

**Sociologie
Antropologie**

Cătălin Zamfir

O ANALIZĂ CRITICĂ A TRANZIȚIEI

Ce va fi „după”

Collegium

POLIROM

COLLEGIUM

Sociologie • Antropologie

Seria *Collegium. Sociologie. Antropologie* este coordonată de Elisabeta Stănciulescu.

Cătălin Zamfir (n. 1941) este decanul Facultății de Sociologie și Asistență Socială din cadrul Universității București, director al Institutului de Cercetare a Calității Vieții, membru al Academiei Române și autor, coautor sau coordonator a 29 de cărți și a peste 90 de articole în domeniul sociologiei. Dintre lucrările publicate, menționăm : *Metoda normativă în psihosociologia organizării* (1972), *Dezvoltarea umană a întreprinderii* (coord., 1980), *Filozofia istoriei* (1981), *Indicatori și surse de variație a calității vieții* (coord., 1984), *Structurile gândirii sociologice* (1987), *Incertitudinea: o perspectivă psihosociologică* (1990), *Țigani: între ignorare și îngrijorare* (coord. împreună cu Elena Zamfir, 1993), *Dicționar de sociologie* (coord. împreună cu Lazăr Vlăsceanu, 1993), *România, B9- 93. Dinamica bunăstării și a protecției sociale* (coautor împreună cu Marius Augustin Pop și Elena Zamfir, 1994), *Politici sociale. România în context european* (coautor împreună cu Elena Zamfir, 1995), *Dimensiuni ale sărăciei : 1994* (coord. 1995), *Pentru o societate centrată pe copil* (coord., 1997), *Spre o paradigmă a gândirii sociologice* (1999), *Politici sociale în România: 1990-1998* (coord., 1999).

www.polirom.ro

© 2004 by Editura POLIROM

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4, P.O. Box 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33; O.P. 37, P.O. Box 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României :

ZAMFIR, CĂTĂLIN

O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după” / Cătălin Zamfir – Iași: Polirom, 2004.
200 p. ; 24 cm (Collegium. Sociologie. Antropologie)

Bibliogr.

ISBN: 973-681-753-9

338(498)

Printed in ROMANIA

Cătălin Zamfir

O ANALIZĂ CRITICĂ A TRANZIȚIEI

Ce va fi „după”

*Soției și fiicei mele, fără suportul
căroră această carte nu ar fi fost scrisă.*

Cuprins

<i>Mărturisire</i>	13
--------------------------	----

Partea I

Tranziția României și evaluarea ei

Capitolul 1 - Tranziția ca schimbare proiectată	17
„Tranziția” - un proces social complet nou	17
Rădăcinile tranziției	19
Programe de schimbare în anii '60-'80.....	20
Căderea sistemului socialist și schimbarea perspectivei istorice	27
Profilul strategiei tranziției	28
Starea de spirit a populației ca sursă a strategiei tranziției	28
Există o strategie a tranziției?	28
Trei straturi ale strategiei tranziției	29
Primul strat al strategiei tranziției: direcția globală a schimbărilor	30
Varietatea națională a proceselor de tranziție.....	31
 Capitolul 2 - Evaluarea globală a tranziției: economia și standardul de viață	34
Așteptările Revoluției.....	34
Șocul tranziției.....	35
Mergem în direcția cea bună? Oamenii cred că, mai degrabă, nu	35
Reforma economică: între așteptări și rezultate	37
Căderea economiei	37
Eșecurile structurale ale reformei economice	39
<i>Criza economiei de stat</i>	39
<i>Slaba eficiență a privatizării: relansarea versus</i> <i>distrugerea întreprinderilor privatizate</i>	42

<i>Pierderea pariului cu agricultura</i>	<i>45</i>
<i>Strategia financiară: un echilibru financiar plătit cu menținerea în subdezvoltare</i>	<i>46</i>
Standardul de viață: explozia sărăcirii pe fondul creșterii rapide a inegalităților	47
Dezagregarea socială.....	51
 Capitolul 3 - Rezultatele tranziției: sistemul politic și instituțiile publice	52
Criza morală a sistemului politic	52
A debutat noua democrație cu stângul?	54
Opt distorsiuni ale procesului politic	59
Criza instituțiilor statului.....	63
Cazul justiției.....	65

Partea a II-a

Prolegomene epistemologice ale unei teorii a tranziției

Capitolul 4 - Câteva condiții epistemologice ale constituirii unei teorii științifice a societăților în tranziție	69
Sociologia tranziției: un alt tip de sociologie?	69
Sociologia în societățile capitaliste dezvoltate	70
Sociologia marxist-revoluționară	70
Sociologia în societățile comuniste	71
Sociologia dezvoltării prin reforme: lichidarea „decalajelor”	72
Sociologia în societățile subdezvoltate	73
Sociologia în societățile în tranziție	74
Acțiunea socială și „ideile” ca obiect al cunoașterii	76
Producerea strategiei: cunoaștere științifică sau cunoaștere instituțională?	77
Explicarea tranziției: ideologie și știință	78
Asimilarea într-o paradigmă comună a perspectivei cognitive și a perspectivei sociale	79
Epistemologia problemelor cu soluție unică <i>versus</i> epistemologia problemelor cu soluții multiple	83
Dubla perspectivă: cognitivă și socială	85
Decizia P.I. și decizia C.P.	86

Capitolul 5 - Comunalitatea strategiilor tranziției: actorii externi.....	90
Actorii externi în modelarea tranziției.....	90
Comunalitatea.....	90
Interesul Occidentului.....	91
Teama.....	91
Instituțiile occidentale implicate în elaborarea strategiei tranziției.....	92
Stratul al doilea al strategiei tranziției.....	94
Strategia reformei economiei.....	94
Strategia reformei politice	95
A fost paradigma tranziției o alegere inevitabilă sau existau alternative?	98
 Capitolul 6 - Actorii interni: procesul politic în societatea românească în tranziție.....	101
O ipoteză explicativă a procesului politic în perioada tranziției	101
Structura socială a societății socialiste	102
Structura socială în perioada tranziției.....	107
Constituirea noii clase politice	108
Activizarea politică a tehnocrației.....	109
Oamenii politici din partidele desființate de regimul comunist.....	110
Segmentul de intelectuali angajați în producerea ideologiei tranziției.....	112
„Revoluționarii” ca un grup social	113
Geneza instituțiilor politice în România.....	114
Prima problemă a noii democrații: cum să produci partidele politice?	114
Constituirea structurilor politice în România	117
Constituirea Frontului Salvării Naționale (FSN).....	117
Apariția partidelor politice: efectele defazajului temporal	117
Apariția partidelor politice: problema consensului.....	119
Transformarea FSN în partid politic.....	121
Partidele istorice	122
<i>Apariția noilor partide istorice</i>	122
<i>Fondatorii și membrii noilor partide istorice.....</i>	122
<i>Ideologia partidelor istorice.....</i>	123
<i>Relația dintre partidele istorice și tehnocrație</i>	126
<i>Imaginea publică a partidelor istorice.....</i>	127
<i>Partidele istorice și muncitorii și țărani</i>	129
<i>Un efect neașteptat al apariției partidelor istorice: izolarea internațională a României.....</i>	129

FSN/PDSR.....	130
Reprezentarea politică a grupurilor etnice	134
UDMR.....	134
PUNR.....	135
PRM	135
PD	136
Un nou ciclu istoric	136
 Capitolul 7 - Explicația dificultăților tranziției dată de actorii sociali.....	138
Conceptul de <i>anomalie</i>	138
Factori explicativi intrinseci <i>versus</i> extrinseci.....	139
Teoria costurilor tranziției.....	141
Două tipuri de costuri ale tranziției: costuri economice și costuri sociale.....	141
Funcția ideologică a conceptului de <i>cost al tranziției</i> și schimbări de atitudine.....	143
Tipuri de factori extrinseci în explicarea tranziției.....	146
Factori extrinseci 1: deficitul de mentalitate cerută de democrație și economia de piață, supraviețuirea unei mentalități comuniste	146
Factori extrinseci 2: foștii comuniști.....	147
Factori extrinseci 3: securiștii.....	148
Factori extrinseci 4: caracterul poporului român/mentalități consolidate de o istorie negativă a poporului român.....	149
Factori extrinseci 5: imoralitate, individualism, corupție	150
Explicarea centrării pe factorii extrinseci.....	150
Mass-media în tranziție.....	152
Mass-media și mecanismele democrației	152
Mass-media și voluptatea eșecului.....	155
 Capitolul 8 - Spre o teorie explicativă a tranziției.....	158
Opțiunile strategice ca factori explicativi ai eșecurilor tranziției	158
Elemente pentru construirea unei teorii a tranziției.....	174
Principiul pluralismului structural.....	174
<i>O paradigmă simplistă a economiei tranziției</i>	174
Teoria dublei tendințe structurale: economia „normală” de piață și economia „de pradă”	175
Corupția ca formă a economiei de pradă	180

Modelul explicativ al eșecurilor tranziției	183
Două opțiuni strategice ale explicației	183
Structura modelului explicativ	184
Cinci structuri ale explicației în funcție de etapele evoluției tranziției	188
Ieșirea din dogmatismul epistemologiei problemelor cu soluție unică	189
 Epilog: istoria merge mai departe, dar cum?	191
 <i>Bibliografie selectivă</i>	193

Mărturisire

Această carte a început să se închege încă din primele zile de după Revoluție.

Ea nu este un exercițiu rece de sociologie asupra unei teme particulare, ci expresia unui angajament intelectual și emoțional global, pe care mă simt dator să mi-l asum ca atare.

Am crezut întotdeauna că sunt dator să contribui, prin profesia mea de sociolog, la schimbarea societății românești. După Revoluție, ca ministru în primul guvern ales și ca sociolog, am încercat să contribui la reconstrucția legislativă și instituțională, la cristalizarea opțiunilor politice în domeniul social. Entuziasmul pe care l-am investit în noul curs al istoriei a fost dublat de o amărăciune crescândă. Este procesul de trecere de la speranța că lucrurile vor evolua conform așteptărilor și bunelor intenții la o realitate modelată de o mulțime de factori care nu puteau fi luați în considerare de la început.

Cartea se plasează pe două niveluri distincte de analiză.

Primul nivel se referă la organizarea științei ca atare. Treptat, am ajuns la concluzia că tranziția are nevoie de o sociologie diferită în multe puncte de sociologia standard existentă. Societățile în tranziție aduc pentru sociologie o provocare complet nouă: cum trebuie analizat un proces de schimbare globală, realizată printr-o acțiune dirijată de strategii, planuri, programe? Pentru analiza unei societăți care se schimbă pe ea însăși și în care deciziile au un rol critic, este nevoie de un instrumentaj teoretic și metodologic diferit de cel generat de societățile relativ stabile. Abordarea constructivă, sever subdezvoltată, e necesar să treacă în centrul activității sociologilor. În consecință, examinez aici pe larg problematica implicată de construcția unei sociologii care are ca obiect tranziția, mai general, o societate construită pe baza unui program. O asemenea sociologie are teme specifice: cum se elaborează strategia schimbării, cum se explică decalajul dintre așteptări și realizări, care sunt factorii responsabili de reușitele și eșecurile procesului de schimbare, cum evoluează colectivitățile și cum modifică ele opțiunile strategice.

Cel de-al doilea nivel conține o încercare de explicare sociologică a societății românești în tranziție. Cartea redă în mod special rezultatele prelucrării experienței mele de sociolog în cei 14 ani de schimbări profunde ale societății noastre.

Trebuie să recunosc că aici încalc cu bună știință principiile unei sociologii rigorigiste, care cer să nu formulezi estimări asupra realității decât pe baza unei metodologii înalt elaborate și să te abții de la afirmații pe care nu le poți proba într-o măsură suficientă. În calitate de sociolog, membru al colectivității, simt că este de datoria mea să formulez ceea ce am experimentat și simțit, dincolo de ceea ce pot măsura și proba cu maximă rigurozitate. Într-o perioadă de revoluție, experiența este inevitabil pătrunsă de aspirații și atitudini emoționale puternice. Cartea poate părea, din acest motiv, puțin moralistă. Și cred că ea este într-adevăr

astfel, pentru că așteptările morale sunt inevitabil accentuat prezente în orice proiect de schimbare socială. Este greu să spun în ce punct analiza lucidă a sociologului trece în judecata emoțională a omului.

Este posibil ca implicarea mea ca persoană să fie responsabilă de atitudini adesea tranșante, mergând până la duritate în aprecierile pe care le fac asupra procesului de tranziție. Nefiind în nici un moment aliniat la o formațiune politică sau alta, singura sursă de erori posibile o reprezintă propria mea gândire crescută dintr-o combinație de aspirații, o experiență inevitabil parțială și o analiză sociologic educată.

Alegerea de a publica această carte mi-a prilejuit o trăire apropiată de cea religioasă. Mărturisesc, cu un sentiment sincer de căință, trufia mea omenească de a-mi exprima certitudinile subiective în fața Dumnezeului Meu, ce îmi cere o certitudine la care noi, oamenii, nu avem acces. Singura justificare pe care mi-o acord este actul de a le cere sincer iertare pentru greșelile mele posibile tuturor colegilor întru aceeași greșeală.

În fine, cartea se referă la o perioadă istorică. Este ea determinabilă cu precizie? Este clar când a început tranziția: 22 decembrie 1989. Nu se poate însă fixa o dată precisă când se va încheia. Nu există un indicator global care să identifice momentul precis al finalizării tranziției. Elementele post-tranziție s-au cristalizat deja și, în ultimul timp, ele s-au extins și consolidat. Elemente specifice tranziției există însă. S-ar putea recurge la un indicator la nivelul conștiinței colective: tranziția se va încheia când colectivitatea nu va mai vorbi despre ea.

PARTEA I

Tranziția României și evaluarea ei

Capitolul 1

Tranziția ca schimbare proiectată

„Tranziția” - un proces social complet nou

Alături de celelalte țări foste socialiste, România a intrat, ca rezultat al Revoluției din Decembrie 1989, într-un proces profund de transformări, denumit în mod curent „tranziție”. Sensul acestor schimbări este trecerea de la modelul comunist experimentat în ultimii 40 de ani (Uniunea Sovietică mai de mult, din 1917) la adoptarea unui nou model de tip capitalist, dezvoltat în zona euroatlantică.

Termenul *tranziție* este utilizat curent în sociologie într-un sens destul de vag, semnificând „trecerea unui sistem social de la un mod de organizare la un altul”. Toate marile schimbări, la nivel global sau sectorial, sunt desemnate prin termenul *tranziție*: de la societățile tradiționale la cele moderne, de la familia extinsă la familia nucleară, de la producția meșteșugărească la cea de tip industrial. După căderea sistemului socialist în 1989, termenul *tranziție* a fost adoptat, deopotrivă în limbajul curent, în ideologia politică, precum și în științele sociale, pentru a desemna procesul de schimbare a societății socialiste într-o societate capitalistă.

De ce o asemenea opțiune? Utilizarea conceptelor învecinate nu a fost convenabilă din rațiuni diferite.

Termenul *revoluție* este utilizat în trei sensuri relativ distincte:

1. sensul uzual este cel de „schimbare politică, de regulă printr-o răsturnare violentă, care deschide o schimbare structurală a întregii societăți”. Este consacrat pentru „Revoluția franceză”, „Revoluția rusă din 1917”, „Revoluția română din 1989”;
2. desemnarea unor inovații științifice/tehnice care au generat schimbări profunde în viața socială: *descoperirea focului*, *descoperirea tiparului*: sau, mai nou, cu referire la utilizarea practică masivă a științei și inovației tehnologice: „revoluția științifică și tehnică”;
3. în sociologia marxistă, conceptul de *revoluție* desemnează un proces mai larg: schimbarea structurală profundă a unei societăți, prin trecerea de la un tip de organizare socială la un altul. De exemplu, transformarea societății feudale într-o

societate de tip capitalist sau a societății capitaliste într-una de tip comunist. În acest sens, revoluția se definește prin schimbări globale pe termen relativ lung, chiar dacă nu au fost inițiate de o răsturnare politică.

În acest ultim sens, ca trecere de la un mod de organizare socială la altul, termenul *revoluție* s-ar fi calificat perfect pentru a descrie schimbările din anii '90 în fostele societăți comuniste. Probabil însă că aura sa marxistă l-a făcut indezirabil.

Schimbarea socială este o sintagmă des utilizată în sociologie, care se referă relativ nestructurat și lax la orice modificare în viața socială, mai profundă sau mai superficială, globală sau sectorială.

Din cauza aplicării sale la o mulțime foarte variată de fenomene, este de înțeles că nu se califica pentru a desemna schimbările structurale profunde în care s-au angajat țările socialiste.

Evoluție: o schimbare organică, profundă, „din aproape în aproape”, prin cumulări treptate, dirijată de legi generale. Ea are un puternic caracter spontan, neproiectat de către actorii sociali, rezultat al unor perfecționări continue. Din pricina acestui caracter spontan, neplanificat, desfășurat pe perioade lungi de timp, prin acumulări treptate în masa sistemului, conceptul de *evoluție* nu se califica nici el.

Dezvoltarea socială reprezintă un proces în care un sistem social își amplifică potențele structurii sale, fără a antrena însă schimbări structurale propriu-zise: dezvoltarea economică a unei țări, dezvoltarea societății capitaliste etc. Evident, nici acest concept nu era potrivit, neimplicând schimbări radicale de structură.

Sensul special atribuit termenului *tranziție* în anii '90 este „trecerea de la societățile socialiste la societatea de tip capitalist”. El se centrează nu pe descrierea celor două tipuri de societate (socialistă/capitalistă) între care se produce trecerea, ci pe *procesul propriu-zis de schimbare de la primul tip de organizare socială la cel de-al doilea*.

Din punctul de vedere al *obiectivului* său, tranziția nu este ceva nou. Țările foste socialiste se află într-un proces de asimilare a structurilor și instituțiilor existente în Occident. Ne aflăm într-un proces de *revenire* la patternul întrerupt de experimentul comunist.

Din punctul de vedere al *procesului* însă, tranziția este ceva cu totul nou.

În primul rând, transformarea unei organizări socialiste într-una de tip capitalist reprezintă un proces nou, neexperimentat în istorie până în prezent.

În al doilea rând, tranziția este un *proces de schimbare proiectată conștient*, pe baza unui plan strategic. Doar comunismul a încercat o construcție socială bazată pe un program, dar a eșuat.

Societatea în tranziție, bazată pe un program de construcție socială de o amploare fără precedent, pune în fața științei o serie de probleme cu totul noi: cum trebuie să

arate o știință a unei societăți construite pe baza unui program strategic, cum este el produs, este el corect sau nu, există alternative posibil mai bune, cum se explică dificultățile și eșecurile neașteptate ale aplicării acestui program? O asemenea analiză promite a fi interesantă nu numai pentru a face inteligibile procesele tranziției în ele însele, ci și din punctul de vedere al construcției unei noi științe.

Rădăcinile tranziției

Tranziția a început nu în 1989, ci mult mai devreme. Aș putea spune că ea s-a declanșat încă de la începutul instaurării comunismului, dar nu în planul reformei efective a instituțiilor și structurilor societății comuniste românești, ci în cel al conștiinței colective, al programelor de schimbare. În țările europene în care comunismul a fost introdus de trupele sovietice ca rezultat al încheierii celui de-al doilea război mondial, noul model de organizare socială nu a fost acceptat încă de la început de segmente largi ale populației. Inițial, singura speranță era schimbarea raporturilor politico-militare internaționale, exprimată în speranța populară că „vor veni americanii”. Activizarea căutării direcțiilor de schimbare poate fi fixată însă o dată cu criza cronică a proiectului comunist.

Declanșatorul unui asemenea proces a fost încercarea de liberalizare (perioada „dezghețului”), inițiat de critica devastatoare la care Hrușciiov, în 1956, a supus comunismul stalinist.

În România, anii '60 sunt caracterizați de o puternică presiune de democratizare, cele mai spectaculoase forme fiind: lupta împotriva cultului personalității, eliberarea culturii de schemele rudimentare ale proletcultismului, creșterea libertății intelectuale, inițierea criticii marxismului dogmatic. Despărțirea ostentativă de Uniunea Sovietică a creat o nouă speranță: o democratizare din interior care nu mai este restricționată de controlul dogmatismului sovietic. Așa se explică de ce în mediile intelectuale din România s-a produs în anii '60 probabil cel mai activ proces de depărtare de dogmatismul marxist.

Anul 1968 a marcat sfârșitul speranțelor în realizarea unor reforme substanțiale din interior ale sistemului comunist. Trei evenimente pot fi identificate pentru declanșarea regresului pe termen lung a regimului ceaușist.

Primul: înăbușirea experimentului cehoslovac al „comunismului cu față umană” de către trupele sovietice împreună cu alte țări semnatare ale Tratatului de la Varșovia. Intervenția sovietică a reprezentat un avertisment decisiv pentru toate țările socialiste: Uniunea Sovietică nereformată nu va permite schimbări cât de cât semnificative în sistemul socialist, pornind de la „periferia” acestuia; iar Occidentul va respecta *statu-quo*-ul internațional. Deși Partidul Comunist Român nu a participat la represiunea experimentului cehoslovac, protestând chiar împotriva acesteia, tacit a profitat de amenințarea sovietică pentru a inhiba încercările de reformă din interior.

Al doilea eveniment, petrecut tot în 1968, a trecut relativ neremarcăt în euforia promovării independenței față de Moscova și a solidarizării simbolice cu Cehoslovacia: primele manifestări ale unui nou cult al personalității. În acel moment, lupta împotriva cultului personalității, nu numai în Uniunea Sovietică, ci în toate regimurile comuniste, reprezenta o șansă reală pentru deschiderea unui proces de democratizare. Chiar Ceaușescu se pronunța ostentativ împotriva cultului personalității conducătorilor comuniști și împotriva tuturor formelor de expresie a acestuia. În manifestația de susținere a atitudinii României de solidarizare cu Cehoslovacia, pentru prima oară au apărut panouri cu figura lui Ceaușescu. A fost momentul nașterii noului cult al personalității.

Cel de-al treilea eveniment crucial pe linia „închiderii” a avut loc în 1971. „Minirevoluția culturală” a declanșat ofensiva regimului ceaușist împotriva oricărei speranțe de democratizare și liberalizare.

Intrarea economiei socialiste într-o criză cronică, tot mai vizibilă de la începutul anilor '80, a spulberat orice iluzie.

Criza sistemului socialist nu era numai criza regimului Ceaușescu, ci a întregului sistem. Toate țările socialiste, chiar lipsite de dictaturi atât de iraționale cum a fost cea a lui Ceaușescu, au intrat într-o criză de structură, dovedindu-se incapabile să o depășească: pe de o parte, rămânerea cronică în urmă a economiei, în comparație cu economia occidentală; pe de altă parte, imposibilitatea de a dezvolta o democrație reală în condițiile opțiunii pentru principiul „rolului conducător al Partidului Comunist”.

Programe de schimbare în anii '60-'80

Criza cronică a societății românești a lărgit consensul asupra ideii că regimul ceaușist trebuie înlocuit. De altfel, începea să se contureze un sentiment general în întreaga Europă că schimbări profunde în sistemul socialist sunt necesare. Datorită contextului internațional, care nu putea fi prezis în acea perioadă și care reprezenta factorul-cheie al oricărei schimbări profunde, se puteau contura doar direcții destul de vagi, condițiile în care ele s-ar fi putut realiza fiind imposibil de imaginat. În ce direcție, care va fi strategia de schimbare și ce fel de societate urma să fie promovată erau întrebări la care nu numai în România, ci nicăieri în lume nu se prefigura vreun răspuns suficient de articulat.

Pot fi identificate mai multe programe ideologice care începuseră a se contura.

- *Socialism fără Ceaușescu.* Convingerea că socialismul este distorsionat doar de familia Ceaușescu și că ar fi fost suficientă doar o schimbare a echipei de conducere a Partidului era împărtășită de un număr restrâns de lideri comuniști. O asemenea perspectivă, care părea înalt dezirabilă înaintea căderii întregului sistem socialist, după aceasta, nu mai era în nici un fel suficientă. Se poate presupune că

Verdeț, care a încercat chiar imediat după căderea lui Ceaușescu să constituie un nou guvern comunist, avea în minte un asemenea program.

• *Un socialism „adevărat”/reformat.* Lozinca fundamentală a acestei orientări era: socialismul de tip sovietic - cu atât mai mult cel ceaușist - a deformat „adevăratul socialism”.

Experiența ultimelor decenii declanșase în lumea comunistă un proces de cristalizare a unei noi ideologii comuniste, aflat însă de-abia la începuturile sale. Tot mai mulți comuniști credeau că trebuie operate modificări importante în modelul comunist. Nu era însă clar cum ar putea arăta acest *socialism adevărat*: probabil mai multă independență de politic a economiei, mai multă piață liberă, democrație politică, dar nedecis dacă democrația putea fi promovată în interiorul Partidului Comunist care își continua rolul său conducător, sau într-un sistem pluripartit.

Partidele comuniste occidentale se aflau într-un proces mai activ de reformă ideologică, dar departe de realizarea unui nou program suficient de articulat. În fapt, partidele comuniste occidentale nu au reușit să se adapteze la succesul economiei de piață mondializate, cu atât mai puțin să gândească o alternativă la aceasta și nici să rezolve eșecul construirii unui model nou de democrație care să concureze credibil sistemul democratic occidental în funcțiune.

O asemenea abordare putea fi găsită printre intelectualii comuniști convinși care se autodefineau ca reformatori ai comunismului. Nu cred însă că în România acest grup era prea numeros. Probabil că era format mai ales din comuniștii disidenți, deși cei mai mulți dintre ei se depărtaseră deja de conceptul comunismului.

Programul construirii unui „socialism adevărat” nu cred că era popular. Criza îndelungată a sistemului comunist a generat o atitudine atât de negativă față de acesta, încât noi experimente nu mai prezentau credibilitate. Ca dovadă, Partidul Comunist, care avea peste 4 milioane de membri, practic a dispărut „natural” după Revoluția din Decembrie 1989. Cvasitotalitatea membrilor săi nu au simțit nevoia să reconstruiască partidul, ci pur și simplu l-au abandonat. Nu s-a găsit nici un grup suficient de influent care să încerce să refacă partidul.

Factorul crucial al detașării de experiențele de tip comunist a fost însă unul extern. Așa cum controlul bazat pe forța militară și politică internațională de mare putere a Uniunii Sovietice a fost factorul care făcea ca sistemul socialist să fie acceptat sau perceput ca imposibil de înlocuit, începutul căderii regimurilor socialiste și în mod special dezagregarea Uniunii Sovietice au produs o deblocare a posibilului de schimbare radicală. Desigur, în acel moment, nimeni nu putea prevedea cu certitudine direcția în care lucrurile urmau să evolueze. Cert este însă că se produsese o deschidere enormă pentru schimbare. Menținerea comunismului nu mai reprezenta ceva inevitabil în raport cu contextul. De-abia în acel moment România își căpătase independența efectivă față de Uniunea Sovietică. Independența României, dobândită în anii '60, era limitată de convingerea colectivă că Ceaușescu ar fi putut fi schimbat, nu însă și regimul socialist.

În noul context internațional, înlocuirea lui Ceaușescu nu mai însemna pentru cea mai mare parte a populației repunerea socialismului pe „adevărata” sa cale, ci deschiderea unei noi direcții de schimbare mult mai radicală.

• *Proiectul unei reformări treptate și deschise.* Acest proiect era centrat nu pe un *model de realizat* (comunism reformat sau capitalism), formulabil de la început, ci pe un *proces de schimbare* „pas cu pas”, care să ducă treptat, din aproape în aproape, la un nou mod de organizare socială. Proiectul era fundat pe câteva presupoziii istorice: cel puțin pe termen mediu, Europa va evolua pe liniamentele celor două sisteme a căror confruntare va fi înlocuită cu apropierea, cooperarea și, eventual, chiar *convergența*. În anii '60, Occidentul însuși lansase *teoria convergenței*: printr-un proces natural, cele două sisteme vor șterge treptat diferențele dintre ele, eliminând componentele dovedite a fi negative și împrumutând unul de la celălalt elementele pozitive. În timp, diferențele structurale actuale dintre cele două sisteme se vor estompa până se va ajunge la o formă de organizare în care va predomina comunalitatea.

În condițiile internaționale incerte, promovarea unor schimbări treptate, produse din interiorul sistemului comunist, nu pe liniamentele modelelor ideologice clasice (comunism/capitalism), ci pe principii generale ca raționalitate, absorbția științei, profesionalism, modernizare, democratizare, părea a fi o strategie productivă.

Istoria țărilor socialiste părea a susține un model de schimbare caracterizat nu prin înlăturarea brutală și radicală a instituțiilor. Toate schimbările ce au avut loc în trecut, chiar dacă au fost stopate după un anumit punct, au avut un pattern de reforme treptate și sectoriale, care însă, prin acumulări, s-au multiplicat rapid, ajungându-se în perioade scurte de timp la modificări ce inițial nici nu erau visate. Este cazul liberalizării din România, începută în 1964 și care ajunsese, după doar patru ani, în 1968, printr-o dezvoltare accelerată, la schimbări extrem de importante, în domeniul mentalității, ideologiei, în mod special în sfera culturii și științei.

Referitor la perioada de liberalizare a socialismului din anii '60, am putea vorbi de o adevărată mișcare de masă de reformă pas cu pas. Pe aceeași poziție s-au întâlnit atât cei care credeau sincer într-un socialism reformat, cât și cei ce credeau în reformarea societății românești, nu neapărat într-o direcție socialistă. S-a constituit o nouă intelectualitate care, indiferent dacă manifesta opțiuni vag comuniste, anticomuniste sau necomuniste, punea în centrul ideologiei sale o reformă axată nu pe răsturnări politice spectaculoase, ci pe schimbări în masa sistemului, bazate pe valori mai generale: raționalitate, știință, profesionalism, democrație. Creșterea raționalității sectoriale apărea ca strategie centrală a reformei, deschizând perspectiva eliberării de structurile dogmatice și încorporarea experienței pozitive din întreaga lume.

O asemenea abordare devenea tot mai pasivă în așteptarea *deblocării istoriei*. Primul pas al deblocării istoriei noastre era înlăturarea lui Ceaușescu. Dispariția acestuia, deși contextul internațional nu era favorabil unor schimbări profunde,

oferea totuși țării un spațiu de evoluție extrem de important, care putea relansa reformele interne. Orientarea efectivă avea să depindă decisiv de contextul internațional.

Un rol special l-au avut specialiștii care ocupau poziții-cheie în administrarea societății. Aceștia căpătaseră o anumită autoritate și independență în construcția societății socialiste moderne. Pentru a se pune la adăpost de suspiciunile politice, specialiștii au dezvoltat un fel de ideologie a apolitismului și tehnocratismului. Tot din rațiuni de protecție politică, problemele structurale critice ale societății comuniste au fost trecute într-un plan secundar, atenția concentrându-se pe schimbarea componentelor sectoriale în raport cu care regimul prezenta o anumită toleranță. În acest context, specialiștii au tins să se constituie într-o nouă clasă socială, cu un program specific: tehnocrația.

Un punct esențial al proiectului reformist tehnocrat era promovarea principiului *autonomiei sferelor de activitate*, scoaterea lor de sub tutela politicului. Promovarea logicii proprii a sectoarelor de activitate reprezenta un instrument important de izolare a politicului, care până atunci își impusese logica în toate sferele vieții sociale.

Din punct de vedere politic, reforma treptată nu se putea realiza decât prin lărgirea cadrului democratic. În condițiile în care regimul comunist pune în centrul sistemului politic *principiul nediscutabil al partidului unic*, singura posibilitate de lărgire a democrației era cea a *principiului democrației participative*: nu participare politică la vârf, ci nonpolitică, la toate nivelurile organizării sociale, în mod special în sfera organizațiilor economice și sociale. Nu este întâmplător că abordarea occidentală a democratizării întreprinderilor a devenit o tematică extrem de populară. Acceptarea oficială a sociologiei, exclusă până în 1966 drept o „știință burgheză”, a prezentat un indicator al toleranței la schimbare. Și, în fapt, sociologii s-au implicat activ în programul de schimbare, obținând o imagine accentuat pozitivă în opinia publică de promotori ai unor schimbărilor dezirabile. Complementar cu vocația reformistă, sociologia a început să forțeze procesul prin creșterea orientării critice, fapt pe care avea să-l plătească după un deceniu.

• *Ideologia centrată pe procesul democratic, și nu pe un model de realizat* . În ultima perioadă a regimului comunist, căderea acestuia apărea a fi tot mai inevitabilă. Pentru mulți intelectuali, întrebările „Ce va fi «după»?” și mai ales „Cum ar trebui acționat «după»?” au devenit o obsesie. Imposibilitatea de a prevedea evoluția contextului internațional nu permitea elaborarea vreunui program cât de cât coerent. Nici experții occidentali nu au prezis schimbările radicale declanșate în 1989. Configurația mondială era factorul-cheie care putea deschide o perspectivă sau alta. Părea mai degrabă probabil ca eliminarea regimului ceaușist să aibă loc cu mult înainte de modificări importante în contextul internațional. Politica de reformă, mai degrabă confuză și limitată, inițiată în Uniunea Sovietică de către Gorbaciov dădea doar

speranța într-o creștere a toleranței întregului sistem la reforme, dar era încă departe de a permite țărilor socialiste opțiuni cu adevărat libere.

România se găsea într-o situație privilegiată de independență față de Uniunea Sovietică, însă cu condiția de a menaja susceptibilitățile regimului sovietic. Presiunea tot mai puternică a Occidentului asupra sistemului socialist era de natură a mări spațiul intern de libertate a reformelor după căderea lui Ceaușescu.

Promovarea democrației ca mecanism central al schimbării prezenta un avantaj decisiv. Se lăsa deschisă opțiunea, în funcție de noile condiții care nu puteau fi prevăzute inițial. Deciziile esențiale urmau să fie luate de către comunitate, printr-un proces intern. Eliberarea de regimul ceaușist era considerată a fi o șansă de alegere liberă de către comunitate a propriei sale căi. Căutarea unui model ideologic era înlocuită cu promovarea mecanismelor democratice care vor produce, ele însele, schimbările necesare. Anunțul „dispariției ideologiilor”, devenit popular atât în Occident, cât și în țările comuniste, apărea în acest context convingător.

O asemenea abordare crea un consens larg asupra procesului post-Ceaușescu. Toți actorii voiau democrație, participare, modernizare, eliminarea formelor dictatoriale și iraționale de administrare a societății. Valorile democrației erau incontestabile. În locul conflictelor și suspiciunilor, al divizării în tabere adverse și, în mod special, al centrării obsesive pe identificarea și pedepsirea celor responsabili din trecut, se prefera înscrierea pe calea schimbărilor cu o colectivitate unită de valorile fundamentale ale democrației și participării. Mizând pe un larg consens de schimbare, dialogul și tehnicile democratice puteau evita segmentarea societății și promovarea mai departe a unor largi consensuri în jurul schimbărilor progresive. Direcția schimbării urma să fie produsă prin mecanismele democrației, ale confruntării între ideologii. În plus, neangajându-se de la început într-o polemică cu programul comunist, se evita posibila reacție brutală a acestuia.

Căderea lui Ceaușescu, în contextul căderii întregului sistem comunist, a conferit preponderență strategiei centrării pe procesul democratic. Eliberată de Ceaușescu, în contextul prăbușirii întregului sistem comunist, populația a început să se simtă liberă să exploreze direcțiile unei schimbări sociale globale.

- *Strategia revenirii la modelul occidental.* În contextul schimbărilor internaționale rapide, opțiunea pentru integrarea în lumea euroatlantică s-a actualizat. Cultural și politic, România se definea pe sine ca parte a Europei. O asemenea poziție era cvasigeneral acceptată. Inițial, procesul unei asemenea integrări rapide se confrunta cu două incertitudini.

Condițiile desprinderii de sistemul sovietic erau încă greu de prezis chiar spre sfârșitul lui '89. Istoria ultimelor decenii demonstrase că Occidentul nu a intervenit în susținerea vreunei țări socialiste care încerca să iasă din sistemul sovietic. Principiul „coexistenței pașnice”, asupra căruia cele două mari puteri căzuseră de acord la sfârșitul anilor '50, se referea nu atât la relațiile dintre țări, cât la relațiile

dintre sisteme. Chiar în situații de criză a vreunei țări, Occidentul nu se presupunea că va interveni pentru a o susține împotriva Uniunii Sovietice. Experiența RDG-ului (1948), a luptelor de partizani din România care au durat aproximativ până în 1964, a Ungariei (1956), Cehoslovaciei (1968), Poloniei (1980) susținea solid o asemenea așteptare negativă. Schimbările erau întrevăzute a fi posibile mai degrabă printr-o desprindere treptată de sistemul sovietic, în cadrul unui proces de schimbare chiar a acestuia și, cel mai probabil, prin apropierea dintre cele două sisteme.

Din punct de vedere intern, țările socialiste erau caracterizate prin sisteme instituționale extrem de complexe care nu puteau fi înlocuite peste noapte printr-o restructurare rapidă. Procedeele de reformă erau și ele dificil de prevăzut, depinzând, la rândul lor, de contextul internațional.

Criza experimentului comunist apropia tot mai mult țările socialiste de modelul occidental. Nu era însă deloc clar procesul prin care se putea realiza o schimbare în această direcție. Împinsă în afara oricărei participări politice reale, populația nu putea decât să înregistreze cu tot mai multă amărăciune degradarea social-economică generată de criza socialismului, complementar cu nostalgia performanțelor Occidentului. O asemenea opțiune o găsim promovată masiv în politica posturilor de radio occidentale dedicate țărilor socialiste. În mod accentuat în anii '80, politica acestor posturi a fost de a supune socialismul unei critici dure, plasat în contrast cu modelul occidental. Aceste posturi nu au acordat atenție constituirii unui program concret și fezabil de schimbare. Opțiunea lor strategică era mai degrabă consolidarea unei insatisfacții progresive a populației în raport cu regimul comunist.

- *Scenariul revenirii la societatea românească de dinainte de impunerea regimului socialist.* După mai bine de 40 de ani de regim comunist, puținii supra-viețuitori ai elitei economice și politice a societății românești presocialiste păreau, în opinia publică, a fi dispărut de mult de pe arena istoriei. Pentru generațiile mai tinere, indiferent de opțiunea lor ideologică, vremea personalităților politice precomuniste era apusă. Nu părea să existe vreun segment cât de cât semnificativ de populație care să fi luat în considerare o posibilă revenire la putere a rămășițelor vechilor partide desființate de comunism și cu atât mai puțin o refacere a regimului de proprietate și a instituțiilor anterioare. O istorie mult prea lungă trecuse peste toate aranjamentele sociale pentru a avea vreun sens reconsiderarea lor. Încercările de organizare ale foștilor lideri politici, practic nesesizabile de către populație, dar nici de către intelectualitate, erau extrem de timide, incapabile de a construi vreun program de schimbare a structurilor existente. Supravegherea de către Securitate a acestor mici grupuri accentua izolarea lor. Din acest motiv, ele nu reușeau să atragă susținători/membri din generațiile mai tinere.

- *Strategii de disperare.* Spre sfârșitul regimului comunist, speranțele în șansele schimbării „pas cu pas” s-au prăbușit. S-a instalat sentimentul că sistemul comunist nu mai este capabil să tolereze/să absoarbă schimbări semnificative. Mai mult,

regimul ceaușist dezvoltase o tehnică specială de a prelua din Occident multe programe de schimbare și de a le promova în cadrul sistemului comunist, golindu-le, în fapt, de conținutul lor. Un singur exemplu: în cea de-a doua parte a anilor '60 guvernarea comunistă, utilizând ajutorul occidental, a lansat programul de „organizare științifică a muncii și producției”. Programul a fost treptat aneantizat de structurile economiei comuniste, tot mai iraționale și politizate. Schimbarea socială era sistematic „furată” de către regim, transformând cele mai promițătoare idei în simple sloganuri ale unui sistem care devenea tot mai rigid în dogmatismul său. Pe acest fond, s-au dezvoltat două „strategii de disperare”.

Solidaritatea morală ca strategie. Eșuarea programului de reformare a sistemului socialist fie în postura sa de dictatură conservatoare, birocratică și coruptă, de tip Brejnev, fie în cea de dictatură personală de tip Ceaușescu, a produs schimbări profunde de opțiune ideologică. Acțiunea de schimbare pas cu pas a sistemului socialist devenea lipsită de orice perspectivă. Sentimentul neputinței de a schimba sistemul a generat o retragere din *politic*, fie într-o atitudine de tip *moral*, fie într-un gen de *depresie colectivă*, cu gesturi desperate. Singura postură demnă și responsabilă era cea a unei *solidarități anticeaușiste tăcute*, a unei atitudini morale de construire a unui mediu interpersonal neinfecat de mizeria regimului sau de asumare a unui comportament profesionist și responsabil în sfera proprie de activitate. În relațiile interpersonale orice atitudine proceaușistă era puternic descurajată. Iar atitudinea față de comunism era exprimată frecvent în forma bancurilor critice.

Creșterea adoptării valorilor științei, tehnologiei și administrării raționale, bazată pe eficiență, în locul valorilor opresive ale „socialismului real”, a generat un nou tip de atitudine individuală. În ciuda unei lipse cronice a speranței schimbărilor, o condiție esențială a demnității și moralității cerea ca fiecare să acționeze, în sfera sa de viață, în direcția reformării morale și raționale.

Încep tot mai des să apară forme de disidență, gesturi curajoase de protest, reprimare însă rapid și brutal. Spre sfârșitul anilor '80, datorită atât adâncirii crizei regimului comunist, cât și presiunii politice și ideologice puternice a Occidentului pentru drepturile omului, care limita intervenția internă brutală, numărul disidenților este în creștere. Toate țările din sistemul socialist, cu excepția Poloniei, erau însă departe de constituirea unei mișcări organizate cât de cât semnificative.

Imigrarea ilegală a fost modalitatea cea mai răspândită de scăpare individuală din „lagărul” comunist.

Așteptarea „schimbării prin cumularea eșecurilor”. În timp, s-a accentuat un fenomen care se va dovedi plin de consecințe durabile: un fel de *satisfacție perversă în fața nereușitelor și eșecurilor regimului*. În condițiile imposibilității de a înlătura regimul prin acțiune, singura speranță provenea din căderea acestuia sub presiunea propriilor eșecuri. Cu cât eșecurile erau mai mari, cu atât sfârșitul regimului era mai apropiat. Așa se explică constituirea unei psihologii colective a satisfacției eșecurilor, percepute a fi nu ale colectivității, ci ale regimului. Eșecurile erau chiar considerate

a afecta pozitiv societatea românească, ele reprezentând singurul mecanism capabil să deblocheze, prin cumulare, schimbarea. Explozia culturii bancurilor, a cărui principiu fundamental era de „a face haz de necaz”, reprezenta o modalitate eficientă de defulare și detașare cu demnitate de regim.

Căderea sistemului socialist și schimbarea perspectivei istorice

Anul 1989 a produs o schimbare dramatică a perspectivei istorice.

Perestroika și *glasnosti* promovate de Gorbaciov reactualizau șansa reformei sistemului comunist în chiar centrul său: Uniunea Sovietică. Primirea entuziastă a noii încercări de reformă, și în România, și în toate celelalte țări socialiste, se datora nu atât programului propriu-zis, în fapt, destul de abstract și neclar, cât certitudinii că ea deschide un proces cert de liberalizare internă și mai ales în relațiile din sistemul socialist. Se aștepta angajarea tuturor statelor socialiste într-un proces de reforme, ale cărui limite erau atât de îndepărtate, încât nu puteau fi întrevăzute. Un spațiu larg de reconstrucție se deschide.

Pentru România, programul de reforme al lui Gorbaciov a avut o semnificație cu totul specială. În primul rând, el a lovit în suportul intern de care Ceaușescu se mai bucura. Independența României față de o Moscovă conservatoare avea o semnificație pozitivă pentru populație. O Moscovă reformatoare repunea în discuție semnificația independenței României. Principala piedică a schimbărilor din România a devenit nu constrângerea conservatoare sovietică, ci dictatura internă a lui Ceaușescu. România devenise brusc singura țară socialistă europeană neangajată pe calea reformelor. Contextul internațional s-a schimbat dintr-unul de susținere pentru Ceaușescu într-unul critic până la unul ostil.

Ultimele luni ale lui 1989 au adus o surpriză de proporții. Uniunea Sovietică a renunțat brusc și neașteptat la rolul său de control asupra sistemului socialist. Țările socialiste au căpătat o libertate de mișcare absolută: căderea Zidului Berlinului, urmată imediat de dispariția Germaniei de Est, înlăturarea regimurilor comuniste conservatoare și reorientarea partidelor comuniste într-o direcție diferită de cea a modelului sovietic. S-au adăugat, ceva mai târziu, dezagregarea Uniunii Sovietice, abandonul definitiv al programului de reforme al lui Gorbaciov și evoluția Rusiei într-o direcție confuză, tot mai procapitalistă, care au dus la evaporarea sistemului internațional socialist, însoțită de răsturnări în echilibrul militar internațional. Europa Centrală și de Est a ieșit brusc din zona de control a Rusiei, spațiul devenind liber pentru pătrunderea influenței Occidentului.

S-a produs o schimbare totală de perspectivă istorică. Istoria s-a modificat peste noapte, intrându-se într-un timp al schimbărilor de o rapiditate care nu putuse fi imaginată nici chiar în urmă cu câteva luni.

Profilul strategiei tranziției

Starea de spirit a populației ca sursă a strategiei tranziției

Căderea regimului ceaușist, pe fondul prăbușirii întregului sistem comunist, a pus în fața colectivității nevoia urgentă de clarificare a direcției și strategiei de schimbare. În acest context, s-a cristalizat *strategia tranziției*, elementul-cheie al tuturor transformărilor care au urmat. Ea cuprinde modelul de societate de construit, direcțiile și principiile de acțiune, programarea secvențelor prin care schimbarea urma să aibă loc.

Rădăcinile programului tranziției pot fi identificate în starea de spirit a populației în acel moment de după Revoluție:

- dispariția bruscă a limitelor internaționale ale schimbării: a devenit posibilă o programare a schimbării sociale care să nu mai țină seama de vechea polarizare politică mondială;
- larga popularitate a modelului occidental: vasta majoritate a populației aspira către asimilarea modelului occidental de organizare socială;
- deplasarea orientării politice a tuturor țărilor foste socialiste europene de la Est (Uniunea Sovietică) spre Vest, mai ales spre Uniunea Europeană: România se despărțise de Uniunea Sovietică încă din 1964, iar această independență politică, ostentativ afirmată, era extrem de populară. În 1989 se putea face pasul următor spre Occident;
- un fond ideologic tradițional anticomunist, accentuat de regimul ceaușist: catastrofa experiență a regimului ceaușist a vindecat definitiv colectivitatea de orice iluzie asupra modelului comunist. Au supraviețuit doar un număr neglijabil de persoane încă dedicate modelului comunist;
- promovarea unui sistem democratic și excluderea oricărei dictaturi politice: mai ales specialiștii antrenați în administrația publică, în administrarea economiei, a tuturor sferelor vieții sociale erau orientați de valorile unei *democrații participative*. Ei se așteptau să fie consultați, să aibă un cuvânt de spus nu numai în marile probleme ale țării, ci și în sferele lor de activitate.

Gradul ridicat de consens conținut în orientarea anticeaușistă și prooccidentală a întregii populații a oferit o bază socială solidă pentru angajarea procesului de schimbare.

Există o strategie a tranziției?

În România, în primele luni de după Revoluție, ca răspuns la nevoia de a defini direcția de schimbare, s-a constituit un grup de specialiști care a elaborat o primă formă a strategiei de schimbare, adoptată în aprilie 1990, printr-un larg consens: *Schița strategiei tranziției la economia de piață*. Acest document a avut meritul de a

fi formulat principalele direcții de schimbare, reprezentând un prim exercițiu de politică democratică.

În afara *Schiței...*, nu există vreun alt document care să conțină strategia într-o formă articulată. Principiile fundamentale și soluțiile adoptate care alcătuiesc strategia efectiv utilizată pot fi însă identificate cu relativă ușurință în programele politice, documentele ideologice și deciziile politice adoptate pe parcursul tranziției. Strategia este definită și redefinită mereu, ca rezultat al unor multiple negocieri, de către principalii actori politici, precum și al confruntării cu problemele care apar continuu. Dincolo de larga diversitate a opțiunilor strategice ale țărilor angajate în tranziție ce poate fi înregistrată la prima vedere, există un nucleu coerent și stabil pe care îl putem găsi în toate țările și în toate etapele și care face din tranziție o cale unică, având succesele și eșecurile sale. Acest sâmbure structural este dat, pe de o parte, de situația social-politică și economică globală în care tranziția are loc, iar pe de altă parte, de autoritatea și puterea principalilor actori angajați în configurarea și implementarea strategiei. Cu alte cuvinte, tranziția nu este un proces dominat de orientări diferite, chiar contradictorii.

Coerența strategiei tranziției este dată în mod special de faptul că schimbările din țările foste socialiste reprezintă în mod primar *un proces internațional* și doar secundar unul național. Logica procesului de schimbare în fostele țări socialiste din Europa trebuie căutată în primul rând într-o logică supranațională. În consecință, strategia tranziției în zona Europei prezintă *o înaltă comunalitate structurală* pe fondul căreia, datorită unei pluralități de factori specifici, se produce o anumită variație, aceasta având însă o pondere secundară.

Trei straturi ale strategiei tranziției

În analiza strategiei tranziției a diferitelor țări pot fi identificate *trei straturi*.

Stratul 1 e compus din direcțiile și principiile fundamentale ale schimbărilor, generat direct de structura social-economică și politică a lumii actuale și a zonei în care se plasează țările considerate, de exemplu, Europa, spre deosebire de alte zone, cum este Asia, în care se plasează foste țări comuniste precum China și Vietnamul. Pentru țările europene este inclusă aici în primul rând direcția fundamentală a integrării în lumea euroatlantică și adoptarea modelului occidental de organizare social-economică și politică. Acest strat al strategiei prezintă un grad ridicat de comunalitate în toate țările europene în tranziție și de acceptare din partea colectivităților.

Stratul 2 este format din opțiunile strategice de schimbare a sectoarelor economice, sociale și politice promovate de actorii politici occidentali în toate țările în tranziție. Interesele, stereotipurile cognitiv-ideologice, orientările social-culturale, temerile, aspirațiile acestora au avut o contribuție decisivă în elaborarea acestui strat al strategiei, fapt care explică și înalta sa comunalitate.

Dacă în primul strat sunt incluse direcțiile generale, strategia propriu-zisă a tranziției este cuprinsă în straturile al doilea și al treilea. Strategia poate fi identificată în documentele, declarațiile și comportamentul actorilor implicați în orientarea tranziției: guverne, instituții internaționale, grupuri sociale și politice, cu formațiile lor reprezentative (partide, sindicate etc.), specialiști.

Stratul 3: dacă straturile 1 și 2 prezintă o ridicată comunalitate, stratul al treilea este înalt specific pentru fiecare țară. El este compus din opțiunile strategice ale actorilor naționali, cu propriile lor interese, orientări, temeri și stereotipuri cognitive. Totodată, el este produsul interacțiunii dintre actorii externi și cei interni.

În acest prim capitol, va fi schițat doar primul strat al strategiei tranziției, urmând ca straturile 2 și 3 să fie analizate ulterior.

Primul strat al strategiei tranziției: direcția globală a schimbărilor

Opțiunea fundamentală, înalt consensuală, este reintegrarea în lumea occidentală a țărilor europene foste socialiste, rupte de aceasta împotriva voinței lor, ca rezultat al celui de-al doilea război mondial. Următoarele aspecte sunt avute în vedere: în primul rând, schimbarea economiei controlate de stat într-o economie de piață, integrată în economia mondială capitalistă; în al doilea rând, un sistem politic democratic pluripartit, după modelul de succes al Occidentului. Se adaugă reforme complementare cu noul sistem economic și politic în toate sferele vieții sociale: politici sociale, învățământ, sănătate, administrație. În fine, integrarea în structurile instituționale ale Occidentului: NATO, Uniunea Europeană. În România, țară care face parte geografic, social și cultural, în virtutea unei lungi istorii, din Europa, o asemenea opțiune s-a cristalizat cu claritate încă din primele zile după căderea regimului comunist.

În sfera economiei:

- constituirea unei economii de piață performante, în conformitate cu logica economiei globalizate: globalizarea sistemului economic este un proces de la care nu te poți sustrage decât prin izolare, așa cum a încercat să facă sistemul sovietic. O țară, mai ales una cu dimensiuni medii, ca România, nu poate dezvolta singură noi patternuri economice, substanțial diferite de cele globale. Întreaga economie mondială se află ea însăși într-o schimbare continuă, realizată în mod global;
- privatizarea este, inevitabil, elementul central al constituirii unei economii de piață și, totodată, instrumentul principal al restructurării întreprinderilor;
- adaptarea economiei românești la economia UE, ca instrument de integrare europeană: aici, spațiul de libertate este și mai redus. Este posibilă doar negocierea termenilor integrării și, după realizarea acesteia, contribuția, împreună cu celelalte țări europene, la dezvoltare/schimbarea patternului comun.

În sfera politicului:

- asigurarea libertății cetățeanului;
- stat de drept, legea fiind cadrul și instrumentul fundamental de reglementare a vieții sociale;
- democrație, pe baza sistemului pluripartit, alegeri libere și sistem parlamentar;
- ideea de parteneriat/dialog ca bază a soluționării diferențelor de interese și de armonizare a actorilor sociali, ca o componentă nouă, specific europeană a democrației.

În sfera politicilor sociale:

- asimilarea modelului comun al Europei Occidentale - statul bunăstării;
- asimilarea direcțiilor elaborate de UE: construcția unei societăți europene noi, fundată pe valoarea *coeziunii sociale* și promovării *incluziunii sociale*, complementar cu *reducerea rapidă a sărăciei*;
- coordonarea în creștere a politicilor sociale în cadrul Europei;
- supravegherea polarizării sociale, prin limitarea inegalităților excesive;
- protecția socială a segmentelor sociale în dificultate, complementar cu o politică de activizare a lor, prin promovarea incluziunii sociale;
- un sistem de servicii sociale fundamentale înalt comprehensive și universale: învățământ, sănătate, ocupare a forței de muncă, asistență socială.

În sfera sistemului juridic:

- construirea instrumentelor legale ale economiei de piață și ale statului democrat, alinierea la practica europeană și, ulterior, asimilarea *aquis*-ului comunitar ca o precondiție a integrării europene.

Varietatea națională a proceselor de tranziție

În finalul acestui prim capitol, simt că este necesar să fac câteva remarcas asupra varietății proceselor tranziției.

Tranziția în țările foste comuniste europene prezintă o mare comunalitate datorată atât poziției lor în lumea occidentală, cât și adoptării unei strategii de schimbare la elaborarea căreia Occidentul a adus o contribuție decisivă.

Pe acest fond de comunalitate, există și diferențe importante generate de condițiile geopolitice, economice și ale configurației politice interne.

Punctul de pornire l-a constituit o societate organizată pe un model economic și politic comun, cel sovietic. Unele diferențe între țările comuniste europene existau însă. Ungaria introdusese elemente importante de economie de piață încă după revoluția din 1956. Și Polonia, în anii '80, intrase pe drumul unor schimbări economice rapide. În România, sistemul politic ceaușist era o combinație de dictatură

personală și închidere față de orice reformă. Totodată s-a moștenit de la regimul comunist un complex economic caracterizat prin dezvoltări iraționale, organizat și condus prin mecanisme politico-administrative rigide și inadecvate. Urișe întreprinderi au fost construite pe baza unor obiective necorelate cu nevoile și posibilitățile economiei. Sistemul administrației publice era în țara noastră subdezvoltat, iar securitatea socială construită pe o bază minimalistă (Zamfir, Zamfir, 1999).

Diferențele cele mai mari au fost însă generate de poziția în contextul economic și geopolitic mondial. Integrarea țărilor foste socialiste europene pare să fi fost preprogramat diferențiată și realizată în mai multe *trepte*. Rațiunea strategiei integrării în trepte nu cred că se datora în primul rând diferențelor economice și de dezvoltare instituțională, ci altor considerente. În primul rând, capacități limitate de absorbție a Occidentului. Era normal ca integrarea să înceapă de la Vest spre Est, de la vecinătatea imediată la vecinătatea mai depărtată. În al doilea rând, etapizarea reprezenta un instrument *pedagogic* eficient. Era important să se creeze o competiție care să accentueze motivația schimbărilor rapide. Din primul val al integrării urmau să facă parte țările de la granița de vest a UE, la care se adăugau Țările Baltice, cu o poziție geopolitică extrem de importantă, cu o configurație etnică favorabilă, cu dimensiuni reduse, deci ușor de susținut, cu relații tradiționale cu Germania și țările scandinave. Polonia era o nucă relativ tare, dar cu relații solide cu Occidentul și cu o poziție geostrategică vitală pentru acesta. Slovacia a fost cumințită cu amenințarea amânării integrării, în funcție de orientarea politică a guvernării, complementar cu presiuni economice. România și Bulgaria au oscilat între prima fază și cea următoare. Ele aveau o orientare prooccidentală sigură, dificultățile lor economice constituind însă o problemă reală, mai ales în raport cu resursele integrative limitate ale Occidentului. În faza următoare vor fi incluse țările rezultate din dezmembrarea fostei Iugoslavii și Albania. Rusia reprezintă o țară imensă ca teritoriu, populație și resurse, cu o poziție politico-militară extrem de importantă, mult prea dificil de asimilat. Din acest motiv, nici Occidentul nu s-a grăbit să avanseze pe linia invitării ei pentru integrarea în lumea euroatlantică, deși probabil că se are în vedere acest lucru într-o perspectivă mai îndepărtată. În cazul primirii în Uniunea Europeană, Rusia ar genera o mulțime de dificultăți economice și politice, ea deținând totodată o putere economică, politică și militară căreia Occidentul i-ar face cu greu față. Celelalte componente ale fostei Uniuni Sovietice au fost lăsate oarecum într-o poziție de așteptare: Ucraina în mod special, dar și Belarus. Republica Moldova a fost sacrificată, fiind abandonată între cele două zone, pentru a menaja susceptibilitățile Rusiei. Inevitabil, ea va fi luată în vedere pentru faza a doua.

Un exemplu clar al importanței poziției geopolitice îl constituie orientarea investițiilor occidentale. Există între țările europene în tranziție diferențe importante de volum al acestor investiții, care reprezintă un factor crucial al restructurării și relansării economiei. Explicația standard a acestor diferențe oferită de specialiștii occidentali se concentrează pe gradul de restructurare a economiei care ar atrage sau respinge

investitorii, precum și suportul occidental în funcție de performanțele politice. Desigur că toate acestea reprezintă factori importanți. Dar se implică tacit în această explicație o presupuziție naivă: capacitatea Occidentului de a investi este nelimitată, ea fiind utilizată ca un fel de premiu pentru voința de reformă. În fapt, orice capacitate de investiții este limitată. În mod natural, investițiile au mers „din aproape în aproape”, vecinătatea prezentând avantaje economice naturale, dar și siguranță politică.

Voința politică de a promova reforma în analizele occidentale este un factor supra-dimensionat, conținând mai mult o funcție pedagogică decât acuratețe. Dinamica concretă a sistemului politic are un efect mult mai complex asupra întregului proces al tranziției, ea urmând a fi analizată în capitolele următoare.

O analiză substanțială a diferențelor dintre țările în tranziție o găsim într-un studiu publicat de Banca Mondială în 2002, centrat pe identificarea diferențelor de performanță dintre țările în tranziție și a factorilor responsabili de acestea. Șocantă în acest studiu este o largă subestimare a factorilor geopolitici și a atitudinii diferențiate a Occidentului față de respectivele țări, determinată de interese specifice. Imaginea rezultată este cea a unei clase de elevi tratați în mod egal de către profesori și care obțin rezultate în funcție de propriile lor merite. Pentru prima oară într-un asemenea tip de text sunt analizate însă și efectele negative ale unor opțiuni strategice tratate în trecut ca dogme mai presus de orice discuție - retragerea statului, reforma rapidă etc. -, dar se sugerează constant că adoptarea acestora are mai degrabă o paternitate internă, actorii occidentali neavând nici o responsabilitate. Fostul economist-șef al Băncii Mondiale, Stiglitz, publică o carte (2002) care face un pas uriaș înainte într-o asemenea analiză, atât din punctul de vedere al criticii diferitelor opțiuni strategice, cât și al identificării FMI ca principal autor al diferitelor recomandări cu efecte negative. Și analiza aceasta este însă parțială. Se afirmă mereu responsabilitatea ultimă a actorilor interni, ce, mai ales în cazul țărilor europene în tranziție, trebuie serios amendată. Rolul Băncii Mondiale, dar și al guvernelor occidentale rămâne neanalizat în aceeași manieră ca cel al FMI.

Capitolul 2

Evaluarea globală a tranziției: economia și standardul de viață

Așteptările Revoluției

Faptul că tranziția în România a debutat printr-o revoluție realizată de o impresionantă mobilizare de masă a fost de natură a genera un nivel ridicat de așteptări. Mizeria produsă de regimul comunist se aștepta să fie înlocuită rapid de prosperitate. Dictatura irațională urma să fie înlocuită de libertate și participare democratică. Întreaga societate se va stabiliza în noi parametri, urmând o creștere treptată într-un climat pozitiv.

Schița tranziției la o economie de piață. (1990), primul document strategic elaborat, exprima un optimism accentuat. Spre sfârșitul primei decade de tranziție se aștepta ca România să intre în rândul țărilor mediu dezvoltate, cu o bază solidă de creștere în continuare. Problema centrală era cea a economiei moștenite, caracterizată printr-un grad ridicat de iraționalitate și o tehnologie uzată moral. Ea trebuia, în consecință, *restructurată*.

Ca în orice schimbare fundamentală, dificultățile sunt inevitabile, dar populația se aștepta ca acestea să fie rapid depășite, cu costuri reduse. Optimismul se funda pe o serie de premise favorabile. În primul rând, entuziasmul, voința politică și mobilizarea colectivă reprezentau o sursă importantă a unor schimbări rapide și de succes. În al doilea rând, procesul de schimbare în care România se angajase dispunea de o orientare strategică credibilă, susținută puternic internațional și bazată pe un înalt consens intern. În al treilea rând, structurile tehnico-economice moștenite, deși irațional dezvoltate și depășite în unele privințe, prezentau un grad ridicat de modernitate și erau asociate cu o forță de muncă înalt calificată, deși cu unele deficite de disciplină. În fine, se aștepta ca Occidentul să fie înalt interesat de susținerea țărilor foste socialiste, nu neapărat material, ci mai ales politic și tehnic. Se miza pe importante investiții economice occidentale, dar și pe o politică de susținere a împrumuturilor care să permită relansarea economică.

Șocul tranziției

Foarte curând însă, societatea românească s-a confruntat cu o serie de șocuri neașteptate. În toate sferele vieții sociale rezultatele au fost departe de așteptări: explozia conflictelor politice, căderea economiei, o creștere a insecurității colective dublată de incapacitatea cronică a administrației publice de a soluționa problemele și de a preveni corupția și criminalitatea, în fine, explozia sărăcirii, demoralizarea și alienarea populației.

Dificultățile accentuate în toate sferele vieții sociale ne fac să vorbim despre o *criză globală a tranziției*. Tranziția s-a dovedit a fi mult mai lungă și mai dureroasă decât așteptările inițiale.

Toate țările în tranziție, atât cele europene, cât și, mai ales, cele care provin din fosta Uniune Sovietică, s-au confruntat, în grade diferite, cu o asemenea criză.

Complementar cu criza globală a societăților în tranziție, s-a conturat și o *criză a teoriei tranziției*: cum se pot explica nereușitele șocante ale tranziției, în condițiile în care totul ar fi trebuit să se desfășoare conform așteptărilor? Cum poate o strategie corectă de reformă, susținută de un larg consens intern și de un suport occidental substanțial, să producă prin aplicare asemenea rezultate negative?

Dintr-o perspectivă istorică mai detășată, se poate estima, probabil, că ritmul schimbărilor a fost chiar ridicat, iar rezultatul, un succes. Transformările stabilite ca obiectiv al tranziției au fost realizate sau sunt în curs de realizare. Majoritatea țărilor europene s-au integrat în lumea occidentală sau se plasează într-o fază finală a acestui proces. După anul 2000, în țările europene în tranziție se înregistrează semne clare ale depășirii marilor dificultăți și intrarea într-un ciclu de dezvoltare normalizată. Țările care au compus fosta Uniune Sovietică sunt încă departe de a fi ieșit din criză. Peste tot însă, tranziția a impus costuri sociale și economice disproporționat de mari, procese negative puternice a căror producere nu era așteptată de teoria tranziției.

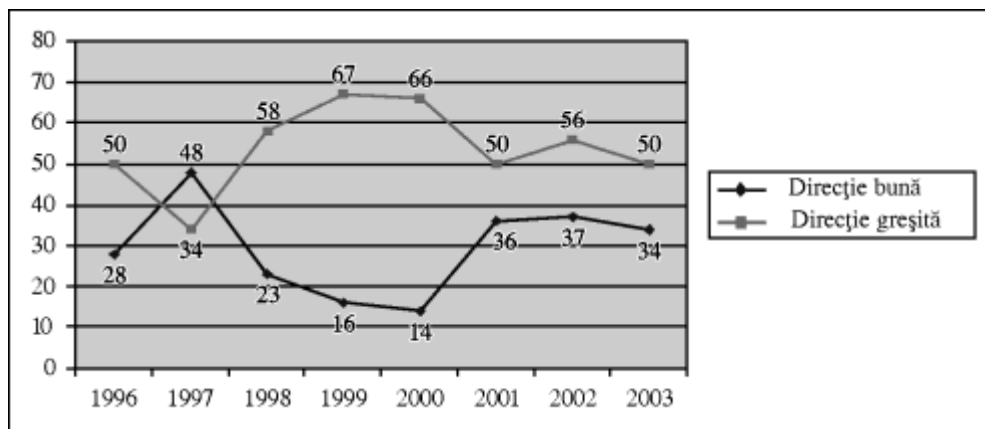
Întrebarea fundamentală care se pune tot mai insistent este: eșecurile tranziției sunt cauzate preponderent de strategia adoptată sau de o serie de factori exteriori acesteia?

Obiectivul lucrării de față nu este de a analiza în detaliu *natura crizei tranziției*, ci mai mult a *configurației teoriei tranziției* și a procesului de schimbare a acesteia, în efortul său de a absorbi explicativ crizele neașteptate ale tranziției.

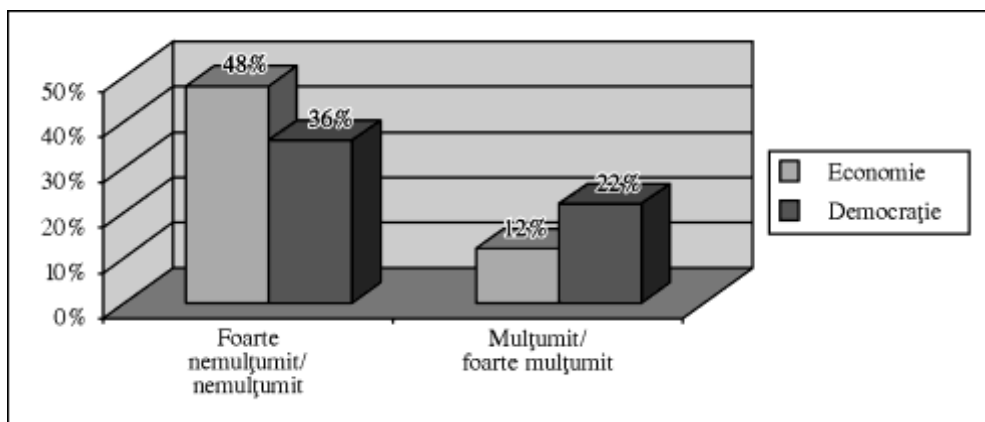
Mergem în direcția cea bună?

Oamenii cred că, mai degrabă, nu

Dincolo de conflictele adesea dure dintre actorii politici, a existat un larg consens în ceea ce privește *direcția și strategia generală* ale tranziției. Ei au împărtășit deci ideologia comună a tranziției. În contrast, populația s-a caracterizat printr-o atitudine ambiguă față de direcția tranziției: pe de o parte, o largă acceptare a ei; pe de altă parte, o anumită îndoială surdă, nestructurată ideologic, în legătură cu modul în care tranziția este realizată.

Graricul 2.1. *Dinamica estimării de către populație a direcției în care merg lucrurile în țara noastră. Restul până la 100% reprezintă „nu știu, nu pot aprecia”. Date comparabile există doar din 1995 (Barometrul de opinie publică, octombrie 2003; Metro-Media, ianuarie-martie 2004)*

Graricul 2.2. *Satisfacția față de starea economiei și a noii democrații (Barometrul de opinie publică, octombrie 2003). Restul de până la 100%, „nici mulțumit, nici nemulțumit”; câteva procente nonrăspunsuri*

În mai toate sondajele de opinie publică realizate începând cu 1995 e inclusă o întrebare a cărei intenție este de a determina percepția populară a direcției globale a schimbărilor în perioada tranziției: „Credeți că în țara noastră lucrurile merg într-o direcție bună sau într-o direcție greșită?”. Surpriza constantă este că, exceptând un singur an (1997), în care populația era predominant încrezătoare în strategia noului guvern, garantată de promisiunile Occidentului, populația estimează mai degrabă că *direcția este greșită*.

Există un nivel accentuat de insatisfacție față de rezultatele principalelor două obiective ale tranziției: un nou sistem democratic și economia de piață. În cazul performanțelor economiei, insatisfacția este mult mai accentuată.

Reforma economică: între așteptări și rezultate

Căderea economiei

Era de așteptat ca restructurarea economiei să fie însoțită de anumite regrese. Se considera însă că acestea vor fi relativ reduse atât ca nivel, cât mai ales ca durată. Arhitecții strategiei tranziției nu se așteptau la o cădere brutală și de lungă durată a economiei. Evoluția economiei s-a plasat, timp de mai bine de 10 ani de tranziție, într-un șocant decalaj între așteptările conținute în programele de schimbare și rezultatele efective.

După 14 ani, economia românească nu a atins încă nivelul cantitativ al economiei din 1989, an care și el reprezenta un regres economic față de cei anteriori. De-abia în 2005 se prevede ca economia să depășească nivelul din 1989. Polonia a fost prima țară care a atins nivelul anterior tranziției de-abia în 1996. Unele țări, mai ales cele din fosta Uniune Sovietică, sunt într-o situație cu mult mai proastă.

Tabelul 2.1. *Dinamica PIB în România*

	PIB ca % din 1989	PIB ca % din anul anterior
1990	94,4	-5,6
1991	82,2	-12,9
1992	75,0	-8,8
1993	76,1	1,5
1994	79,1	3,9
1995	84,8	7,1
1996	88,1	3,9
1997	82,8	-6,1
1998	78,8	-4,8
1999	77,9	-1,2
2000	79,6	2,1
2001	84,1	5,7
2002	88,3	5,0
2003	92,6	4,9
2004*	97,7	5,5

* Pe 2004 - proiecție.

Sursă: INS

N. Belli argumentează că efectele distructive ale tranziției asupra economiei au fost mai severe decât ale războiului (2001).

Tranziția a fost caracterizată de restructurarea industriei mai degrabă prin *dezindustrializare*. În 1999 se ajunsese la 40,8% din producția industrială a anului 1989.

Tabelul 2.2. *Dinamica PIB a țărilor europene în tranziție*

	An cu PIB cel mai scăzut	An cu PIB la nivelul lui 1989	2002
Republica Cehă	1992 - 86,9	2000 - 100,1	106,0
Ungaria	1993 - 81,9	2000 - 104,2	111,7
Polonia	1991 - 82,2	1996 - 104,5	129,5
Slovacia	1993 - 75,0	1999 - 100,4	110,2
Slovenia	1992 - 82,0	1997 - 100,1	121,2
Estonia	1994 - 62,0	-	91,1
Letonia	1993 - 51,1	-	76,1
Lituania	1994 - 53,3	-	72,8
Bulgaria	1997 - 65,7	-	80,0
<i>România</i>	1992 - 75,0	Probabil: 2005	85,1
Serbia și Muntenegru	1993 - 40,6	-	50,5
Moldova	1999 - 33,0	-	38,4
Ucraina	1999 - 38,5	-	46,5
Rusia	1998 - 51,5	-	64,3
Belarus	1995 - 62,7	-	92,8

Sursă: MONEE, UNICEF, Florența

Tabelul 2.3. *Dinamica producției industriale ca procent din 1989, și a numărului de salariați în industrie, în milioane*

	Producția industrială	Salariați în industrie
1990	76,3	3,8
1991	58,9	3,6
1992	46,0	3,2
1993	46,5	3,0
1994	48,0	2,9
1995	52,8	2,6
1996	57,4	2,6
1997	53,2	2,4
1998	44,2	2,3
1999	40,8	2,0
2000	44,5	1,9
2001	48,2	1,9
2002	51,1	21,9
2003	52,4	1,8

Sursă: INS

Eșecurile structurale ale reformei economice

Strategia tranziției în economie prevede înlocuirea economiei de comandă cu o economie de piață a cărei condiție esențială pentru o funcționare eficientă este privatizarea întreprinderilor proprietate de stat. Schimbările au fost programate a se desfășura în două secvențe distincte. Prima secvență urma să aibă ca obiectiv introducerea relațiilor de piață care să înlocuiască mecanismele planificării și dirijării de către stat. Întreprinderile încă proprietate publică trebuiau să obțină statutul de actori independenți pe piață. Până la privatizare, acestea urmau să se restructureze, adaptându-se la noile condiții ale economiei de piață internă și externă. Totodată încurajarea apariției unor noi întreprinderi private reprezenta obiectivul prioritar. În mod special investițiile străine aveau să facă o diferență. Secvența a doua, care putea urma imediat, se centra pe privatizarea întreprinderilor de stat.

După 14 ani de tranziție, percepția populației față de principalii actori ai economiei este puternic negativă. Încrederea cea mai scăzută o prezintă investitorii străini, probabil percepuți mai degrabă a fi cei care au dat „țepe” întreprinderilor privatizate. Firmele private prezintă, de asemenea, o încredere scăzută. Probabil că întreprinderile de stat se plasează ușor mai bine nu datorită performanțelor economice, ci pentru că sunt ceva mai controlate în atitudinea lor față de angajați.

Tabelul 2.4. *Gradul de încredere/neîncredere în principalele instituționale economiei. „Câtă încredere aveți în....?”*
(restul de până la 100 nu se pot pronunța sau nonrăspunsuri)

	Multă/foarte multă	Deloc/foarte puțină/puțină
Întreprinderile de stat	40%	49%
Firmele private	33%	55%
Investitorii străini	27%	57%

Sursă: CURS, octombrie 2003

Criza economiei de stat

În procesul tranziției era inevitabilă, pe o anumită perioadă de timp, menținerea unui segment important al economiei în proprietatea statului. Nici chiar o politică de privatizare extrem de rapidă nu putea duce la înlocuirea bruscă a întregii economii de stat. Acest lucru s-a putut întâmpla doar în fosta Republică Democrată Germană, datorită preluării economiei sale de către Germania Federală. Dar și aici, în ciuda suportului masiv venit din partea Germaniei Federale, criza economică s-a dovedit a fi neașteptat de durabilă, iar căderea industriei, catastrofală (Banca Mondială, 2002).

Pentru celelalte state era vitală o restructurare care să valorifice cât mai mult acumulările economice moștenite, și nu să le distrugă.

Se aștepta ca întreprinderile de stat, eliberate de intervenția distorsionantă a unei conduceri politice arbitrare și birocratice, dobândind libertatea de acțiune și de utilizare a propriilor resurse, să devină mai eficiente decât în perioada socialistă, chiar dacă era de așteptat ca doar *privatizarea* să genereze un nivel substanțial mai ridicat de performanță. În sistemul comunist de comandă, unele dintre întreprinderi funcționau relativ bine. Era de așteptat ca ele să funcționeze, în noile condiții, mult mai eficient. De altfel, în economiile de piață occidentale au existat mereu întreprinderi proprietate de stat care au funcționat rezonabil de bine. De-abia în anii '80 s-a lansat aici un program susținut de privatizare a sectorului public, ce continuă însă să existe și în prezent.

Realitatea a fost complet contrară așteptărilor. Zona economiei de stat a funcționat după liberalizare substanțial mai ineficient decât în sistemul dirijat politic și birocratic comunist, manifestând o incapacitate cronică de restructurare. Întreprinderile de stat s-au prăbușit, marea lor majoritate apropiindu-se rapid de faliment. Datoriile față de stat și față de celelalte întreprinderi au explodat. Multe întreprinderi au supraviețuit prin creșterea dependenței de susținerea bugetară.

Fenomenul a fost cel mai vizibil în zonele de monopol care, în ciuda susținerii masive, s-au dovedit incapabile de restructurare. Strategia monopolurilor de stat a fost caracterizată printr-o combinație de impunere de prețuri ridicate, calitate scăzută și exploatare a resurselor financiare ale statului prin proasta administrare. Funcționarea lor ineficientă a devenit o sursă importantă de sărăcire a populației și a bugetului național.

Paradoxal, acordarea de autonomie întreprinderilor de stat și promovarea regulilor economiei de piață au fost incapabile să asigure un management performant, cel puțin la nivelul celui din economia de comandă comunistă.

Până la privatizare, marea majoritate a întreprinderilor de stat au fost supuse unui proces de jaf. În jurul lor s-a constituit un sistem de întreprinderi private „căpușe” care au dezvoltat relații contractuale cu întreprinderile de stat, în dauna sistematică a acestora. Managerii întreprinderilor au avut un rol important în constituirea sistemului de jefuire a întreprinderilor. Chiar puținele investiții de care întreprinderile de stat au beneficiat au fost prost administrate sau chiar deturnate în interesul diferitelor grupuri. Invocarea factorului „corupție” este însă o explicație superficială. Problema nu provine dintr-o cădere morală metafizică a managerilor, ci dintr-un sistem care nu asigură un management performant și responsabil, însoțit de un deficit grav de control din partea statului în calitatea acestuia de proprietar. Adoptarea naivă a unor structuri de control din economia privată în administrarea întreprinderilor de stat - consilii de administrație, Fondul Proprietății de Stat (FPS) și Fondurile Proprietății Private (FPP-urile) - s-a dovedit a produce o funcționare dezastruoasă. Controlul reprezintă elementul-cheie al funcționării performante a oricărui sistem. O întreprindere funcționează eficient când este controlată de către

proprietar, chiar dacă acesta e statul. Dezmembrarea sistemului de control fără ca acesta să fie înlocuit cu mecanisme suficient de eficace a reprezentat explicația ultimă a căderii economiei de stat. Controlul exercitat de către stat a fost mai degrabă simbolic și marginal, lăsând întreaga responsabilitate pe seama managerilor, care nu aveau nici un interes economic în asigurarea funcționării eficiente a întreprinderilor. Prins în cleștele responsabilității politice pentru economie și abandonului controlului cu o mână de fier al acesteia, în numele unui liberalism naiv (nu poți avea o politică liberală într-o economie dominată de întreprinderi proprietate de stat), singura funcție reală a statului a fost de a susține economic întreprinderile falimentare. Incapacitatea statului de a acționa ca un proprietar responsabil a făcut ca el să devină victima propriilor sale întreprinderi. S-a intrat într-un cerc vicios. Retragerea statului din funcția de administrare a întreprinderilor sale l-a făcut vulnerabil la presiunile combinate ale managementului acestora și ale sindicatelor de a susține prin finanțare/împrumuturi, rar returnate, o producție neglijent administrată și grav „căpușată”. El a trebuit să plătească continuu din bugetul său pierderile întreprinderilor sale, să plătească jafurile la care ele au fost supuse. Statul a devenit prima victimă a jafului generalizat din economie.

Este greu de acceptat teza că întreprinderile de stat nu puteau fi conduse mai bine. S-a declanșat un proces cu autoîntărire: strategia catastrofală de management a întreprinderilor de stat a dus la o agonie prelungită a zonei de stat a economiei, singura soluție fiind privatizarea imediată a întreprinderilor de stat, chiar dacă o asemenea abordare ar fi distrus o mare parte a acestora. O asemenea abordare ar fi fost corectă doar dacă se acceptă *inevitabilitatea* performanțelor dezastruoase ale sectorului de stat. O asemenea teorie nu este însă de susținut. Sectorul de stat a funcționat relativ bine multe decenii în economiile occidentale performante. Chiar și în cadrul unei economii conduse irațional și politic, ca cea comunistă, întreprinderile de stat reușeau performanțe net superioare întreprinderilor de stat din perioada tranziției.

Eșecul politicii de management al sectorului de stat a fost cauzat în mare măsură de o doctrină extrem de influentă în primii ani ai tranziției: *retragerea statului din economie*. Era necesar ca statul să-și regândească intervenția sa în economie. Încă din 1990 funcția de planificare a statului a fost brutal eliminată, argumentul fiind oarecum corect: o asemenea funcție contravenea mecanismelor de reglare a economiei de piață. Elemente de planificare au existat însă în cele mai multe dintre economiile capitaliste. În Franța, și acum câțiva ani exista o funcție importantă de planificare a economiei. Rămâne deschisă întrebarea dacă nu cumva abandonul intervenției statului, cu accente paranoice, într-o economie a cărei proprietate o deținea este sursa crizei acesteia.

Se poate, în fine, invoca și subprotecția economiei naționale în relațiile cu piața internațională. O economie într-un proces de restructurare trebuie să primească un minim de protecție, pentru a avea șanse de relansare.

O altă cauză a reprezentat-o orientarea investițiilor publice. Așa cum se procedează frecvent în perioade de reaşezare a producției, au fost ignorate investițiile în infrastructură care ar fi putut prelua o parte din personalul subutilizat în întreprinderile existente și ar fi răspuns unor nevoi reale, presante ale țării. Presiunea pentru susținerea unei producții pe stoc și a unor investiții lipsite de strategie și utilizate în scopuri personale ar fi fost în acest fel net diminuată.

A existat o anumită resemnare ciudată în ceea ce privește eșecurile întreprinderilor de stat. Singura soluție părea a fi privatizarea, măsurile de corectare a ineficienței întreprinderilor proprietate de stat reprezentând o preocupare secundară.

Slaba eficiență a privatizării: relansarea versus distrugerea întreprinderilor privatizate

În ideologia strategiei tranziției, privatizarea a fost considerată a reprezenta *un mijloc* de restructurare și relansare a economiei. Se aștepta ca privatizarea, pe lângă injectarea masivă de noi investiții, să producă o infuzie de principii și modele manageriale mult mai eficiente decât cele ale statului. În subsidiar, se aștepta de la privatizare și realizarea rolului de „agent sanitar”, de curățire a zonelor cronic ineficiente ale economiei. Dacă din cauza presiunilor sociale se presupunea că statul are o capacitate limitată de a curăța zonele bolnave ale economiei, noii patroni privați vor fi mult mai liberi să o facă.

Privatizarea era de așteptat deci să producă o restructurare severă: să fie lichidate componentele fără perspectivă și dezvoltate cele viabile. Se aștepta să urmeze o perioadă de stres economic, cu diminuări ale producției în anumite zone, dar relansarea întreprinderilor privatizate era de natură a compensa în mare măsură costurile restructurării. În această viziune, privatizarea era o cale de creștere economică, dar cu o condiție: nu conta atât costul preluării întreprinderilor, cât planul solid de restructurare și relansare, bazat pe infuzia de capital și management performant. În acest context, a fost lansat sloganul „Privatizarea chiar pe un dolar este mai bună decât neprivatizarea”. Desigur, unele întreprinderi prezentau premise bune de dezvoltare. Era firesc ca ele să fie vândute pe un preț cât mai bun, ce urma să fie utilizat de către stat pentru soluționarea mulțimii de probleme cu care se confrunta.

Ce s-a întâmplat, în fapt, cu privatizarea? Contrar așteptărilor supraoptimiste, eficiența privatizării s-a dovedit a fi șocant de redusă. Pierderile cele mai mari au venit din patru surse distincte.

- a) Primul segment privat al economiei l-a constituit sfera intermediarilor. În prima perioadă, majoritatea noilor întreprinderi private de succes s-au constituit în jurul întreprinderilor de stat, intermediind cumpărările și vânzările acestora. Noile întreprinderi, multe dintre ele rezultate din privatizarea întreprinderilor de stat, au

început să controleze relațiile comerciale ale întreprinderilor de stat producătoare, sufocându-le: procurarea de materie primă, achiziționarea de tehnologie, desfacearea produselor. Combinația privat-public s-a dovedit a fi dezastruoasă. Întreprinderile private au debutat prin a parazita (denumirea curentă de „întreprinderi-căpușe” este sugestivă) întreprinderile de stat. Ele au dezorganizat prin corupție managementul lor, împingându-le treptat spre faliment, prin însușirea resurselor de care acestea dispuneau. Contrar proiectului inițial ce viza ca întreprinderile de stat să fie mai întâi restructurate și apoi privatizate, multe dintre ele au fost privatizate de-abia după ce au fost golite de resursele de care dispuneau și dezorganizate. Paradoxal, primul val de privatizare a profitat de vulnerabilitatea ridicată a sectorului de stat, inducând în acesta o criză uriașă.

- b) Se aștepta ca cele mai multe întreprinderi privatizate să fie restructurate, înscriindu-se pe o curbă de creștere. Acest lucru s-a și întâmplat în unele cazuri. Șocul a constat însă în faptul că, de asemenea, multe întreprinderi privatizate au fost distruse nu pentru că nu mai aveau șanse de relansare, ci pur și simplu deoarece pentru noii patroni distrugerea lor s-a dovedit a fi mult mai rentabilă.

Paradoxal, statul s-a dovedit a fi un administrator slab și corupt mult mai mult în procesul de privatizare decât în cel de administrare a întreprinderilor. Și expertiza occidentală, des utilizată, s-a dovedit a fi modest performantă în actul privatizării, sugerând parcă faptul de a fi fost dominată de strategia „este mai bună o privatizare rapidă, oricare vor fi rezultatele, decât o privatizare întârziată”. Costurile ridicate ale expertizei în vederea privatizării s-au adăugat la pierderile procesului propriu-zis. Selecția investitorilor și elaborarea contractelor de privatizare s-au dovedit slab eficiente.

Privatizarea a fost adesea mai degrabă un grogar al întreprinderilor de stat decât un lansator al lor, fiind însoțită de o mulțime de scandaluri. Unele întreprinderi au fost cumpărate nu pentru a fi dezvoltate, ci pentru a produce profituri imediate, prin dezmembrarea lor și valorificarea anexelor - terenuri, clădiri. Multe dintre investițiile promise prin contractul de privatizare nu au fost realizate. Nu există statistici clare din acest punct de vedere, dar, intuitiv, se poate estima că proporția investitorilor cu resurse de investiție și intenții de dezvoltare a fost sensibil inferioară așteptărilor, dominând investitorii speculativi.

Problema nu trebuie luată nici politic și nici sentimental. Această așteptare s-a dovedit a fi naivă, din cauza faptului că nu avea nici o legătură cu înseși mecanismele economiei de piață. Privatizarea distructivă nu s-a datorat unui comportament aberant sau chiar criminal, ci operării normale a mecanismelor pieței, de care însă strategia privatizării nu a ținut seamă. Actorii economici au acționat rațional în acord cu mecanismele economiei de piață, orientându-se spre maximizarea profitului în modalitatea cea mai adecvată în contextul economiei noastre: mai frecvent prin dezmembrarea întreprinderilor decât prin dezvoltarea lor.

Măsurile de protecție a procesului de privatizare prin condiționalități privitoare la realizarea de investiții au funcționat mai degrabă la un nivel scăzut, nereușind să evite privatizările distructive.

Este greu de judecat rolul privatizării, dar e evident că s-au adunat mai multe procese cu efecte negative: atât întârzierea privatizării, cât și privatizarea grăbită, „la normă”, fără asigurarea condițiilor necesare relansării lor. Singurul merit al privatizării a fost lichidarea unor întreprinderi lipsite de șanse și disciplinarea forței de muncă, ambele lucruri mai greu de realizat de către stat.

- c) Privatizarea monopolurilor de stat, mai ales a acelor legate de furnizarea de servicii publice, reprezintă o problemă deosebit de complexă. Și țările occidentale au abordat-o cu o mare prudență. Schimbarea monopolului de stat cu cel privat nu duce neapărat la eficiență. El poate duce la creșterea calității managementului intern, dar lipsa competiției face ca factorul-cheie stimulator al economiei de piață să nu fie prezent. Monopolul privat produce o captivitate a consumatorului. În locul statului, consumatorul plătește managementul precar și profitul sălbatic. Poziția de monopol a făcut mult mai profitabilă minimizarea investițiilor și asigurarea unor profituri ridicate prin exploatarea consumatorului, prin impunerea unor prețuri mari, complementar cu servicii de slabă calitate. Iar acest lucru s-a și întâmplat. Romtelecom este doar unul dintre cazurile de privatizare cu uriașe pierderi, mai ales pentru populație. În zona serviciilor pentru populație există chiar riscul ca, după ce au realizat cu puține investiții profituri imense, noii patroni să abandoneze întreprinderile astfel epuizate, statul trebuind să preia susținerea acestor zone vitale social sau noul proprietar să crească și mai mult prețurile pentru a realiza investițiile sever neglijate. Privatizarea zonelor de monopol a pus sistematic „carul înaintea boilor”: privatizarea înaintea creării mecanismelor de competiție sau a instrumentelor de control în zona monopolurilor.
- d) Planificarea defectuoasă a secvențelor privatizării: pe de o parte, amânarea excesivă a privatizării în unele zone, în care aceasta putea fi realizată rapid și eficient, ca, de exemplu, turismul. Aceste zone au devenit pradă a jefuirii nu prin privatizare, așa cum s-au temut unii politicieni, ci prin formele intermediare de mandatariat care s-au dovedit a fi o formă legală de exploatare contraproductivă a resurselor publice, eliminând șansa atragerii de investiții. Complementar, o grabă excesivă de a privatiza cu orice preț. Multe contracte s-au făcut cu proprietari care nu prezentau garanțiile necesare, fiind făcute mai degrabă pentru a îndeplini „norma” de privatizare sau pur și simplu pentru a scăpa statul de întreprinderile sale.

Domină estimarea că privatizarea s-a făcut cu întârziere, pierzându-se *momentum*-ul unei relansări eficace. Este probabil că au existat factori (interese parohiale sau pur și simplu prudențe excesive) care au produs întârzieri ale privatizării unor întreprinderi.

Este probabil, de asemenea, că a existat - lucru, de altfel, inevitabil - corupție în procesul de negociere, care a generat vânzări sub prețul real. Nu aceasta a fost însă cauza cea mai importantă a căderii economiei și a uriașelor pierderi. Se ignoră sistematic un factor crucial: ritmul privatizării nu depinde numai de voința politică, ci și de cererea de cumpărare/preluare a întreprinderilor. Căderea sistemului socialist a dus la o explozie a ofertei pentru privatizare, în condițiile unei cereri limitate. Intern nu exista capital suficient pentru preluarea marilor întreprinderi. Era nevoie de o acumulare treptată a capitalului. Capitalul extern disponibil era și el limitat. Poziția geopolitică față de Occident a fost, inevitabil, un factor important al disponibilităților mai reduse de investiție.

Există însă și o altă perspectivă: prăbușirea zonei economice proprietate publică a generat o presiune puternică spre privatizare rapidă. Dacă inițial privatizarea era considerată a fi necesară, atât pentru a oferi un mediu sănătos de funcționare a economiei de piață, cât și pentru a produce o *creștere* a eficienței fostelor întreprinderi de stat, treptat a devenit evident că în cele mai multe cazuri funcția ei a devenit aceea de a elibera statul de povara unor întreprinderi progresiv ineficiente sau de a salva respectivele întreprinderi de la faliment.

Pierderea pariului cu agricultura

Actorii politici făceau în 1990 „pariuri” pe relansarea agriculturii.

Mulți se așteptau ca agricultura să reprezinte o sursă de stabilitate a economiei într-o perioadă de criză a industriei; acest lucru s-a întâmplat doar la un nivel scăzut: lovită de căderea industriei, colectivitatea a fost salvată de o agricultură de supraviețuire.

Schimbările din agricultură au stat sub semnul unor opțiuni care s-au dovedit dezastruoase. Reforma agriculturii, bazată pe distrugerea cooperativelor și *restituția/refacera dreptului de proprietate*, a reprezentat mai degrabă o reformă *primitivă*, incapabilă să relanseze agricultura, împingând-o într-o criză profundă. Totodată, redistribuirea terenurilor exact în forma inițială a dus la o enormă fragmentare a proprietății. În plus, se știa de la început că sistemul va crea confuzii juridice excesive, procese ruinătoare întinse pe lungi perioade de timp, tensiuni și conflicte. Contrar așteptărilor naive, soluția aleasă a generat o corupție mult mai accentuată decât dacă s-ar fi adoptat o altă strategie de refacere a proprietății private în agricultură.

Reîmproprietărirea, în condițiile lipsei aproape totale de capital, cuplată cu lipsa unei politici clare de suport financiar pentru capitalizarea noilor ferme cu șanse de dezvoltare, a întârziat relansarea agriculturii.

O politică paranoică împotriva oricărei forme de cooperativizare, bazată exclusiv pe rațiuni politico-ideologice, și nu pe pragmatism, a adâncit criza agriculturii.

Lipsa de protecție a sistemelor agricole colective moștenite a fost un alt factor distructiv. Exemplul cel mai relevant este cel al sistemului de irigații, care a fost abandonat, lăsat pradă unei jefuiri complete.

Marile gospodării de stat, care au menținut o perioadă de timp producția agricolă, lipsite de o strategie de schimbare, au decăzut, devenind obiectul unei jefuiri similare celei din industrie.

Rezultatul cel mai clar al politicii agrare a fost producerea unei agriculturi cu proprietate fragmentată, sever decapitalizată. Multe gospodării au funcționat la nivelul agriculturii de subzistență, a cărei singură contribuție a fost compensarea sărăcirii severe a populației. Multe persoane care și-au pierdut locul de muncă au găsit o sursă de supraviețuire într-o agricultură primitivă, incapabilă să devină o sursă de autocapitalizare. O asemenea agricultură, lipsită de șanse de dezvoltare, a reprezentat însă un factor de menținere a sărăciei.

Strategia financiară: un echilibru financiar plătit cu menținerea în subdezvoltare

Politica financiară a devenit de la început dependentă de strategia impusă de FMI. Obiectivul în sine sănătos - promovarea echilibrului financiar -, decuplat însă de o strategie globală de relansare economică, a generat un mecanism defensiv, care, pe lângă meritul de a fi evitat dezechilibre grave, a devenit el însuși o sursă a menținerii subdezvoltării. Este adevărat că, în situația de confuzie economică și de risc ridicat al utilizării împrumuturilor într-un mod slab productiv sau chiar risipitor, o asemenea abordare prudentă avea justificarea sa. Dar ea a devenit totodată o sursă a inacțiunii. Politica financiară a ținut să închidă sever robinetul investițiilor în zonele infrastructurii sau în cele în care ar fi putut stimula o creștere economică sigură. S-ar putea spune că politica financiară restrictivă s-a bazat pe presupuziția inevitabilității proastei funcționări a economiei și a utilizării ineficiente/corupte a fondurilor obținute. Contrar acestei abordări conservatoare, în perioadele de criză, angajarea unor împrumuturi pentru relansarea economiei este des utilizată.

Strategia conservatoare a FMI a fost responsabilă și de degradarea capacităților sociale ale țării. În condițiile de criză economică severă, un suport social suplimentar este necesar pentru a menține capacitățile sociale ale colectivității (Zamfir, Pop, Zamfir, 1994; Zamfir, 1999). Politica de menținere a cheltuielilor sociale publice la nivelul cel mai scăzut din Europa a fost responsabilă într-o importantă măsură de explozia sărăciei și de degradarea capacităților umane.

În celelalte țări în tranziție, nivelul împrumuturilor a fost substanțial mai ridicat decât în România, o parte dintre ele fiind utilizate pentru o protecție socială mai accentuată. Să notăm că țări cu deficite anuale substanțial mai ridicate decât România erau, spre deosebire de țara noastră, moștenitoarele unor datorii internaționale apreciabile - cazul Poloniei sau al Ungariei.

Tabelul 2.5. Deficitul bugetar anual mediu, pe perioada 1990-2002

Ungaria	-5,4
Slovacia	-4,3
Bulgaria	-3,7
Polonia	-3,6
România	-3,3
Republica Cehă	-2,4

Sursă: MONEE, UNICEF, Florența

În raportul său pe 2004, FMI își asumă, pentru prima dată, responsabilitatea unor greșeli importante în politica impusă în ultimii 14 ani României. Una dintre cele mai grave erori asumate se referă la înscrierea României printre țările insolvabile, fapt care a împiedicat-o să atragă fonduri de la creditorii privați. Probabil că atitudinea față de menținerea, pe o perioadă extrem de îndelungată, a nivelului ridicat al inflației este un indicator al atitudinii sociale a conducerii țării, cu complicitatea tacită a FMI. Dacă în ceea ce privește împrumuturile și nivelul cheltuielilor publice, mai ales al cheltuielilor publice sociale, FMI a exercitat un control extrem de sever, în ciuda declarațiilor publice, FMI a fost mai degrabă tolerant față de inflație. Inflația este al doilea instrument de menținere a echilibrelor financiare, transferând problemele economice pe umerii populației. Menținerea inflației, care difuzează costurile pierderilor economiei în întreaga populație în loc să le facă transparente prin mecanismele specifice economiei, a fost o sursă importantă a sărăcirii.

Standardul de viață: explozia sărăcirii pe fondul creșterii rapide a inegalităților

Regimul comunist a fost caracterizat de o politică de restrângere a inegalităților economice. Dincolo de inegalitățile menținute între limite înguste prin reglementările formale (de exemplu, salariul cel mai ridicat nu putea depăși o proporție de 5,6 la 1 în raport cu salariul minim), existau pentru cei din elitele politice și administrative surse suplimentare, informale de venituri, mai ales sub formă de produse gratuite sau la prețuri reduse. Controlul inegalității se făcea, în România, mult mai eficient de această dată, nu prin reglementarea strictă a veniturilor formale, ci mai ales prin controlul bunurilor de lux: locuințe, mașini, excursii în străinătate.

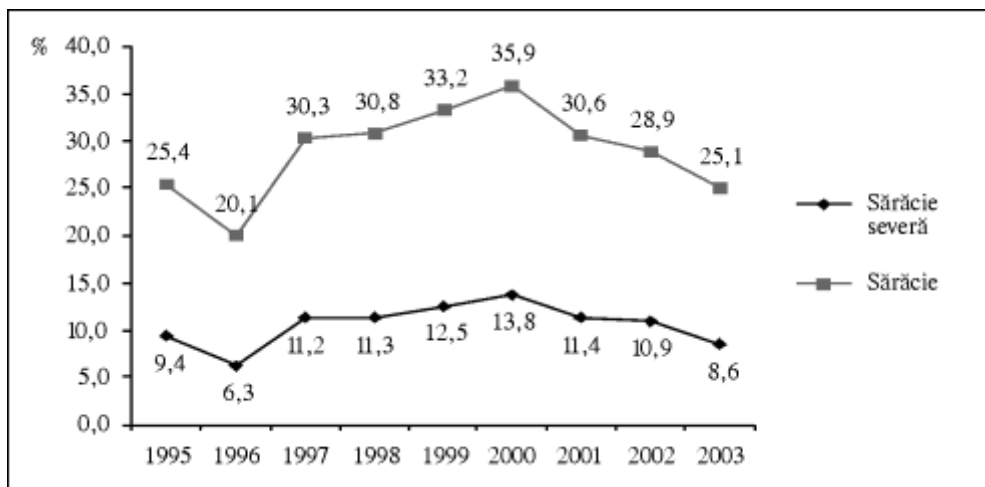
Una dintre principalele revendicări ale Revoluției a fost o mai accentuată diferențiere a veniturilor în raport cu performanțele. Și, într-adevăr, diferențierea veniturilor a explodat, dar într-o relație slabă cu performanțele. Cel puțin, aceasta este percepția populației. Marile averi au fost acumulate rapid prin speculații suspectate de a fi nu

neapărat ilegale (în legislația confuză, multe acte erau permise, nefiind interzise), ci împotriva moralei unei economii de piață sănătoase, nemaivorbind de morala publică. Inegalitatea veniturilor a crescut substanțial: de la un coeficient Gini de 0,24 în 1989 la 0,35 în 2001.

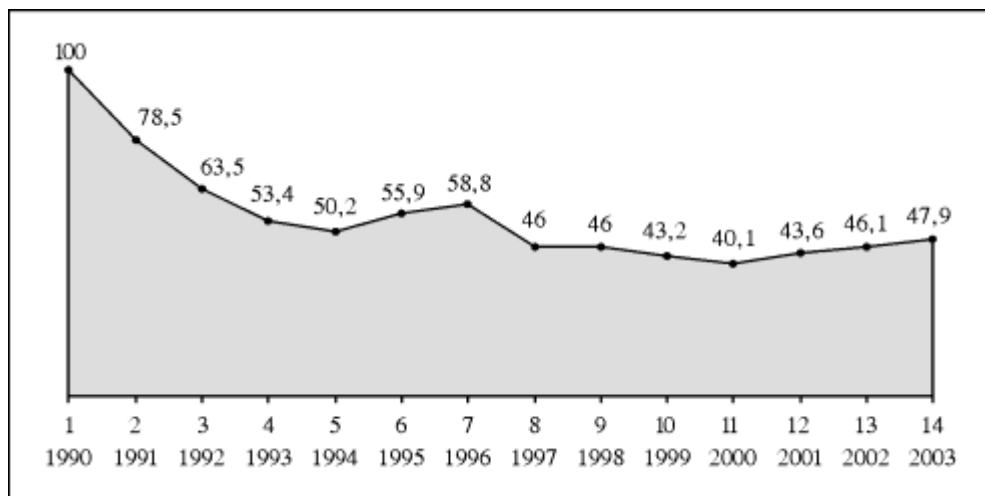
Tabelul 2.6. *Dinamica coeficientului Gini*

Țară	1989	2001
România	0,24	0,35
Bulgaria	0,23	0,33
Estonia	0,28	0,38
Croația	0,36	0,35 (1998)
Lituania	0,26	0,35
Polonia	0,27	0,34
Letonia	0,26	0,33 (2000)
Slovenia	0,26 (1991)	0,25 (2000)
Ungaria	0,22	0,27
Republica Cehă	0,20	0,24
Ucraina	0,23	0,36
Rusia	0,26	0,42
Moldova	0,25	0,43

Sursă: MONEE, UNICEF, Florența

Graficul 2.3. *Dinamica sărăciei și sărăciei severe - total populație (Raportul CASPIS asupra stării sărăciei, 2004)*

Graficul 2.4. Indicatorul agregat al celor mai importante venituri formale pe persoană (IAV), în prețuri 1990 (ICCV, 2001)

Notă: IAV prezintă următoarele venituri, pe persoană, în prețuri 1990: venituri salariale și venituri sociale (pensii, alocații pentru copii, ajutor de șomaj, ajutor social). Acestea reprezentau, între 1995 și 2001, ceva peste 60% dintre venituri. Celelalte venituri până la 100%, pe care nu le-am putut lua în considerare din lipsă de date comparative, sunt: veniturile din producția agricolă pentru propriul consum (în jur de 30% din totalul veniturilor, între 1995 și 2001), la care se adaugă veniturile din vânzarea produselor agricole, activități pe cont propriu nonagricole, venituri din proprietate, dividende, dobânzi, închirieri, profit, care, în 1995, atingeau împreună nu mai mult de 11%). Indicatorul veniturilor formale agregate prezintă o scădere ceva mai accentuată decât veniturile totale: veniturile neluate în considerare au prezentat o ușoară tendință de creștere, dar ponderea lor, relativ redusă, nu modifică substanțial imaginea.

Din cauza dificultății de detectare a veniturilor, mai ales în cazul noilor categorii bogate, inegalitatea distribuției veniturilor este mai accentuată decât cea înregistrată. Chiar dacă luăm în considerare doar inegalitatea măsurată, țările în tranziție, mai ales cele din fosta Uniune Sovietică, prezintă un nivel al inegalității mult mai ridicat decât cel al statelor occidentale, unele dintre ele apropiindu-se de situația țărilor din America Latină. Ironia sorții este că Rusia, autoarea revoluției comuniste, orientată spre eliminarea inegalităților excesive, a ajuns după câțiva ani de tranziție la niveluri de inegalitate considerate a fi excesive de chiar țările capitaliste cele mai liberale, cu un coeficient Gini extrem de ridicat, de 0,42 în 2001.

Unele estimări indică un nivel de sărăcie plasat în jurul lui 7% în 1989 (Zamfir, 2001). Primul val de sărăcire din 1991-1993 a plasat sărăcia la un nivel de peste 25%, iar cel de-al doilea val din 1997-2000 a atins, în ultimul an, un nivel de 36%.

Procesul de sărăcire poate fi aproximat dacă luăm în considerare dinamica principalelor venituri. Am construit *Indicatorul agregat al celor mai importante venituri formale*

(IAV). În primii ani de tranziție se produce o prăbușire a veniturilor agregate. Salariul, principalul venit al majorității populației, s-a erodat, ajungând în 1998 la două treimi din valoarea sa reală din 1989. Totodată însă, ca rezultat al căderii economiei, numărul locurilor de muncă salariate s-a redus la aproape peste jumătate în 2000 față de 1990.

Tabelul 2.7. *Dinamica salariului real (ca procent din 1989)*

	An - salariul cel mai scăzut	An - la nivelul lui 1989	2001
Republica Cehă	1991 - 71,7	1996 - 104,6	118,5
Ungaria	1995 - 74,3	-	90,6
Polonia	1993 - 71,2	1999 - 109,3	114,3
Slovacia	1991 - 67,2	-	82,0
Slovenia	1992 - 60,1	-	89,5
Estonia	1992 - 45,2	-	74,7
Letonia	1992 - 49,0	-	71,1
Lituania	1993 - 28,4	-	44,5
Bulgaria	1996 - 41,7	-	50,3
România	1998 - 67,4	-	77,1
FRI Macedonia	1992 - 41,6	-	51,1
Moldova	1994 - 50,0	-	64,6
Rusia	2000 - 44,0	-	52,7
Ucraina	1999 - 48,4	-	59,1

Sursă: MONEE, 2003

Tabelul 2.8. *Dinamica numărului de salariați, în milioane și ca % din 1989*

	Nr. salariați în mii	Ca % 1989
1989	8,0	100,0
1990	8,2	102,0
1991	7,6	94,7
1992	7,9	86,1
1993	6,7	83,4
1994	6,4	80,5
1995	6,2	77,0
1996	5,9	74,3
1997	5,6	70,0
1998	5,4	67,1
1999	4,8	59,5
2000	4,6	57,8
2001	4,4	57,8
2002	4,6	57,1
2003	4,6	57,4

Sursă: INS

Dezagregarea socială

Tranziția a fost plătită nu numai prin căderea economiei și sărăcirea populației, ci și prin grave procese de dezagregare socială, cele mai multe dintre ele imposibil de cuantificat: degradarea forței de muncă, dezagregarea familiilor, abandonul copiilor, creșterea delincvenței, mai ales a crimei organizate, pătrunderea drogurilor, scăderea securității cetățeanului, creșterea violenței; forme noi precum șantajul, răpirile, taxele de protecție, traficul de persoane, exploatarea economică și sexuală, mergându-se până la traficul de copii, creșterea fenomenului copiilor străzii, creșterea dificultății de integrare socială a tinerilor din mediile sărace, mai ales a celor care ies din instituțiile de ocrotire socială, degradarea participării școlare și a stocului profesional al populației active.

La degradarea socială se adaugă cea a stării de sănătate. Este alarmantă creșterea spectaculoasă a apariției unor boli greu de imaginat într-o societate modernă, precum TBC și bolile venerice, dar și a HIV/SIDA.

Deși căderea economiei poate fi corectată într-o perioadă relativ scurtă, procesele sociale dezagregative sunt însă mult mai greu de absorbit, cu costuri apreciabile eșalonate pe o perioadă de timp imposibil de determinat. Multe dintre aceste procese dezagregative vor dispărea doar o dată cu generațiile actuale. Voi indica doar câteva dintre cele mai importante procese sociale dezagregative (Zamfir, Preda, Dan, 2004): creșterea sărăciei extreme care generează degradări umane greu reversibile: carențe fundamentale în alimentație, condiții mizere de locuire sau chiar lipsa de locuințe, excluziune din sfera activității economice.

Capitolul 3

Rezultatele tranziției: sistemul politic și instituțiile publice

Criza morală a sistemului politic

După Revoluția din 1989, primul șoc a venit nu din sfera economiei, ci a politicii.

Revoluția a fost caracterizată printr-un uriaș sentiment de eliberare emoțională. Așteptarea fundamentală a colectivității a fost ca, în locul regimului comunist opresiv și arbitrar, să fie instaurat un sistem politic real democratic, investit cu uriașa responsabilitate de a proiecta reconstrucția societății românești.

Identificarea unui nou sistem politic și construirea lui nu păreau a fi deloc o sarcină ușoară. Cu toate acestea, mult peste cele mai pesimiste așteptări, chiar în următoarele zile de după Revoluție, colectivitatea a primit puternice șocuri venite din sfera politicii. Aceasta a devenit o sursă majoră a demoralizării și alienării. Decalajul dintre așteptările Revoluției și realitate a generat un adevărat cutremur în conștiința colectivă. În timp, sistemul politic a apărut colectivității a fi factorul major responsabil mai mult de eșecurile tranziției decât de reușite.

Perturbările induse de procesul politic explică în cea mai mare măsură anomaliile tranziției, el însuși reprezentând principala anomalie a acesteia.

Reforma sistemului politic, la fel ca în cazul economiei, poate fi caracterizată printr-un amestec de reușite și eșecuri. Nu se poate ignora faptul că într-o perioadă scurtă de timp componentele cele mai importante ale reformei politice au fost realizate: introducerea unei democrații reprezentative, pluripartite, cu toate instituțiile sale, parlament, partide politice; schimbări în întreaga administrație publică, centrală și locală. La acestea se adaugă însă profunde distorsiuni în funcționarea normală a sistemului: disputele politice violente, ducând până la confruntări departe de spiritul democrației, presiuni de stradă pentru obținerea puterii, fenomenul mineriadelor etc.; dezvoltarea unor relații „ciudate”, în raport cu principiile democrației, între statul român, pe de o parte, și organisme internaționale și guvernele occidentale, pe de altă parte; o presă care induce frustrare și stres, combinație a obiectivității, angajării critice și criticismului confuz.

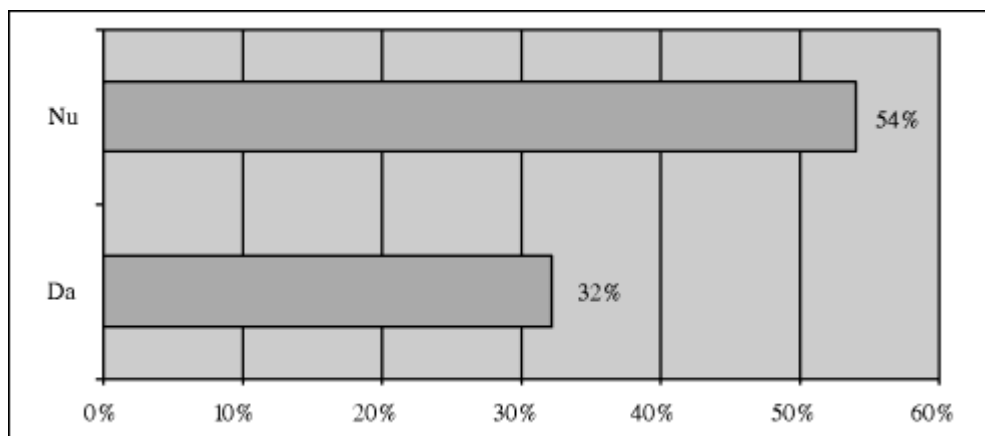
Datele produse de estimările opiniei indică în mod consistent faptul că încrederea colectivității în instituțiile politice fundamentale este accentuat negativă.

Tabelul 3.1. *Câtă încredere aveți dvs. în....?*

	Deloc/foarte puțină/puțină	Multă/foarte multă
Partide politice	83	8
Parlament	81	14
Justiție	73	21
Guvern	72	23
Sindicate	63	17
Bănci	62	21
Poliție	61	35
Președinte	60	37
Organizații nonguvernamentale	54	18
Primărie	54	42
Învățământ	40	51
Mass-media	37	55
Armata	32	63

Sursă: Barometrul de opinie publică, octombrie 2003 (procente)

Majoritatea populației nu se simte reprezentată de vreun partid politic.

Gravura 3.1. *Credeți că în prezent, în România, există cel puțin un partid politic ce vă reprezintă/apără interesele?* (Barometrul de opinie publică, octombrie 2003)

Gradul de încredere este scăzut nu numai în toate instituțiile publice - partide politice, parlament, guvern, justiție -, dar și în sindicate și bănci și chiar în mass-media.

Dacă guvernarea 1997-2000 a provocat o scădere catastrofală a încrederii în toate instituțiile publice, guvernarea instaurată la sfârșitul lui 2000 a produs o anumită reabilitare a încrederii în majoritatea acestora (președinte, guvern, parlament), fără însă a se produce schimbări spectaculoase.

Tabelul 3.2. *Dinamica încrederii în instituțiile sistemului public (este inclusă și Biserica drept instituție-martor; sunt incluse doar procentele de „încredere”; calculat după Barometrul de opinie publică, octombrie 2003)*

	1996	2000	2000/1996 creștere/scădere ca % din nivelul inițial	2003	2003/2000 creștere/scădere ca % din nivelul inițial
Președinte	60%	19%	-68%	37%	+95%
Parlament	23%	9%	-61%	14%	+55%
Bănci	25%	12%	-52%	21%	+75%
Guvern	26%	13%	-50%	23%	+77%
Justiție	38%	20%	-47%	21%	+5%
Sindicate	28%	19%	-32%	17%	-10%
Primării	62%	44%	-31%	42%	-4%
Partide politice	10% (1998)	8%	-20%	8%	0
Armată	76%	67%	-12%	63%	-6%
Poliție	48%	43%	-10%	35%	-19%
Biserică	83%	86%	+4%	85%	-1%
Mass-media	-	62% (iunie 2002)	-	55%	-21%

A debutat noua democrație cu stângul?

Starea de spirit a primelor zile de după Revoluție a fost caracterizată de entuziasm politic, urmat imediat de o anxietate colectivă în creștere produsă de o serie de procese frustrante care au indus un sentiment de neputință. Trebuie să ținem seama totodată că în acea perioadă toate judecățile aveau o coloratură morală puternică. Câteva evenimente foarte importante au creat un fond negativ, amplificat de procesele ulterioare.

- *Cine a tras în noi?* Revoluția română a fost singura prăbușire sângeroasă a regimului comunist. Colectivitatea se aștepta la o represiune mult mai dură. Sutele de morți și răniți nu au reprezentat o surpriză, fiind priviți ca un preț eroic și tragic al doborârii regimului comunist. Securitatea, miliția, dar și armata, dincolo de regulamentele lor, era de așteptat să participe la represiune din cauza ordinelor

politice primite. Mulți dintre cei care au tras în populație erau percepuți de către colectivitate a fi și ei victime ale regimului cEAUȘIST, forțați să participe la represiune. Dincolo de o asemenea „înțelegere” umană, se simțea, în primul rând, nevoia stabilirii unor *responsabilități instituționale* pentru represiune; în al doilea rând, a unor responsabilități individuale: cei care au dat ordine, la diferite niveluri, ce persoane s-au dovedit a fi avut inițiative ce depășeau ordinele primite. Colectivitatea nu se aștepta la pedepse spectaculoase, ci mai degrabă la identificarea responsabililor și la o judecare dreaptă, deși iertătoare. Problema responsabilităților a fost însă înmormântată într-o mulțime de anchete juridice confuze, pe fondul refuzului tacit al guvernărilor de a realiza o analiză politică a instituțiilor regimului comunist. Obsesia de a absolvi armata de orice responsabilitate a fost demoralizantă.

- *Fenomenul teroriștilor.* Apariția după fuga lui CEAUȘESCU a ceea ce părea a fi un început de război declanșat de forțe presupuse a fi loiale acestuia a fost șocantă, dar oarecum nu chiar neașteptată. Extrem de frustrant a fost însă faptul că noua guvernare și cele ulterioare nu au fost capabile nici să identifice și să pedepsească vreun „terorist”, dar nici, mai ales, să limpezească natura forțelor care au produs acest fenomen. Într-o țară ca România, în care se știe întotdeauna totul despre orice, inexistența cel puțin a unei teorii plauzibile asupra acestui fenomen sângeros este de natură a crea mai degrabă suspiciuni. Explicația oferită până la urmă de câțiva actori politici importanți - nu a existat nici un terorist, ci din greșeală/confuzie/„brambu-reală” cei din armată au tras unul în celălalt - pare a fi nu numai lipsită de vreo credibilitate, ci chiar insultătoare pentru colectivitate. Pentru mine, modul în care a fost tratat fenomenul terorismului a reprezentat *păcatul originar* al Revoluției.

- *Procesul soților CEAUȘESCU*, chiar în contextul șocant al terorismului, a produs o mare dezamăgire pentru marea masă a colectivității. Dacă soții CEAUȘESCU ar fi meritat, probabil, să fie executați, Revoluția nu merita un asemenea act. Colectivitatea se aștepta ca acest proces, considerat a fi fost inevitabil și necesar, să supună discuției publice toate ororile comunismului, încheindu-se cu o condamnare pe care mulți nu o agreau a fi capitală. Dincolo de invocarea evenimentelor tulburi din acele zile, există o responsabilitate. Noua guvernare s-a abținut de a identifica responsabili pentru o asemenea decizie. Indiferent dacă acum putem să judecăm într-un fel sau altul o asemenea decizie, era normală identificarea responsabilităților.

Cele două fenomene - terorismul și procesul CEAUȘESCU - au provocat un gust amar nu atât din pricina conținutului lor propriu-zis, cât a comportamentului noii guvernări de a nu prezenta transparența așteptată și de a nu-și asuma responsabilitatea.

- *Prima încercare de furt al Revoluției: amenințarea forțelor „fără chip”.* Ieșirea populației în stradă împotriva lui CEAUȘESCU a coagulat consensul și solidaritatea, generând profunde sentimente colective de mândrie și entuziasm. Consensul ridicat al Revoluției a fost rapid înlocuit cu conflicte violente între grupări din stradă lipsite de forme politice clare, care proferau acuzații greu de înțeles pentru marea masă a colectivității.

Cele mai grave au fost violențele de stradă din ianuarie 1990, din București. Locul populației, ieșită în stradă cu o atitudine anti-Ceaușescu unanim acceptată, a fost luat, doar după câteva zile, de forțe „fără chip”, lipsite de vreun program transparent și care trezeau temerea că noua guvernare fragilă va fi dezorganizată, în vederea obținerii puterii de către grupări fără un contur precis. Manifestațiile din acele momente, caracterizate mai degrabă prin incitări confuze și distructive, au fost generatoare de stări colective de panică. Ele nu mai exprimau nici pe departe obiective consensuale, ci intenții ascunse. Colectivitatea asista la televizor, fără nici o posibilitate de a interveni, la încercarea de acaparare a libertății de-abia cucerite de către forțe neidentificabile și care amenințau să „fure” Revoluția, ce încă nu se consolidase în forme democratice. În aceste condiții, inevitabil, s-a creat un larg consens social în jurul singurei personalități înalt vizibile, Ion Iliescu, perceput ca apărător împotriva asalturilor necunoscute.

Chemarea minerilor la sfârșitul lui ianuarie a părut unora, în condițiile în care structurile noului stat erau extrem de fragile în fața asaltului violent și antidemocratic, un mod oarecum justificat de apărare a noii democrații. Efectele negative ale chemării minerilor s-au dovedit ulterior enorme.

Ca și în cazul primelor două evenimente, natura acestor mișcări a rămas neclară și nici o responsabilitate pentru ele nu a fost identificată. În disputele create în jurul chemării minerilor a existat o asimetrie greu de explicat: critici violente ale guvernării pentru că a chemat minerii, pe de o parte; lipsa disponibilității de a limpezi natura și a identifica autorii evenimentelor care au generat chemarea minerilor, pe de altă parte.

• *Efectul pervers al reconstituirii partidelor istorice.* Primele partide apărute după Revoluție au fost partidele istorice: Partidul Național Țărănesc-Creștin Democrat (PNȚCD), Partidul Național-Liberal și Partidul Social-Democrat. Într-un mod neașteptat, reconstrucția acestor partide a produs un adevărat șoc moral pentru colectivitate. În contrast cu așteptarea generală a limpezirii direcțiilor de dezvoltare a țării, printr-un proces democratic înțeles destul de vag, dar profund moral, au apărut revendicări ale puterii pe temeiul unor drepturi istorice, impuse prin presiuni politice. Sursa acestei frustrări trebuie căutată în legitimitatea pretențiilor acestor partide. Partidele istorice ofereau ca suport pentru obținerea puterii o legitimitate istorică, prin invocarea unui trecut îndepărtat, complet nerelevant pentru imensa majoritate a populației. Pentru aceasta, suferințele produse de un trecut apropiat reprezentau o legitimitate mult mai solidă pentru dreptul de a participa democratic la proiectarea viitorului. Pretenția deținerii unui monopol asupra programului anticomunist echivala tacit cu eliminarea oricărei participări politice a colectivității. Este de înțeles șocul colectiv produs de încercările partidelor istorice de a obține puterea prin variate presiuni politice, inclusiv prin acțiuni de stradă. Reinstaurarea monarhiei, unul dintre cele mai importante obiective ale partidelor istorice, părea populației a fi mai degrabă o lovitură de stat decât o opțiune liberă. La fel apărea și reclamarea unei competențe superioare populației estimate a fi incompetentă în ceea ce privește „adevărata democrație” și „adevărata economie de piață”. În fine, solicitarea suportului din partea Occidentului

pentru accesul la putere, tratând ca nerelevantă dorința populației de a decide singură. Este paradigmatică reacția negativă a mării mase a populației în fața declarației unui viitor actor politic revenit în țară după multe decenii, făcută pe scara avionului și transmisă la televizor: *eu știu* ce înseamnă capitalism și democrație și *o să vă învăț* și pe voi. Probabil că, într-o anumită măsură, avea dreptate, deși nu era de presupus că știa efectiv cum se construiește un sistem atât de complex. Multe gesturi similare reprezentau invitații iritante pentru populație de „a rămâne acasă”, pentru că oricum nu știe nici ce este capitalismul și nici democrația. Asemenea presupuziții erau totodată și fundamental incorecte, încălcând primul principiu al democrației: participarea activă a populației la construirea noului sistem nu presupunea neapărat o competență completă, ci mai degrabă ea reprezintă singura oportunitate de învățare. Negarea legitimității primilor „experți” veniți din alte țări, prin celebra expresie „voi nu ați mâncat salam cu soia”, nu mai pare o reacție primitivă în acest context. Era o reacție amară care s-a dovedit, în perspectiva anilor ce au urmat, mai degrabă corectă.

- *Primul parlament (CPUN)* a dat o lovitură puternică aspirațiilor democratice ale populației. Rațiunea constituirii acestui for a fost, probabil, în primul rând, răspunsul la presiunile politice ale unor grupuri politice care reclamau puterea, acuzând guvernarea provizorie de lipsă de democrație. Preluarea autorității de luare a deciziilor fundamentale de către CPUN, o instituție de tip caragialesc, rezultat nu al vreunei reprezentări, ci al compromisului dintre grupuri politice în lupta lor pentru putere, a fost o sursă puternică de alienare. În fapt, CPUN a reprezentat mai degrabă o negociere a tehnocrației cu grupurile politice anticomuniste radicale provenite din partidele desființate în anii '40 și activizate imediat după Revoluție, dublată de tolerarea cu amuzament a unor personaje colorate, dincolo de instituirea unei proceduri de luare a deciziilor urgente. Noua guvernare a acceptat, adesea dând impresia că nu din convingere, ci doar pentru a proba deschiderea sa democratică, decizii foarte discutabile luate de acest for cu o imagine la televizor care viza grotescul.

Frustrant era faptul că cele mai active în CPUN erau o serie de *personalități accentuate*, extrem de vocative, adesea subculturale sau chiar paranoice, spectacolul creat fiind de-a dreptul șocant pentru populația care participa doar ca privitoare la televizor. Noul organism cvasidemocratic de legiferare oferea o legitimitate la vârful puterii a unor grupuri și persoane care nu aveau nici o legitimitate în fața colectivității. Credibilitatea acestuia în masa populației era extrem de scăzută, iar efectul său asupra moralului populației a fost devastator.

- *Decizii fundamentale luate „în stradă”, „pe picior”, forțate de grupuri de presiune.* Unul dintre pericolele instaurării unei democrații efective l-a constituit imaginația grăbită a unor aventurieri politici care au găsit, pe fondul lipsei mecanismelor de decizie democratică, un spațiu complet liber de legiferare fără nici o discuție publică. Un exemplu tipic este abolirea pedepsei capitale. O asemenea măsură luată în stradă, susținută de Consiliul Europei și cu care potențial exista, probabil, un acord

larg, apăsarea în acel moment a fi complet inoportună, când altele erau prioritățile. În plus, nu părea a fi momentul luării unei asemenea decizii într-o perioadă extrem de tulbură în care foarte mulți credeau că menținerea pedepsei capitale putea oferi o anumită protecție. O decizie forțată în stradă a fost și interzicerea Partidului Comunist. Deși sentimentul anticomunist era extrem de răspândit, interzicerea prin decizie politică a acestui partid a fost primită cu rezerve. În primul rând, era o problemă de principiu a oricărei democrații: într-un asemenea cadru nou, nu se poate interzice pur și simplu un partid. În al doilea rând, confruntarea politică cu un partid comunist reconstituit reprezenta o excelentă oportunitate de a supune comunismul unui real proces politic, facilitând o dispută asupra principiilor politice fundamentale și a responsabilităților. Procesul politic ulterior a probat, paradoxal, faptul că nesupraviețuirea Partidului Comunist a reprezentat mai degrabă un factor negativ în procesul de clarificare ideologică. Într-o oarecare măsură, graba de a forța, dincolo de logica democrației, desființarea acestui partid era similară cu executarea familiei Ceaușescu. De altfel, decizia a fost retrasă, fapt ce nu a schimbat soarta Partidului Comunist, care se dizolvase natural. Cei peste 4 milioane de membri au dispărut, nici măcar o minoritate cât de cât semnificativă nu a reușit să supraviețuiască organizatoric. Un asemenea act nu a avut loc în nici o altă țară fostă socialistă. Presiunea de transformare a României în monarhie a reprezentat, de asemenea, o încercare complet nedemocratică și împotriva atitudinii colectivității.

Și noua guvernare s-a lăsat îmbătătită de tentația de a adopta legiferări importante, care nu erau urgente și care trebuiau să fie luate prin mecanismele normale ale unei noi democrații. Decizii fundamentale luate în grabă, nu prin mecanisme democratice, ci de forțe politice nereprezentative, la care se adăuga o mulțime colorată de aventurieri politici intrați în organismele guvernării, au șocat așteptările democratice difuze, întărind *procesul de pasivizare a colectivității*.

• *Demonetizarea vieții politice prin măsuri demagogice de stimulare a exploziei partidelor improvizate.* Speranța realizării unei democrații responsabile a fost erodată printr-o serie de măsuri oportuniste ale conducerii postrevoluționare, bazate pe un liberalism politic ostentativ, care au dus mai degrabă la construirea unei „democrații de carton”. Un caz tipic de acest fel a fost explozia numărului de partide: circa 200 în primele luni ale anului 1990. Explozia „partidelor de mucava” a fost tratată de către guvernarea provizorie drept un semn al voinței sale de a susține necondiționat libertatea politică, în timp ce colectivitatea a perceput-o mai degrabă a fi semn de oportunism și iresponsabilitate. Gestul arăta bine ideologic pentru Occidentul destul de suspicios față de noua putere, dar a avut un puternic efect demoralizator asupra colectivității. Partidele apărute exploziv nu au fost purtătoarele unor programe ideologice și politice distincte și suficient de credibile. Majoritatea lor erau percepute a fi mai degrabă bufonerii, dar mai sigur afaceri veroase care îi stârneau telespectatorului greață, mai ales din cauza faptului că noua guvernare le lua cu deferență în

serios. Toate persoanele care voiau să întemeieze un partid au primit facilități speciale, bani și imobile care au putut fi exploatate economic, fără a se impune un minim rezonabil de condiții.

Apariția mulțimii de partide politice a reprezentat, cu siguranță, prima formă de jefuire legală a resurselor publice, deschizând o exemplaritate negativă. Strategia guvernării miza, corect, pe faptul că numărul mare de partide va fi curățat prin eșecul politic predictibil. Ceea ce nu s-a luat în considerare era, pe lângă costul economic plătit de colectivitate pentru un asemenea gest demonstrativ, costul psihologic de lehamite față de începuturile noii democrații.

Opt distorsiuni ale procesului politic

Evenimentele politice descrise mai sus și-au pus pecetea asupra procesului politic postrevoluționar, producând numeroase deturnări structurale. Forma generală a procesului politic nu poate fi explicată însă prin aceste evenimente, ea fiind generată de însăși strategia tranziției.

1. *De la consensul în jurul unor obiective clare la o polarizare violentă confuză.* Colectivitatea a fost șocată de trecerea rapidă de la un nivel ridicat de consens și solidaritate în primele zile ale Revoluției la o explozie violentă a conflictelor politice. Era de așteptat ca voința politică, ce fusese constituită inițial înalt consensual la nivelul unor principii abstracte, să fie urmată de o diferențiere a opțiunilor politice. Se presupunea deci că tranziția deschisă de Revoluție va reprezenta o combinație de *consens fundamental* - înlocuirea modelului comunist cu cel capitalist occidental, promovarea democrației ca mijloc de realizare a libertății, integrarea în lumea occidentală - și *diferențieri* în ceea ce privește strategiile de atingere a acestor obiective, nu neapărat caracterizate însă de *conflicte* profunde. Consensul inițial, în loc să evolueze treptat spre diferențieri de programe, a fost rapid și violent pus, ca principiu, sub semnul întrebării. Polarizarea politică și ideologică, adesea extrem de violentă, nu s-a bazat pe *programe politice* diferite, ci a fost o expresie a luptei pentru putere care utiliza *acuzatii ideologice abstracte*. Suspiciunea că importante forțe politice intenționează să reinstaureze comunismul („guvernarea a «furat» Revoluția”) într-o formă sau alta (gorbaciovism, neocomunism, criptocomunism, „mentalități comuniste”, „apartenență la fosta Securitate”) a înveninat atmosfera politică. Chiar recent, în discursul unui important lider politic al opoziției (la un post de televiziune, la începutul lui 2004) a reapărut acuzația surprinzătoare de „bolșevism”. Însăși ideea de consens, fie el și parțial, a fost respinsă în totalitate ca reprezentând o modalitate inacceptabilă de manipulare exercitată de forțele neocomuniste.

Desigur, persistența unor nostalgii/mentalități comuniste era inevitabilă, dar marea majoritate a populației nu considera că acestea sunt suficient de puternice

pentru a se exprima într-o mișcare politică importantă. În plus, era de așteptat că acestea se vor diminua rapid în procesul de cristalizare a unei strategii de schimbare.

2. *Substituția criteriilor: de la democrația ca participare și libertate la democrația ca instituție și impunere a opțiunilor politice „corecte”.* S-a produs o deplasare de semnificație a principiului democrației de la *conținutul ei propriu-zis* - voința colectivității - la *instituții* precum partidele politice „adevărat democratice”, monarhia etc., ca singurele garante ale democrației, indiferent de opinia colectivității. În mod paradoxal, grupuri care se intitulau „adevărații democrați” erau în același timp promotorii unei ideologii a elitismului politic: populația nu este matură politic și ideologic, nu e pregătită pentru libertate și pentru „adevărata” democrație. Rezultatele diferitelor alegeri au fost adesea contestate sau atribuite lipsei de maturitate democratică, „prostiei”, nevoii de un „tătuc” sau chiar mentalităților comuniste de care populația cu greu se poate elibera.

Deși exista un consens larg asupra direcției schimbărilor, segmente ale clasei politice au promovat, într-un stil tipic dogmatic-autoritar, de forma „corectitudinii politice”, rețete de schimbare a căror punere în discuție era puternic descurajată. O nouă cenzură a gândirii s-a produs: orice semn de întrebare putea declanșa o violentă reacție acuzatoare din partea unui segment înalt vocativ, de genul „mentalitate criptocomunistă”.

3. *De la aspirația spre democrație la comportamente politice tipic antidemocratice.* Nimeni nu se aștepta ca instaurarea democrației să reprezinte un proces neproblematic. După eliberarea de structurile autoritare primitive ale regimului comunist, formele antidemocratice nu mai aveau șanse de a fi acceptate. Contrar așteptărilor, asemenea manifestări antidemocratice au avut loc și au generat importante șocuri morale și politice.

Luna ianuarie 1990 a înregistrat încercări de cucerire a puterii prin forță, cu confruntări de stradă între manifestanții diferitelor forțe politice.

A urmat celebra „Piață a Universității”, extrem de disputată nu numai politic, ci și moral. Pentru unii, ea a reprezentat manifestarea adevăratelor idealuri democratice și anticomuniste. Pentru alții, Piața Universității a reprezentat manifestarea unor grupuri minoritare radicale, indiferente la punctul de vedere al majorității. După alegerile din mai 1990, continuarea „Pieței Universității” a pus sub semnul întrebării chiar principiul acceptării rezultatelor alegerilor democratice. Un nou ciclu de violență, ai cărei actori au rămas necunoscuți, ca și în cazul teroriștilor, a accentuat demoralizarea. Tot atât de inexplicabilă a rămas și lipsa de intervenție a forțelor de ordine împotriva agresiunii instituțiilor statului de către grupuri „fără chip”. O nouă „mineriadă”, cert indusă politic, a fost ultimul act, și nu inițiatorul ciclului violențelor din acea perioadă. Minerii au devenit actorul principal blamat din cauza lipsei voinței tuturor grupurilor politice de a identifica adevărații declanșatori ai violențelor. Nu a fost asumată nici responsabilitatea înlocuirii forțelor legitime de ordine prin chemarea minerilor, care a creat un precedent de violență politică mult mai periculos decât Piața Universității însăși.

Încercarea de a-l readuce pe rege și a reinstaura monarhia, în condițiile unui larg antimonarhism al populației, a reprezentat tot o tentativă de a obține puterea politică nu prin vot democratic, ci prin instaurarea unei instituții care să susțină un segment politic împotriva altora.

4. *Excesul de politicianism.* În locul unei construcții democratice transparente, a dominat ceea ce în mod curent este desemnat prin termenul *politicianism*: predominarea logicii interne a sistemului politic în raport cu realizarea funcțiilor sistemului politic în cadrul societății globale; lupta pentru putere, bazată pe principiul că „în politică totul este permis”, suspendarea aici a oricărei morale. În 1990 un actor politic de prim rang se exprima chiar astfel: „Jocul politic este deasupra moralei”. În mod tacit, interesele politice ale grupurilor sunt adesea puse sistematic deasupra principiilor fundamentale ale democrației.

Lupta pentru putere a depășit cu mult logica creării unui larg consens în jurul interesului național. Manevrele politice și lupta între partide au golit de orice conținut dezbaterile publice. Probabil că larga preferință a populației pentru Ion Iliescu se explică tocmai prin acest decalaj. Tema centrală a comportamentului său politic - focalizarea pe interesul comun și promovarea unui larg consens - răspundea așteptărilor difuze ale colectivității.

5. *Respingerea explorării alternativelor, complementar cu reforme improvizate.* În primii ani ai tranziției a existat o temă ideologică surprinzătoare: blamarea *originalității*. Se vorbea în termeni peiorativi despre „meteahna noastră, a românilor, de a fi originali când nu este cazul”: expresia „așa-zisa democrație a noastră originală” devenise o etichetă pusă pe orice idee care s-ar abate de la modelul dogmatizat al noii societăți. Spaima de originalitate este greu de explicat într-o epocă a inovării și descoperirii. La baza ei stă ceea ce eu numesc o *epistemologie a problemelor cu soluție unică*. Nu există decât o singură cale istorică (tranziția) și o singură strategie a tranziției, presupusă a reflecta univoc experiența țărilor occidentale. Ceea ce trebuie făcut este implementarea hotărâtă a reformelor conținute în această strategie. Încercarea de explorare a alternativelor era suspectată a fi expresia mascată a mentalităților comuniste, care nu fac decât să întârzie reforma sau chiar să o blocheze prin invocarea originalității. Efectul distorsionant al acestei epistemologii apare mai ales în conceperea democrației. Democrația nu mai are nici o legătură cu „voința colectivității”, aceasta putând fi „politic incorectă”, purtătoare a unei mentalități de tip comunist. În mod paradoxal, democrația a tins să fie echivalată cu adoptarea programului de reformă și implementarea lui rapidă, indiferent de voința maselor, care sunt adesea „înapoiate”. Grupurile politice radicale se defineau, pe această linie de raționare, indiferent de punctul de vedere al „masei”, *adevărații democrați*.

Această autoritate dogmatică a strategiei schimbării a luat forma paradoxală a *schimbării cu orice preț*. Primii ani ai guvernării instaurate în 1997 au reprezentat o paranoia a reformei. Noii actori politici instaurați la guvernare se percepeau a fi

apostolii reformei: orice schimbare care le trecea prin minte peste noapte era prezentată a fi „adevărata reformă”; orice îndoială în legătură cu calitatea acesteia era sever reprimată cu eticheta de „antireformă”. Acest joc al inovațiilor frenetice pare a se fi fundat pe următoarea rațiune: *nu e foarte importantă calitatea reformei; orice schimbare este pozitivă, reprezentând o depărtare de pericolul rămânerii în structurile comuniste.*

Ca rezultat al multiplelor distorsiuni în relațiile politice, mediul comunicării politice, suprasaturat de conflicte și acuzații partizane, cu o uimitoare inapetență pentru discuția direcțiilor și strategiilor de schimbare, a dat comunității impresia de înlocuire a „minciunii comuniste” cu un fel de „minciună anticomunistă”.

6. *Solicitarea frecventă de către forțele politice românești a suportului extern în lupta cu celelalte forțe politice.* Prestigiul forțelor politice occidentale nu poate anula regula fundamentală a democrației că partidele politice trebuie să-și construiască puterea pe suportul electoral intern. Contrar acestei reguli, unele partide au solicitat continuu și deschis suportul politic al forțelor occidentale în lupta împotriva adversarilor politici. Difuzarea la nivel internațional a unor acuzații grave la adresa adversarilor politici a fost o practică frecventă. Complementar, unele forțe politice occidentale au sprijinit activ, în diferite forme, luptele politice interne, preluând acuzațiile vehiculate de partidele politice pe care le considerau credibile, fără o examinare mai atentă.

7. *Paternalismul ideologic.* Una dintre sursele puternice de confuzie a reprezentat-o contradicția *maturizare ideologică internă versus paternalism ideologic extern.* Suportul crucial acordat de Occident procesului de tranziție a luat foarte adesea forma unui paternalism ideologic și politic cu efecte perverse asupra consolidării unui sistem democratic activ și responsabil. Nu o dată, instituțiile și actorii politici occidentali și-au asumat poziția de judecători și, mai mult, au intervenit brutal și iresponsabil în dinamica politică internă. Efectul inevitabil a fost frânarea maturizării interne și a asumării de responsabilități, pasivizarea colectivității. Exemplele sunt nenumărate. Economia a devenit o problemă a FMI. Copiii abandonați au devenit mult mai puțin o problemă a colectivității și mai degrabă una a baronei Nicholson și a ambasadorului SUA în România și așa mai departe.

8. *Legarea cetățeanului de fotoliu în fața televizorului.* Pentru a înțelege starea de spirit postrevoluționară, trebuie să înregistrăm și efectul șocant al *vizionării neputincioase în fața televizorului* a spectacolului luptelor politice. Întreaga desfășurare a evenimentelor politice a consolidat alienarea cetățeanului de viața politică.

Primul șoc dezagregator pentru speranțele de libertate și democrație s-a declanșat încă din primele zile de după Revoluție. Un tip nou de neputință s-a cristalizat peste noapte. Dacă neputința față de regimul ceaușist era una clar înțeleasă și acceptată rațional ca inevitabilă, din cauza exercițiului brutal, vizibil al forței, noua neputință era teribil de frustrantă pentru că venea din procese dincolo de orice înțelegere. Este

util să facem un exercițiu de empatie. Să ne imaginăm starea de spirit a celor care, după răsturnarea lui Ceaușescu, s-au întors acasă așteptând să fie consultați sau, cel puțin, să se acționeze în numele lor într-o modalitate transparentă pentru ei. În schimb, deschizând televizorul, devin spectatorii neputincioși ai unor evenimente terifiante. Ieșirea în stradă pentru dărâmarea regimului ceaușist era rațională, eroică, unanim susținută. Noile mulțimi văzute la televizor, incitate și manipulate de grupuri invizibile, păreau a încerca să preia puterea, declanșând o violență lipsită de legitimitate și cu intenții neinteligibile. Dacă revolta împotriva unui dușman vizibil - Ceaușescu - a coagulat populația în stradă, apariția grupurilor violente „fără față” a lăsat populația dezarmată, lipsită de mecanismele de mobilizare și acțiune. Pentru cei din afara Bucureștiului, spectacolul televizat al violențelor din capitală era de natură a genera o furie neputincioasă. Revoluția română a fost prima revoluție televizată. Disperarea retragerii acasă a fost amplificată tot prin canalele de televiziune.

Singurele grupuri sociale care puteau fi mobilizate pentru apărarea colectivității de presiunile violente ale unor asemenea grupări lipsite de legitimitate erau muncitorii din marile întreprinderi. În ianuarie FSN a organizat o contramanifestație în București, mobilizând muncitorii, care au răspuns cu promptitudine. Și în provincie s-a instaurat o stare de spirit similară: muncitorii, singura forță în acel moment cu o anumită capacitate de organizare, erau paralizați, deși resimțeau tentația de a veni la București pentru a apăra nu o putere anume, ci statalitatea, care ar fi urmat să funcționeze într-un mod democratic. Din rațiuni neclare, probabil din cauza neîncrederii în capacitatea de mobilizare a diferitelor grupuri de muncitori, unii actori politici au solicitat venirea minerilor, segmentul care părea a fi cel mai bine organizat și ușor de mobilizat. În acel moment, pentru mulți o asemenea chemare a apărut oarecum justificată, dar excesivă. La început, minerii păreau a răspunde la o așteptare a unei mari părți a populației îngrijorate și neputincioase. În fața unei amenințări nedemocratice, cu forțe politice neclare, noua statalitate slabă trebuia să fie apărută.

Criza instituțiilor statului

Schimbarea sistemului statal a reușit într-o perioadă scurtă de timp. Complementar însă, se înregistrează o funcționare puternic deficitară a instituțiilor statului, care ar putea fi rezumată în următorul fel:

- capacitatea scăzută de a promova un sistem democratic în acord cu aspirațiile colective;
- în prima perioadă postrevoluționară, un anumit deficit al autorității statului era inevitabil. Schimbarea regulilor a creat importante confuzii de autoritate. Și atunci însă s-a încercat, cu rezultate relativ bune, menținerea statalității, legii și ordinii. În spațiul rarefiat de autoritate s-au infiltrat cu succes interesele grupărilor politice, ale actorilor economici interni și externi, dar și ale grupurilor cvasimafiote;

- o voință insuficientă de asigurare a protecției securității cetățeanului: dacă în primii ani poliția a fost timorată de poziția sa din regimul comunist, curând ea s-a reactivat, dar reacțiile au fost în multe sectoare și situații încă lente și cu eficiență scăzută. Criminalitatea a crescut, consolidându-se în formele cele mai nocive: criminalitate organizată, de tip mafiot, escrocherii financiare, trafic de persoane, invazia drogurilor;
- abuzul instituțiilor statale în raport cu cetățeanul: vulnerabilitatea populației față de regimul comunist opresiv a fost înlocuită de o nouă vulnerabilitate față de o autoritate publică paralizată birocratic și chiar, în unele cazuri, înclinată spre exploatarea acestora prin mecanismele corupției. Nu se pot ignora nici cazurile în care instituțiile statului, în loc să protejeze cetățenii de abuzuri, a devenit instrumentul de abuz al diferitelor grupuri de interese sau persoane. Cazul recent (martie 2004) al abuzurilor sexuale ale polițiștilor din Ialomița sunt un exemplu uimitor din acest punct de vedere. Nu acest abuz în sine este șocant, ci faptul că el reprezintă doar o situație care a ieșit la iveală ca vârf al unor practici destul de răspândite, la care se adaugă sentimentul colectivității că îi lipsește puterea de a se apăra împotriva unor asemenea comportamente;
- capacitatea redusă de a proiecta și coordona reformele economice și sociale;
- ritmul lent de reabilitare a infrastructurii comunitare, a drumurilor și utilităților publice: de-abia în ultimii ani amenajarea drumurilor a fost relansată. Sistemul public de încălzire a locuințelor se află încă într-o situație de criză, fără a se întrevedea un plan rapid de soluționare. Reabilitarea și extinderea sistemului de aprovizionare cu apă și de canalizare sunt mult întârziate;
- politica de suport social, a cărei necesitate a fost accentuată pentru compensarea deteriorărilor severe ale stării societății în procesul tranziției, a fost mai degrabă minimalistă. Populația a plătit costul ridicat al unei tranziții dificile și nu lipsite de confuzii și erori. Procese de dezagregare socială, grave atât prin amploarea lor, cât și prin efectele viitoare, au fost deficitare și ezitant tratate.

Tema necesității „strângerii curelei”, oricât de bine ar fi sunat într-o perspectivă ideologică activistă, avea două cusururi fundamentale. Pe de o parte, cuplarea ei cu accelerarea polarizării beneficiilor, cu îmbogățirea peste noapte a unui segment redus de populație și împingerea în sărăcie și chiar în mizerie a unui segment mare al acesteia, a creat o profundă criză morală. Disponibilitatea ridicată a populației de acceptare a sacrificiilor nu a fost susținută moral de asigurarea unui nivel minim acceptabil de echitate. Pe de altă parte, un asemenea sacrificiu reprezenta, pe termen mediu și lung, o degradare a capacităților sociale, a căror resorbție se va dovedi a fi nu numai dificilă, ci și costisitoare. „Costurile sociale” actuale vor genera în viitor factori adversi pentru relansarea societății: generații cu un nivel școlar și profesional deficitare, largi segmente de populație care suferă de procesele de dezagregare socială, împinse în zonele gri ale vieții sociale.

Cazul justiției

Paradoxal, justiția a devenit una dintre sursele cele mai importante de dezagregare a societății românești. În momentul actual ea se plasează în topul (dacă nu chiar pe primul loc) al instituțiilor cu grad ridicat de corupție. Într-un sondaj de opinie publică din octombrie 2003, 60% din populație estima că judecătorii sunt *aproape toți/o mare parte* corupți. În fapt, justiția a contribuit la oferirea unei acoperiri legale a multor acte de corupție și de încălcare a legii, a avut o contribuție importantă la sărăcirea populației, atât prin distribuirea preferențială a justiției către zonele bogate, în defavoarea celor sărace, cât și prin *costul* ridicat al recursului la justiție. Justiția a reprezentat un important producător de polarizare socială și de sărăcire. Grupurile care dispun de largi resurse financiare au obținut frecvent, prin intermediul justiției, la marginea legii și adesea dincolo de lege, accesul la resursele statului, dar și ale cetățeanului lipsit de mijloacele care să-l facă să devină competitiv în sistemul corupt și costisitor al justiției.

Unul dintre efectele sociale negative ale justiției a fost marginalizarea mecanismelor nejuridice de soluționare a diferitelor probleme și, complementar, o creștere explozivă a soluționării lor în justiție. După estimările Ministerului Justiției, 1 din 2 persoane a fost implicată într-un proces sau a avut o cerere în fața unui organ judiciar (secretar de stat Simona Maia Teodoroiu, interviu în *Adevărul*, 29 ianuarie 2004). Legile retrocedării proprietăților, în mod special a pământului și locuințelor, au devenit mari producători de procese juridice.

Acest efect are trei importante componente: accentuarea *conflictualității*, creșterea *timpului* și a *costului* soluționării problemelor, complementar cu mari fluctuații ale calității soluțiilor.

Legi fundamentale pentru reglementarea unor zone importante pentru creșterea autorității și corectitudinii funcționării instituțiilor juridice au fost promulgate cu mari întârzieri. De-abia în 2001 au fost promovate legi precum combaterea corupției, criminalității organizate transfrontaliere, traficului cu ființe umane. Complementar, forme insuficient elaborate ale unor legi și schimbarea lor frecventă au menținut confuzii în sistemul juridic, având efecte importante de dezorganizare socială.

Soluționarea deficitară a problemei priorității și secvențialității schimbării a reprezentat o sursă crucială a proastei funcționări a justiției. Stabilirea priorităților reformei reprezintă un exemplu tipic de problemă greșit abordată strategic. Încă de la începutul tranziției, obiectivul strategic prioritar a fost *independența justiției față de politic*. Actorii occidentali au formulat încă de la început drept prioritate asigurarea *independenței politice a justiției*. Principalul instrument promovat de la început pentru a realiza acest obiectiv a fost introducerea *inamovibilității* judecătorilor. Singularizarea unilaterală a acestei abordări reprezintă însă sursa unui set de probleme dificile. În fapt, reforma sistemului juridic nu se confruntă exclusiv cu asigurarea independenței politice a justiției, ci cu un cuplu simultan de două probleme: *independența politică și controlul*. Pe lângă asigurarea independenței justiției, a fost de la început vital

controlul asupra actului justiției, aspect cu atât mai important în perioadele de schimbări rapide. În prima perioadă a tranziției este greu de spus care a fost componenta cea mai distructivă în funcționarea instituției, intervenția politicului sau lipsa de control asupra actului juridic. Opinia publică apreciază că lipsa de control asupra justiției este factorul cel mai important responsabil de calitatea scăzută a actului justiției și mai ales de nivelul ridicat al corupției. Accentuarea unilaterală de către Occident a independenței politice a avut ca efect pervers neintenționat inhibarea dezvoltării mecanismelor de control asupra justiției. S-a creat astfel un dezechilibru structural: justiția a devenit singura componentă importantă a sistemului public care, nefiind sub un control suficient, se plasează deasupra legii. Un sistem democratic cu o funcționare normală se fundează pe asigurarea unor modalități de control reciproc al tuturor componentelor. Promovarea inamovibilității corpului judecătoresc fără a fi pregătite în prealabil mijloacele de control al calității actului juridic este considerată acum de mulți observatori ca o importantă sursă de corupție și de calitate slabă a actului justițiar. Acuzațiile violente recente, formulate de unii actori occidentali, că justiția e controlată politic și că trebuie luate măsuri urgente pentru asigurarea independenței sale, când, în fapt, problema ei cea mai gravă este încă deficitul mecanismelor de control public, constituie un exemplu clar de impunere a unor priorități inadecvate.

* * *

Două concluzii sunt importante aici.

În primul rând, alegerea, explicită sau, de regulă, tacită, a unui model epistemologic are efecte asupra procesului de alegere a strategiei și a acțiunii.

Epistemologia problemelor cu soluție unică produce o linie de raționare proprie. Dacă strategia tranziției a fost corectă, era de așteptat ca procesul de schimbare să meargă satisfăcător. Dar atunci când strategia însăși este sursa rateurilor? Acestea tind să fie prezentate doar ca erori în aplicarea strategiei sau efecte ale intervenției unor factori externi. Este reeditată paradigma leibniziană a lumilor posibile: „Trăim mereu în cea mai bună lume posibilă”. Tranziția pe care am adoptat-o modelează cea mai bună lume posibilă. O asemenea paradigmă este însă mai puțin credibilă în lumea actuală.

Epistemologia problemelor cu soluții multiple deschide o cu totul altă linie de raționare. Strategia aleasă nu este singura posibilă și nu neapărat cea mai bună. Fenomenele negative pot fi rezultatul alegerii unei strategii mai slabe; o altă strategie ar putea minimiza sau elimina efectele negative.

În al doilea rând, strategia tranziției nu reprezintă un produs strict cognitiv, al rațiunii, după mitul antic al nașterii Atenei, zeița înțelepciunii, care se naște din capul lui Zeus, ci ca produse ale acțiunii unei mulțimi de actori sociali, externi și interni. Actorii externi au avut un rol determinant. Și actorii interni au avut o contribuție importantă, dar mai degrabă secundară, pe fondul orientărilor strategice formulate de către actorii externi. Următoarele capitole sunt dedicate strategiei tranziției ca produs al actorilor externi și interni și modului în care interesele, preferințele, stereotipurile lor au modelat strategia tranziției.

Partea a II-a

Prolegomene epistemologice ale unei teorii a tranziției

Capitolul 4

Câteva condiții epistemologice ale constituirii unei teorii științifice a societăților în tranziție

Sociologia tranziției: un alt tip de sociologie?

Este important să examinăm o întrebare-cheie: în lumea actuală există o singură paradigmă a sociologiei, care se aplică la diferite realități, sau paradigme diferite?

Nu cred că putem vorbi despre mai multe sociologii. Sociologia este o știință cu principii teoretice și metodologice unice. Ea poate însă prezenta largi variații în funcție de realitatea socială în raport cu care se dezvoltă. Diferențele de configurație socială generează unghiuri diferite de abordare, cu structuri teoretice și metodologice relativ distincte. Este mai productiv să trecem dincolo de estimarea, corectă la un nivel general, dar mai degrabă superficială, că există o singură sociologie și să acordăm o atenție mai mare varietății dispozitivelor gândirii sociologice. Suntem încă departe de existența unei paradigme unice a sociologiei. Există mai degrabă *o multitudine de paradigme, cu variate grade de comunalitate/diferențiere*.

Societățile în tranziție prezintă diferențe importante față de societățile occidentale prin mecanismele lor de schimbare/funcționare, analiza acestora presupunând în consecință dispozitive teoretice și metodologice distincte. Din acest motiv, ne putem aștepta ca analiza unor astfel de societăți pe baza paradigmei sociologiei occidentale să prezinte riscul unor distorsiuni importante.

Diferențele de problematică socială, generatoare de tematici sociologice distincte, se plasează, în principal, pe trei dimensiuni: *realitatea cercetată, atitudinea comunității față de realitatea socială și direcțiile și mecanismele de schimbare a realității, pe care comunitatea le explorează*.

Sociologia în societățile capitaliste dezvoltate

Realitatea socială din țările occidentale este caracterizată de un grad ridicat de structurare și o înaltă stabilitate a structurilor și instituțiilor fundamentale, în interiorul cărora are loc un proces continuu de schimbare. Aceasta le conferă un înalt coeficient de legitimitate, fapt care face din realitate ceva solid, fără alternative. Schimbările sistemului nu sunt rezultatul unor crize majore, ci al acumulării perfecționărilor și adaptărilor punctuale ca răspuns la noile probleme. Ele sunt schimbări „din aproape în aproape” care, prin cumulare, produc modificări globale ce nu au fost însă planificate. Schimbarea nu este proiectată și realizată sistematic prin acțiuni intenționate, ci un proces „natural”, „organic”, foarte legitim și acceptat de către comunitate.

„Revoluțiile”, în sensul de schimbări accentuate și foarte vizibile, au loc la marginea structurii existente: schimbarea poziției femeii în societate, toleranța față de „alteritate” (față de diferențe etnice, orientări sexuale), lupta împotriva violenței/agresiunii sexuale, contracararea excluziunii sociale.

O asemenea formă a procesului de schimbare se regăsește cu claritate în configurația instituțiilor politice. Acestea nu dezvoltă programe politice de schimbare globală, planificată pe termen lung. Programele politice existente cuprind obiective punctuale, generate ca răspuns la problemele curente.

În consecință, sociologia constituită în Occident este centrată pe descrierea și explicarea *realității existente*.

Atitudinea colectivității este fundamental de acceptare a ansamblului structural-instituțional existent, perceput ca organic constituit și funcțional în ansamblul său. Este firesc ca sociologia să împărtășească o asemenea atitudine de acceptare a realității, orientarea sa critică centrându-se pe problemele marginale cu care societatea se confruntă. Schimbarea socială nu este produsă de sociologie, în calitatea acesteia de cunoaștere științifică a realității sociale globale, ci de *cunoașterea și acțiunea instituționale*. Instituțiile sociale, la care se adaugă mișcările sociale, sunt inițiatorii activi și inovativi ai construcției sociale. Sociologia mai degrabă înregistrează schimbările realizate și mult mai puțin încearcă a le iniția și proiecta. În ipostaza sa activă, sociologia se concentrează pe perfecționarea punctuală a sistemului, pe soluționarea problemelor endemice ale societății actuale (delincvența, de exemplu) sau structural marginale: tensiuni și conflicte interetnice, dependența de droguri, supraponderalitate etc.

Sociologia marxist-revoluționară

Sociologia inițiată în secolul al XIX-lea de către Marx a fost centrată pe schimbarea prin revoluție a societății capitaliste. Șansa dezvoltării acestei paradigme a fost anulată de înlocuirea sa cu o abordare ideologică, fiind subordonată activității partidelor

comuniste. Unele dezvoltări, independente de ideologia partidelor politice, pot fi găsite în țările din America Latină.

Realitatea cercetată este cea a societății capitaliste a secolului al XIX-lea sau a societăților subdezvoltate din secolul XX, puternic antagonizate social.

Atitudinea față de realitatea capitalistă se funda, pe de o parte, pe critica structurală a acesteia, iar pe de altă parte, pe încercarea de articulare a unui program de schimbare structurală.

Schimbarea avută în vedere se centra pe promovarea, prin *revoluție*, a unui nou model de organizare socială în locul celei existente.

Sociologia în societățile comuniste

Constituirea societăților comuniste a generat, inevitabil, o schimbare în configurarea sociologiei practicate aici. Dacă la început sociologia a fost respinsă cu eticheta de „știință burgheză”, după acceptarea ei a fost supusă unei puternice presiuni politice și ideologice. Regimurile comuniste au încercat să impună constituirea unei paradigme sociologice „marxiste” care să exprime punctul de vedere al partidelor comuniste.

În realitate, practica sociologică a combinat eclectic și contradictoriu trei tendințe diferite:

- *sociologia loială programului comunist* era centrată pe încercarea de a identifica modalitățile de acțiune pentru promovarea proiectului comunist de construcție socială. O asemenea sociologie nu putea fi realizată în parametrii științei propriu-zise, fiind subordonată dogmatismului programului ideologic și politic al partidelor comuniste de tip sovietic. Presiunea politică a făcut ca programul sociologiei loiale modelului comunist să eșueze în pură ideologie;
- *aplicarea sociologiei occidentale, inclusiv a tradițiilor sociologice naționale, la problemele particulare ale societăților socialiste*: concentrându-se pe teme cu implicații politice și ideologice limitate - migrarea sat/oraș, adaptarea la viața urbană/industrială, factori explicativi ai delincvenței -, sociologia a putut obține, într-o largă măsură, o poziție neutră ideologic. Această sociologie căuta să se țină departe de domeniile legate de programul comunist de reconstrucție socială, pretinzând, de regulă, că îl servește;
- *sociologia de orientare reformistă*, având ca obiectiv promovarea proceselor de schimbare a societății comuniste existente, pe direcțiile modernizării, raționalizării, democratizării, centrării pe nevoile populației: și această sociologie se inspira masiv din sociologia occidentală.

În sociologia românească dezvoltată cu multe dificultăți în regimul socialist, găsim toate aceste orientări (Zamfir, 2001). Relansarea sociologiei în România la mijlocul anilor '60 s-a făcut sub promisiunea dezvoltării unei sociologii loiale programului comunist de construcție socială. Reprezentantul acestei orientări a fost

Miron Constantinescu, care a prezidat reintroducerea în România socialistă a sociologiei, pe liniamentele clare ale unei ideologii comuniste dogmatice. Tentativa de a dezvolta o nouă sociologie marxistă a dus la o practică științifică ce oscila între stilul occidental al sociologiei și ideologia comunistă. Pentru sociologia loială programului comunist, realitatea era privită ca un proces în tranziție care conține elemente încă nereformate (*rămășițele* vechii realități), împletite cu *elementele noi* ce prefigurează realitatea comunistă viitoare. Prăpastia în adâncire dintre programul construcției comuniste și societatea reală a exclus dezvoltarea unei sociologii loiale proiectului comunist. Ea a mai subzistat o perioadă în iluziile unui grup redus de susținători sinceri ai programului comunist. Pentru sociologia reformistă, programul comunist de construcție impusese o structurare a realității sociale cu foarte importante distorsiuni și stări negative. Această realitate urma să fie schimbată, din aproape în aproape, într-o direcție puțin specificată structural, dar caracterizată prin modernizare, infuzie de raționalitate și știință, asimilare a tehnologiei moderne și a inovațiilor sociale ale Occidentului, democratizare și centrare pe nevoile populației.

S-a manifestat o predilecție specială pentru asimilarea acelor teme occidentale care ofereau deschideri de promovare a unor orientări reformiste, cu intenția de a forța schimbarea treptată: sociologia organizațiilor, a comunităților umane, a calității vieții, psihologia socială, în special cea umanistă.

Reușind să ofere produse valide științific, sociologia nu a putut să evite complet anumite opțiuni eclectice forțate de presiunea ideologică.

Evoluția sociologiei tot mai departe de paradigma ideologiei comuniste a fost, inevitabil, de natură a genera o reacție ostilă din partea regimului comunist, care, de la sfârșitul anilor '70, a marginalizat sever sociologia până la a o desființa.

Nici în țările socialiste, nici în țările occidentale nu a existat o *sociologie a schimbării radicale a societății socialiste* printr-un program coerent și ferm implementat de tranziție spre un alt model de organizare socială. O asemenea perspectivă a devenit de conceput de-abia la sfârșitul lui 1989. Până atunci, *imaginația sociologică* nu a putut identifica drept rezonabil de probabilă o asemenea perspectivă.

Sociologia dezvoltării prin reforme: lichidarea „decalajelor”

O asemenea sociologie s-a dezvoltat în societățile care aparțineau lumii occidentale, intrate pe același drum de dezvoltare, dar ocupând o poziție caracterizată prin *decalaje*, „rămăneri în urmă”. România, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX, este un caz tipic. Sociologia românească dintre cele două războaie, reprezentativă în mod special fiind *Școala sociologică de la București*, a dezvoltat o paradigmă distinctă, centrată pe programul *reformei sociale*, substanțial diferită de sociologia occidentală.

Cadrul de referință al sociologiei acestor societăți era exemplaritatea societății occidentale. În raport cu acesta, sunt identificate „rămănerile în urmă”, „decalaje”,

situațiile de „subdezvoltare” care trebuie lichidate. Nu este întâmplătoare centrarea analizei Școlii sociologice de la București pe sat, zona cea mai „rămasă în urmă” a societății românești.

Adoptând un program de implicare activă în schimbare, sociologia se centra pe identificarea modalităților de acțiune care să lichideze subdezvoltarea: suportul pentru reforma instituțiilor, valorilor, mentalităților, asimilarea instituțiilor/științei/tehnologiei occidentale.

Este interesant de notat o particularitate a programului de reforme de atunci, net diferit de cel al reformelor din societățile actuale în tranziție. Programele de reforme din acea perioadă erau un produs intern al țărilor „rămase în urmă”. Nu exista vreun program de dezvoltare a acestor țări inițiat de către statele dezvoltate.

Sociologia în societățile subdezvoltate

Situația țărilor sărace, sever subdezvoltate în raport cu Occidentul, cu puține șanse de a ieși din subdezvoltare este radical deosebită de cea a statelor care prezintă doar „rămăneri în urmă” și cu atât mai mult de a țărilor actuale aflate în „tranziție”.

Societățile subdezvoltate sunt dominate de crizele structurale cronice, de o instabilitate continuă a sistemului instituțional, dar și de dificultatea de a elabora programe articulate de dezvoltare. Caracteristice sunt efortul de lichidare a subdezvoltării, dar și eșecurile devenite endemice. Și aici găsim obiective de dezvoltare, dar strategiile de acțiune sunt slab eficiente. În consecință, eforturile de schimbare social-economică au un caracter oscilatoriu, întrerupt de crize/abandonuri/noi căutări.

Realitatea socială a acestor țări este caracterizată prin dezorganizarea structurilor și formelor sociale tradiționale, fără a conține însă tendințe de dezvoltare suficient de conturate care să indice înscrierea pe o traiectorie credibilă de dezvoltare. În ultimele decenii, țările subdezvoltate nu și-au redus decalajele, ci, dimpotrivă, acestea s-au accentuat. Polarizarea socială internă este și ea deosebit de accentuată, generând conflicte sociale și politice care explodează nu o dată în războaie civile.

În ultimii 50-60 de ani, după ce fostele colonii și-au obținut independența, s-au prefigurat în această zonă patru tipuri de programe de dezvoltare: programe inițiate și susținute de organizațiile internaționale în numele Occidentului (Banca Mondială, FMI); programe de tip comunist, destul de frecvente în anii '60-'70, susținute în mod special de către Uniunea Sovietică; programe de tip fundamentalist, centrate pe tradițiile cultural-religioase proprii, mai frecvente în ultimele două decenii; în fine, începuturi de programe de reformă „pas cu pas”. O caracteristică a sociologiei din aceste societăți este orientarea critică față de aranjamentele internaționale care mențin subdezvoltarea.

Tendențele de cristalizare a sociologiei în aceste societăți sunt puternic frânate nu de lipsa resurselor intelectuale, ci mai degrabă de paralizia șanselor de dezvoltare socială.

Sociologia în societățile în tranziție

Societățile foste comuniste aflate în tranziție prezintă un cu totul alt profil al schimbării. Ne putem aștepta ca în societățile „în tranziție” să se cristalizeze un tip distinct de sociologie a dezvoltării. Atât *realitatea*, ca obiect al analizei, cât și *procesul însuși de schimbare* sunt diferite de cele din societățile occidentale. Sociologia se concentrează pe un tip nou de schimbare: dezvoltarea socială realizată pe bază de strategii și programe.

Schimbarea societăților în tranziție este *atât globală, cât și sectorială*. Ea nu este o schimbare „din aproape în aproape”, mai degrabă rezultatul cumulat al schimbărilor punctuale, neplanificată, ci o schimbare *proiectată, planificată*, realizată într-un ritm rapid. Conceptele-cheie sunt *reforma* și *strategia tranziției*. *Reforma* reprezintă o orientare a acțiunii continue a actorilor de a modifica organizarea existentă, atât global, cât și sectorial. *Strategia tranziției* reprezintă un program structurat de schimbări în vederea realizării unui model de societate diferit de cel existent. Implementarea unei structuri sociale noi și a sistemului instituțional complementar ei sunt stabilite ca obiectiv al construcției sociale. Configurația realității existente nu este acceptată, ci e o realitate de schimbat.

Căderea comunismului a pus sociologia în fața unei combinații de trei tipuri distincte de realitate socială:

1. *realitatea virtuală*, considerată a fi realitatea „adevărată”, „normală”, foarte dezirabilă și care este *realitatea existentă* în societățile capitaliste dezvoltate: pentru țările în tranziție, ea este o *realitate care nu există încă*, dar care trebuie construită în locul *realității existente* produse de programul comunist;
2. *realitatea existentă inițial* este o realitate *anormală, nelegitimă și indezirabilă*, produsă artificial de o istorie distorsionată, rezultat al proiectului comunist de dezvoltare socială eșuat. În consecință, ea este prea puțin interesantă pentru a fi înregistrată ca atare și cu atât mai puțin explicată. Este mai mult obiectul criticii și eliminării;
3. *realitatea procesului tranziției* reprezintă un amestec contradictoriu și tensionat de realitate veche, de schimbat, și realitate nouă, al cărei proces de implementare a început. Ea conține procese de schimbare, structuri vechi în dezorganizare și structuri noi în configurare și consolidare, la care se adaugă interacțiuni tranzitorii între cele două tipuri de structuri. La acest amestec de realitate „veche” și realitate „nouă” se adaugă *acțiunea de schimbare*, care este o componentă centrală a *realității tranziției*.

Realitatea procesului de tranziție nu este în sine interesantă. Ea nu este o realitate structurată și sedimentată, un sistem funcțional, ci ceva tranzitoriu, plin de „rămășițe”, realități deja schimbate/insuficient schimbate; e caracterizată de contradicții și decalaje.

Este firesc ca sociologia să nu fie interesată de descrierea realității rămase din experimentul comunist și doar limitat în realitatea confuză a tranziției. Din perspectiva

activă a construirii unei noi realități, sociologia era interesată mai degrabă de procesul de schimbare, de strategia schimbării și, în mod special, de dificultățile/eșecurile în realizarea obiectivelor propuse, de *măsurarea* decalajului dintre *adevărata* realitate de construit și realitatea *existentă* de eliminat.

În fața realității tranziției, sociologia se confruntă cu o nouă provocare. Obiectivul ei nu este acela de a descrie și explica o realitate înalt structurată și instituționalizată, ci una în proces de schimbare, în virtutea unei strategii globale elaborate de către actorii sociali și implementate prin acțiunea acestora. Sociologia tranziției trebuie să fie mai degrabă o *sociologie constructivă*, care subordonează *sociologia explicativă*. De asemenea, obiectul ei este constituirea explicației unei realități sociale în globalitatea ei, și nu a unor fenomene particulare. Sociologia, așa cum a fost ea constituită în trecut, s-a dovedit a fi puțin pregătită pentru a realiza aceste obiective.

În consecință, o sociologie a tranziției trebuie să se orienteze spre noi obiective cognitive:

- a) identificarea *strategiei* de schimbare, formulată de colectivitate și utilizată în acțiunea colectivă: sociologia nu deține încă o metodologie de identificare a strategiei de schimbare formulată și funcționând într-o complexă rețea de comunicare și autoritate. Mulți analiști se întreabă chiar dacă există o strategie suficient de articulată și coerentă sau mai degrabă o largă varietate de opțiuni strategice, adesea incongruente;
- b) constituirea „strategiei” și schimbarea sa reprezintă un *proces social* care este un alt obiect legitim al descrierii și explicației. Dincolo de unele încercări timide, nu există analize suficient de articulate de explicare a mecanismelor sociale prin care opțiunile strategice sunt elaborate și adoptate de către actorii sociali. Ceea ce domină încă este explicarea strategiei tranziției nu dintr-o *perspectivă socială*, ci dintr-una *cognitivă*. Justificarea opțiunilor strategice este dedusă mai mult din teorii decât din procesul social de producere a lor. Tot mai pregnant a început să se contureze ideea că opțiunile strategice nu sunt generate de o logică pură a gândirii economice, sociologice, politologice, ci mai degrabă sunt produse ale unui complex de procese sociale, economice și politice;
- c) analiza procesului schimbării: realizarea/nerealizarea programului de schimbare, succesele și insuccesele, rezistențele la schimbare, ecartul dintre obiectivele de atins și ceea ce efectiv s-a realizat;
- d) efectele complexe ale acțiunii de schimbare, atât ale celei intenționate, cât și ale celei neintenționate; interacțiunea dintre elementele realității existente care nu formează încă un tot structurat;
- e) depășirea iluziei de transparență înaltă a procesului de tranziție: începem să realizăm că realitatea tranziției este diferită de așteptările actorilor care au construit-o, că ea nu e deci atât de inteligibilă pe cât cred aceștia. Mai mult,

începem să ne îndoim de faptul că actorii schimbării înțeleg cu adevărat de ce ei au adoptat o strategie de schimbare, și nu alta;

- f) dincolo de identificarea empirică a strategiei utilizate de actorii sociali, nu există o analiză evaluativă a acesteia. Este ea o strategie adecvată? Există alternative posibil mai bune, dar care nu au fost explorate?

Acțiunea socială și „ideile” ca obiect al cunoașterii

„Acțiunea socială” și „ideile” produse de societate prezintă un statut epistemologic distinct în diferite tipuri de societate. În societățile stabile, înalt structurate, acțiunile actorilor și ideile lor nu prezintă, în ele însele, un grad ridicat de interes pentru sociologie. Ele sunt produse de *structurile* profunde ale societății și modelate de *instituțiile* existente, trebuind să fie explicate prin acestea. Realitatea este produsă de funcționarea structurilor consolidate, și nu de ideile actorilor. Rolul ideilor, programelor, planurilor, inclusiv al acțiunii actorilor este marginal. Sunt și ele o realitate, dar o realitate secundară, mai degrabă *epifenomenală*, reflexe ale realității „reale” și mai puțin factori generatori de realitate.

În societățile în tranziție, acțiunea și ideile actorilor prezintă un cu totul alt statut epistemologic. Ele nu sunt o realitate secundară, ci generatorul de realitate. Realitatea societăților actuale în tranziție nu este generată de structurile lor profunde, ci de acțiunea colectivă de schimbare orientată de opțiuni *strategice*. Ideile care iau forma strategiei tranziției reprezintă o realitate primară, *mult mai semnificativă decât realitatea existentă la un moment dat*. Obiectul privilegiat al analizei sociologice este, în consecință, *strategia schimbării și acțiunea de schimbare*, și nu *realitatea existentă* propriu-zisă.

Există o diferență substanțială și în privința atitudinii față de „idealurile sociale”. Dinamica societăților stabile nu este guvernată de idealurile actorilor. Foarte adesea idealurile reprezintă mai degrabă expresii ale frustrărilor generate de realitatea socială și care nu ghidează neapărat schimbarea propriu-zisă. În societățile actuale în tranziție, idealurile, materializate în strategia de acțiune, reprezintă instrumentele motrice ale schimbării sociale.

Sistemul politic se singularizează ca o componentă cu o contribuție mult mai marcată la modelarea socială decât în societățile stabile. Atât prin *conținut* - strategia aleasă, mulțimea deciziilor privitor la toate sferele de acțiune -, cât și prin *formă* - modul în care s-au configurat și au interacționat principalele forțe politice -, procesul politic a afectat în multe feluri întreaga dinamică a societății în perioada tranziției. Se conturează pentru sociologie un câmp explicativ nou: variațiile structurilor produse de factorii politici devin mult mai ample decât în societățile stabile.

Producerea strategiei: cunoaștere științifică sau cunoaștere instituțională?

Strategiile de acțiune sunt un *construct social* care utilizează, în ponderi diferite, două tipuri de cunoaștere: cunoașterea științifică, produsă de sistemul academic, și cunoașterea instituțională.

O analiză mai atentă a modului de constituire a strategiei tranziției scoate în evidență faptul că ea nu a fost produsul direct al științelor sociale și economice, deși acestea au reprezentat o resursă importantă. Strategia tranziției este produsul intelectual al unui complex de instituții, cele mai importante aparținând lumii occidentale: guverne, instituții internaționale cum sunt Consiliul Europei, Comisia Europeană, Organizația Internațională a Muncii, instituțiile internaționale economice și social-economice controlate de guvernele occidentale, cele mai importante fiind FMI și Banca Mondială. Produsele intelectuale instituționale nu pot fi găsite în forma tipică a celor specifice comunității științifice (cărți, studii), rezultate ale efortului cercetătorilor individuali, și care circulă într-o rețea de influențe și controverse, cristalizându-se mereu provizoriu și deschis într-un corpus de tip științific. În știință nu există autorități instituționale care supun ideile unor procedee de ratificare, aprobare și impunere organizațională. Știința respinge orice formă de impunere a validității ideilor prin autoritate.

Deși instituțiile actuale utilizează masiv rezultatele cercetării științifice, ele funcționează prin producerea unei cunoașteri specifice, pe care o numesc *cunoaștere instituțională*. Cunoașterea instituțională reprezintă o uriașă *rețea de comunicare și interacțiune intelectuală și politico-instituțională*, realizată într-un mod controlat instituțional, în care autoritatea social-politică are un rol esențial, fiind susținută de diferite mijloace ale puterii.

Trei caracteristici distinctive ale cunoașterii instituționale trebuie menționate.

În primul rând, ea este puternic *orientată acțional*. Obiectivul cunoașterii instituționale este nu să descrie/explice/prevadă realitatea, ci să o schimbe. În centrul său stă o *strategie de acțiune*, complementată de *ideologia* suportivă a acestei strategii. FMI nu are o teorie globală a economiei mondiale. Elemente ale unei asemenea teorii sunt produse numai pentru a susține concepția politicii de intervenție în suportul economiilor naționale. La rândul său, Banca Mondială are obiectivul, fixat de conducerea sa, de a susține statele în lupta cu sărăcia și de dezvoltare social-economică. Instituțiile elaborează strategii complexe de acțiune, modificându-le în timp.

În al doilea rând, cunoașterea instituțională se finalizează în decizii strategice de acțiune, adoptate prin mecanisme de autoritate. Conducerea instituțiilor decide obiectivele de atins și direcțiile de acțiune. Strategia elaborată în cadrul instituției

este adoptată prin mecanisme de decizie instituțională și devine orientarea oficială a instituției. Sunt utilizate mijloace de putere/autoritate/persuasiune și pentru a face acceptate strategiile de către beneficiari.

În fine, în al treilea rând, cunoașterea instituțională nu este produsul comunității oamenilor de știință, deși, indiscutabil, mulți oameni de știință (economiști, sociologi, antropologi etc.) contribuie la constituirea ei atât din afară (prin teoriile și opiniile lor), cât și dinăuntru, ca angajați. Instituțiile actuale sunt mari consumatoare de produse ale științei, dar, pe de altă parte, ele însele sunt mari producătoare de cunoaștere printr-un proces continuu de procesare a experienței acumulate, dar și de asamblare a cunoștințelor științifice sub formă de strategii și programe de acțiune. Dacă știința, prin natura sa, reprezintă un conglomerat de cunoștințe produse individual, cu confruntări și verificări reciproce, în principiu, neexistând o procedură organizată de identificare a unui „punct de vedere al științei”, cunoașterea instituțională prezintă o coerență ridicată, fiind asamblată în jurul unor strategii de acțiune decise prin mecanismele de autoritate.

Ca produs al unui *complex instituțional*, strategia tranziției nu poate fi găsită nicăieri expusă într-o formă sistematică, ci există ca o structură ideatică într-o rețea de comunicare și interacțiune, fundată pe autoritate și putere. Ea s-a constituit în timp, cu adăugiri impuse de noile probleme, cu fluctuații și modificări continue în funcție de rezultatele aplicării sale.

Pentru a descrie sistematic asemenea configurații ideatice colective, cu o mare fluiditate, dezvoltate de instituțiile moderne, sociologia nu deține încă o metodologie suficient de elaborată.

Explicarea tranziției: ideologie și știință

Comunitatea și, mai ales, actorii activi în procesul tranziției au nevoie de o concepție care să explice suportiv obiectivele și mijloacele de construire a unui nou tip de societate, deci de o *ideologie*, în sensul general al termenului de concepție colectivă (despre semnificația conceptului de *ideologie*, mai pe larg în Zamfir, 1999). O asemenea concepție populară asupra tranziției a fost elaborată prin contribuția în primul rând a instituțiilor angajate în schimbare, de către specialiștii în difuzarea și popularizarea strategiei tranziției în mass-media și mult mai puțin de comunitatea științifică.

Teoria ideologică explicativă a tranziției este diferită ca proces de elaborare și verificare de teoria științifică. Ea este produsul cunoașterii instituționale. Dacă sociologia, în calitatea ei de știință, nu a contribuit decât marginal la constituirea teoriei instituționale (ideologiei) a tranziției, nici ea nu deține o teorie globală a societăților în tranziție, construită cu propriile sale mijloace, cu mecanismele și regulile standard ale științei. Mai degrabă, în prima parte a tranziției, în contextul

unui entuziasm constructiv general, sociologia a împrumutat, fără o analiză critică, teoria instituțională. Un asemenea împrumut este evident și în multe cercetări teoretice și empirice realizate mai ales de sociologii occidentali, dar și de cei naționali, de regulă, comandate și susținute financiar de instituțiile internaționale implicate în elaborarea strategiei tranziției. De-abia în ultimii ani, când strategia instituțională a tranziției a început să intre într-o perioadă de reanaliză critică, sociologia este forțată a se angaja într-o analiză critic-constructivă a schimbării globale, având șansa construirii unei teorii proprii a tranziției. Doar o examinare critică a opțiunilor asupra direcțiilor și strategiilor tranziției oferă sociologiei șansa construirii unei teorii proprii a societăților în tranziție. Observația bătrânului Hegel este actuală: „Bufnița Minervei (simbolul gândirii reflexive) se ridică în amurg”.

În prezent, sociologia nu este pregătită să se pronunțe într-un mod global, integrat asupra procesului tranziției și a opțiunilor sale, ci mai degrabă să ridice întrebări critice, să stimuleze explorarea alternativelor și să analizeze mecanismele construirii strategiei tranziției care au orientat acțiunea actorilor sociali. Dar și să contribuie la schimbarea/corectarea strategiilor existente. Ea s-a dezvoltat mai puțin în ipostaza sa de teorie globală a societății și mai mult în cea de metodologie de analiză a unor variate probleme sociale punctuale.

În societățile active, aflate într-un proces de schimbare proiectată, există unele riscuri structurale cu care cunoașterea se confruntă.

Primul risc este acela de a prelua necritic produsele cunoașterii instituționale: strategia schimbării și ideologia suportivă a acesteia.

Cel de-al doilea risc este acela de a transforma strategia tranziției în matrice fundamentală explicativă a societății în schimbare. Cu alte cuvinte, proiectul schimbării devine în mintea actorilor ghidul/matricea fundamentală de percepție și de explicare a realității. Rezultă din această substituție o *cunoaștere saturată ideologic*. Disciplinele normative (economia, politologia) devin centrale în elaborarea imaginii explicative a societății în tranziție, sociologia, ca disciplină descriptiv-explicativă, trecând pe un plan secund. Regulile producerii strategiei de acțiune nu coincid cu regulile de descriere a realității rezultate din acțiune.

Asimilarea într-o paradigmă comună a perspectivei cognitive și a perspectivei sociale

Analiza societăților aflate într-un proces de schimbare orientată de o strategie pune în fața sociologiei o nouă provocare: încorporarea *perspectivei cognitive* și a *perspectivei sociale* într-o paradigmă explicativă unică. Relaționarea dintre cele două perspective reprezintă pentru sociologie o problemă cu care nu s-a mai confruntat într-un mod serios.

Perspectiva cognitivă are ca temă centrală evaluarea unei strategii de acțiune din punctul de vedere al gradului său de adecvare cognitivă: este corectă sau nu? Cât de adecvată este în raport cu atingerea obiectivului global al schimbării? Calitatea strategiei are, în mod cert, efecte complexe asupra vieții colectivității. Este firesc ca actorii sociali să fie orientați mereu spre discutarea strategiilor de acțiune din punctul de vedere al adecvării lor.

Sociologia clasică, dezvoltată pe cazul societăților stabile, caracterizate printr-un proces mai degrabă spontan de schimbare, pune între paranteze calitatea cognitivă a strategiilor de acțiune formulate de către actori, tratându-le pe acestea nu ca produse cognitive, ci ca produse sociale. Pentru sociologie, perspectiva cognitivă este nu a ei, ci a actorilor sociali. Aceștia aleg, pe temeiurile lor cognitive, strategiile de acțiune. Întrebarea dacă strategiile formulate de către actorii sociali sunt soluții bune sau proaste tinde să fie considerată de către sociologie a fi o problemă nerelevantă pentru ea. Centrală este perspectiva socială. În calitate de fapte sociale, strategiile actorilor trebuie explicate prin alte fapte sociale, folosind formularea celebră a lui Durkheim. Sociologia trebuie să explice doar procesul social colectiv prin care actorii, în interacțiunea lor, iau o decizie sau alta, nu cât de bune sau proaste sunt acestea.

Sociologia oferă două tipuri de explicare a strategiilor actorilor sociali ca produse sociale, care sunt mai degrabă complementare decât exclusive.

Primul tip este *explicația prin interacțiunea socială* (figura 4.1). Strategiile colective de acțiune sunt rezultanta interacțiunii actorilor sociali, animați de interese, preferințele, schemele lor de gândire distincte.

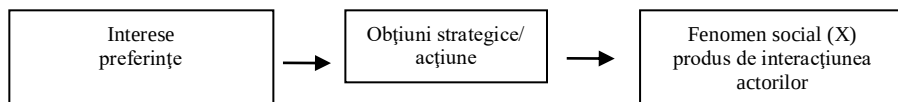

Figura 4.1. Schema explicativă interacționistă

Al doilea tip este *explicația structurală* (figura 4.2). Realitatea socială reprezintă un sistem structurat. Fenomenele sociale oarecare sunt, evident, rezultat al acțiunii oamenilor, dar acestea, la rândul lor, sunt expresia structurilor profunde ale realității sociale. Acțiunile actorilor sociali - inclusiv modul lor de gândire, preferințele lor - trebuie explicate prin structura socială profundă. O asemenea explicație se fundează pe *metoda reducției structurale* (Zamfir, 1999). Pentru ilustrare, voi folosi într-o formulare liberă expresia celebră a lui Marx: *pe mine (evident, ca sociolog) nu mă interesează ce gândește, simte sau dorește un proletar sau întregul proletariat la un moment dat, ci ceea ce este determinat să gândească, simtă, dorească proletariatul*

în virtutea poziției sale în sistemul capitalist. Fenomenul *X* este explicabil printr-o structură *Y* a sistemului social. Creșterea șomajului, căderea economiei în perioada tranziției etc. sunt rezultatul multiplelor acțiuni ale actorilor, dar acestea sunt produsele unei structuri profunde: procesul de restructurare a economiei în trecerea de la economia de comandă la economia de piață. Este adevărat că actorii sociali dezvoltă strategii de acțiune, iau decizii, acționează - privatizare, introducerea mecanismelor de piață, liberalizarea prețurilor etc. Toate acestea constituie factori determinanți ai fenomenului *X* de explicat, dar, la rândul lor, sunt expresia dinamicii structurale (*Y*) a sistemului social, poartă un determinism mai profund. Ele apar doar ca *variabile intermediare*, care deci pot fi puse între paranteze în procesul de explicație.

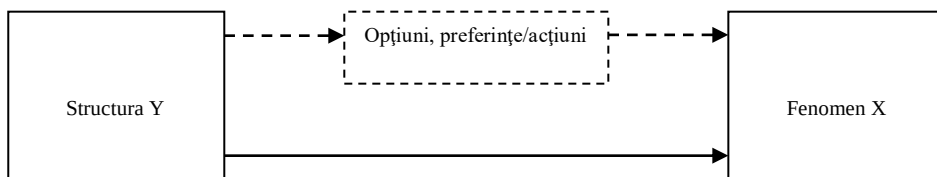

Figura 4.2. Schema explicativă structurală

Dacă schema explicativă interacționistă elimină ca nerelevantă calitatea cognitivă a strategiilor actorilor sociali, schema explicației structurale presupune că, *în virtutea determinismului structural*, strategiile actorilor sociali sunt adecvate. Procesul social de producere este cel care asigură, până la urmă, ca actorii sociali să adopte soluțiile impuse de structurile sociale profunde. Erorile cognitive ale actorilor trebuie tratate mai degrabă ca fluctuații întâmplătoare care vor fi corectate de mecanismele structurale de funcționare a societății.

Societățile în tranziție au pus într-o modalitate nouă problema relației dintre cele două perspective, cognitivă și socială.

Interesul pentru explorarea calității opțiunilor strategice, deci pentru perspectiva cognitivă, este tot mai accentuat. Strategia tranziției este o *soluție* la *problema* schimbărilor sociale dorite și propuse. Actorii sociali, fiind liberi să aleagă între o strategie sau alta, sunt, normal, frământați de întrebări legate de corectitudinea/adekvarea acestora. Devine centrală întrebarea dacă există mai multe opțiuni posibile care să ducă la realizarea obiectivelor tranziției. Evaluarea devine o problemă de analiză a eficienței: eficacitatea (gradul de realizare a obiectivelor) și costul plătit prin utilizarea unei soluții sau a alteia.

Apare aici o dilemă. Pe de o parte, există presupuziția că actorii sociali, care produc și monitorizează continuu strategia tranziției, sunt preocupați de găsirea soluțiilor celor mai bune. Pe de altă parte, sociologia a demonstrat că actorii sociali

sunt caracterizați de interese și orientări prezentând o variație semnificativă, deciziile comune fiind mai degrabă rezultatul interacțiunii, negocierii dintre aceștia. Întrebarea este deci: deciziile negociate exprimă mai mult rațiuni cognitive sau jocul intereselor și orientărilor specifice mulțimii participanților la proces?

Există două răspunsuri posibile la această întrebare.

Primul, pentru care optează clar teoria actuală a tranziției, este accentuarea perspectivei cognitive. Teoria tranziției s-a fundat tacit pe postulatul *neutralității social-politice a opțiunilor strategice*. Opțiunile strategice nu exprimă opțiunile sociale ale actorilor, ci decurg natural din obiectivele globale ale tranziției și din stocul acumulat de cunoștințe. Actorii care elaborează/adoptă/susțin opțiunile strategice o fac *fără vreun interes social particular*, singurul lor interes fiind cel de a asigura cea mai adecvată cale de schimbare socială. Se presupune deci că opțiunea pentru o strategie sau alta este rezultatul unei evaluări strict cognitive, cu privire la adecvarea sa în raport cu criterii generale de eficiență, și nu al unui criteriu social, raportarea la interesele unui grup sau ale altuia. Teoria tranziției a presupus deci tacit că strategia tranziției:

- este un produs strict cognitiv, și nu social. Nu este nimic de explicat din perspectiva proceselor sociale;
- este un produs cognitiv adecvat, corectitudinea sa netrebuind să fie pusă la îndoială.

Cel de-al doilea răspuns, care de-abia în ultimul timp începe să fie luat în considerare, presupune că procesul de alegere între alternative este o combinație cognitivă și socială. În ultimă instanță, actorii sociali sunt caracterizați printr-o diversitate de interese, orientări valorice, concepții, temeri care se proiectează în construirea strategiilor și determină opțiunile. În această perspectivă, explicația strategiilor adoptate nu poate lua în considerare doar calitatea cognitivă, ci și orientările actorilor sociali. Dacă analizăm modul în care s-a constituit și s-a adoptat strategia tranziției, observăm că selectarea strategiei a fost caracterizată nu atât prin examinarea neutrală a alternativelor, într-o perspectivă strict cognitivă, ci, dimpotrivă, opțiunea a fost impusă de actorii sociali puternici, utilizând o combinație de autoritate/putere și argumentări justificative, fapt ce a conferit procesului o alură mai degrabă ideologică. Această observație invalidează presupuziția neutralității social-politice a opțiunilor strategice, susținând, dimpotrivă, operarea deciziilor prin mecanisme sociale. Perspectiva cognitivă delimitează doar un set de opțiuni posibile. Selectarea uneia sau a alteia reprezintă un proces social, orientat social.

Dacă vrem să înțelegem de ce s-a optat pentru anumite strategii ale tranziției, este deci necesar să investigăm procesul social-politic al construirii și alegerii strategiei.

Pe de altă parte, interesul pentru examinarea validității cognitive a opțiunilor strategice a fost de la început o preocupare centrală a tuturor actorilor. Cine este în poziția cea mai bună de a realiza o asemenea evaluare? Cunoașterea instituțională, dezvoltată de instituțiile implicate în elaborarea strategiei tranziției, este caracterizată

printr-o centrare continuă, declarată pe examinarea strategiei tranziției dintr-o perspectivă cognitivă. Științele sociale sectoriale dezvoltă și ele analize din această perspectivă. Economia evaluează corectitudinea strategiei restructurării economiei. Științele politice evaluează opțiunile de schimbare a sistemului politic. Sociologia prezintă, din acest punct de vedere, o anumită rămânere în urmă. Ea nu oferă încă răspunsuri suficient de articulate la examinarea calității strategiei tranziției. Este important, din acest motiv, să ne întrebăm dacă poate sociologia să ignore o asemenea perspectivă cognitivă asupra strategiei tranziției. Din cauza globalității sale, problema corectitudinii strategiei tranziției nu poate fi evaluată de discipline sociale sectoriale. Doar perspectiva socială globală, pentru care sociologia este mai pregătită, poate oferi o asemenea evaluare. Abordarea clasică a sociologiei pare în acest context a fi devenit nesatisfăcătoare. Sociologia a fost tentată să scape de problema evaluării cognitive fie prin pasarea problemei - calitatea strategiei este problema actorilor sociali sau a disciplinelor sectoriale -, fie prin postularea corectitudinii garantate de prestigiul instituțiilor care au elaborat-o. Ea este însă tot mai mult presată să-și asume ca necesară examinarea, cu instrumentele sale specializate, a calității cognitive a strategiei tranziției.

Sociologia actuală prezintă un deficit major în tratarea strategiei tranziției nu numai din perspectivă cognitivă, ci și din punct de vedere social. Nu există, în afara unor reflecții întâmplătoare, analize ale procesului social (actori, instituții, interacțiunea dintre ei) prin care strategia tranziției s-a constituit și a fost implementată. Sociologia a tins să împărtășească iluzia că strategia tranziției reprezintă un simplu produs cognitiv ce decurge automat din obiectivul de atins, corect formulat de către cei care au făcut-o.

Epistemologia problemelor cu soluție unică *versus* epistemologia problemelor cu soluții multiple

Opțiunea pentru un model epistemologic sau altul reprezintă un punct epistemologic crucial în constituirea sociologiei ca știință în acest nou context. Sociologia explicativă, dezvoltată masiv în societățile stabile, nu s-a confruntat cu o asemenea opțiune. Pentru ea, realitatea socială este *dată*. Sarcina științei este să o descrie și să o explice. Problema dacă *ar fi putut/ar putea exista o altă realitate*, deci problema alternativelor, nu reprezenta o preocupare legitimă științific (mai pe larg, în Zamfir, 1981).

Evaluarea unei strategii practicate face inevitabilă întrebarea: ne aflăm mereu în fața unei singure opțiuni de alegere? Dacă nu, este opțiunea existentă cea mai bună sau sunt altele care ar putea/ar fi putut fi mai bune?

Teoria acțiunii umane a suferit, în mod special în ultima parte a secolului trecut, o schimbare structurală pe care eu am numit-o trecerea de la o *epistemologie a problemelor cu soluție unică* la *epistemologia problemelor cu soluții multiple*.

Epistemologia problemelor cu soluție unică presupune că orice problemă care urmează a fi soluționată prin acțiune are o singură soluție corectă/bună/satisfăcătoare; celelalte soluții care pot fi formulate sunt inadecvate/proaste/nesatisfăcătoare. Pentru cazul cunoașterii, epistemologia problemelor cu soluție unică o găsim formulată de Aristotel. Filozoful grec i-a dat o formulare celebră: *adevărul este unul singur; falsul se prezintă într-o înfinitate de forme*. Atunci când omul de știință reușește să formuleze o teorie care explică faptele în integralitatea lor, a ajuns la adevăr. Orice altă teorie diferită de aceasta este falsă.

Până în secolul XX, atât filozofia, cât și știința aveau alergie față de *alternative*. Cazul notoriu este al *alternativelor istorice* (Zamfir, 1981).

Istoria a mers pe o cale datorită unor evenimente legate într-un lanț causal. Este legitim să examinăm probleme de forma „Ar fi putut istoria merge pe o altă cale?”, „Ce s-ar fi întâmplat dacă un eveniment din acest lanț causal nu ar fi avut loc?”. Răspunsul pe care îl găsim în mod curent la acest tip de întrebări e negativ, dar nu pentru că „istoria nu ar fi putut merge pe o altă cale”, ci pentru că întrebarea însăși este, pentru știință, lipsită de sens, nelegitimă. Este probabil ca în această alergie față de alternativele istorice să identificăm un efect al orientării de până nu demult a științelor, al căror prototip a fost dat de științele naturii. Știința este o cunoaștere de tip explicativ: realitatea este dată; știința trebuie să o ia ca atare și să explice de ce este așa, și nu altfel.

Noua teorie a deciziei pune această problemă într-o perspectivă diferită de cea tradițională (Zamfir, 1990). Epistemologia problemelor cu soluție unică exprimă, în realitate, un proces decizional bazat pe satisfăcător: *în condiții de incertitudine persistentă, decidentul tinde să se oprească la prima soluție satisfăcătoare pe care reușește să o identifice* (teorema a fost formulată de H. Simon și precizată pe larg de C. Zamfir). Această teoremă afirmă că, în condiții de certitudine persistentă, decidentul, după ce a descoperit o soluție satisfăcătoare, nu numai că „nu merge mai departe cu explorarea posibilului”, ci pentru el *nu există* un „mai departe”, „alternative la alegerea făcută”. Dacă actorul reușește să identifice mai multe soluții ce ar putea fi și ele satisfăcătoare, nu ar avea mijloacele de a decide care este mai bună. O soluție bună, satisfăcătoare este soluția corectă, adevărată. Întrebarea dacă ar exista alternative este neproductivă și, în consecință, ilegală.

În condiții de capacitate scăzută de formulare și evaluare a soluțiilor, strategia satisfăcătorului implică două componente. Prima este lipsa interesului pentru a căuta alternative sau chiar respingerea sensului alternativelor. A doua, mai puțin vizibilă, este o strategie defensivă față de critica soluției adoptate. O asemenea critică ar avea efecte contraproductive de tipul: blocarea acțiunii, scăderea motivației performanței, tensiuni și conflicte sociale. Creșterea artificială a certitudinii în jurul soluției adoptate este un mecanism care face parte organică din comportamentul bazat pe refuzul alternativelor. În această perspectivă, însăși negarea legitimității explorării

alternativelor reprezintă o ideologie justificativă a deciziilor luate, având funcția de a absorbi artificial incertitudinea față de alegerea făcută.

Ideologiile joacă un rol important în acest mecanism de susținere a deciziilor luate și de respingere a alternativelor. Epistemologia problemelor cu soluție unică era încurajată de ipostaza sociologiei ca știință explicativă a realității sociale. *Deciziile luate sunt fapte sociale*, care trebuie explicate prin alte fapte sociale, și nu ca soluții de ales dintr-o multitudine de soluții posibile. Nu există alternative pentru că soluția aleasă este produsul actorilor „de acolo”, din realitate, care, în interacțiunea dintre ei, au produs soluția respectivă. *Alți actori și o altă interacțiune ar fi produs o altă soluție*. Soluțiile produse de diferite interacțiuni sociale *nu sunt alternative*. Explorarea lor nu are sens pentru că istoria, ca și sociologia, explică realitatea așa cum a fost produsă ea, și nu o *altă realitate, care, de fapt, nu a existat, dar care, eventual, ar fi putut exista*.

Alternativele sunt legitime doar într-un context cognitiv: la o problemă pot exista mai multe soluții posibile. Ele nu au vreun sens într-o perspectivă „sociologică”: un proces social produce ceea ce a produs.

Epistemologia problemelor cu soluții multiple este un cadru nou în care se constituie teoria modernă a deciziei. O problemă suficient de complexă are mai multe soluții posibile, satisfăcătoare în grade diferite. În contextul acestei epistemologii, în fața oricărei soluții, întrebarea decidentului nu este numai dacă ea e bună sau nu, ci și care sunt alternativele la soluția respectivă și care este *cea mai bună*. Elementele defensive sunt diminuate. Se instituie o deschidere cognitivă față de multitudinea soluțiilor și, în consecință, o disponibilitate spre schimbare.

Așa cum voi încerca să demonstrez în cartea de față, adoptarea uneia dintre cele două epistemologii ale teoriei acțiunii nu este, în raport cu teoria tranziției, ceva marginal, ci, dimpotrivă, stă la originea întregului dispozitiv explicativ, generând proceduri explicative diferite și deschizând vizibilități specifice. Mai mult, plasarea într-un model epistemologic sau altul are efecte nu numai cognitive, ci și sociale, economice, politice, morale distincte.

Dubla perspectivă: cognitivă și socială

Realitatea socială va apărea diferit dacă o privim din cele două perspective. Din perspectiva cognitivă, ea reprezintă rezultatul *alegerii libere* a actorilor sociali. Ei au în fața lor o multitudine de soluții, unele mai bune, altele mai proaste. În consecință, pot alege liber, fiind deci responsabili pentru un curs de acțiune sau altul. Alegerea strategiei tranziției, de exemplu, și discuțiile care se duc în jurul ei de către actorii sociali se pun, de regulă, în termeni de adecvare a strategiei: este alegerea făcută adecvată? Ar exista soluții alternative posibil mai bune? Din

perspectiva socială, soluția aleasă este produsul unic al unei realități sociale date, al interacțiunii actorilor sociali, problema alternativelor fiind nelegitimă. Strategia tranziției este produsul interacțiunii unei multitudini de actori sociali. Sociologic, ea este produsul unui proces social și nu are sens să ne întrebăm dacă ea e bună sau nu, dacă ar fi existat sau nu alternative. Întrebarea care creează o dificultate epistemică poate fi formulată, în consecință, în următorii termeni: cum putem presupune că soluția generată de interacțiunea diferiților actori cu propriile lor interese ce nu sunt coincidente cu găsirea soluției celei mai potrivite este totodată cea mai adecvată, în ordine cognitivă?

Analizele actuale conțin o confuzie între cele două planuri distincte: *planul adecvării soluției și planul interacțiunii dintre actorii sociali, cu imagini cognitive, interese și orientări distincte. Aceste două planuri nu se exclud reciproc, ci interacționează în realitate.* Planul adecvării se bazează pe *logica cognitivă* a relației dintre scop și mijloace. Planul interacțiunii actorilor aduce în calculul soluției *logica diversității intereselor sociale*, care supune însăși realizarea obiectivului negocierii dintre actori. În contextul acestei discuții, devine clar faptul că, atunci când analizăm strategia tranziției, este vital să optăm pentru perspectiva în care ne situăm. Este strategia tranziției aleasă și practică cea mai bună dintre alternativele posibile? Sau ea este una dintre soluțiile posibile, satisfăcătoare, dar nu neapărat cea mai bună în raport cu strategiile alternative? Iar dacă mutăm problema în planul producerii sociale, prin interacțiunea lor, actorii sociali iau sau nu în considerare efectele soluțiilor adoptate asupra actorilor semnificativi? Pluralitatea actorilor complică perspectiva cognitivă: soluția este adecvată pentru cine? Actorii au obiective comune, în raport cu care se poate judeca adecvarea unei soluții, dar și obiective diferite, în raport cu care soluțiile au grade diferite de adecvare.

Este clar că problema explicării alegerii strategiei trebuie situată simultan în planul cognitiv - cât de adecvată este ea -, precum și în cel social propriu-zis - considerarea factorilor/contextului social al elaborării și adoptării ei. Strategia tranziției nu este numai o soluție pur cognitivă la problema schimbării fostelor societăți comuniste, ci totodată o soluție construită și negociată de către actorii sociali cu interese, orientări, intenții specifice. Adoptarea acestei strategii trebuie deci examinată atât din punctul de vedere al eficacității/eficienței sale, cât și din cel al motivațiilor actorilor sociali care au construit-o.

Decizia P.I. și decizia C.P.

Aplicarea epistemologiei problemelor cu soluții multiple la analiza sociologică pune în evidență două tipuri de mecanisme de luare a deciziilor de importanță socială majoră.

Decizia P.I., ilustrată în figura 4.3, este produsă printr-o *interacțiune socială*, cu mijloacele *puterii* și susținută cognitiv cu instrumentul *ideologiei*.

Pentru realizarea schimbării sociale propuse, structura Y (logica instituirii unei economii de piață, a unei democrații pluripartite) permite nu o singură strategie, ci mai multe strategii alternative (A' , A'' , A''' .), având grade de adecvare diferite. Fiecare strategie posibilă va produce efecte distincte (X' , X'' , X''' .): costuri economice și sociale mai ridicate sau mai reduse, perioade mai scurte sau mai îndelungate ale relansării economice, grade diferite de dezorganizare socială și anomie. Opțiunea pentru o strategie sau alta, din posibilul acțional delimitat de structura Y , este operată de către actorii sociali, prin interacțiunea lor. Această schemă descrie nu *un proces de alegere*, pe baza analizei meritelor diferitelor alternative, a uneia dintre ele, ci *un proces de construcție a unei strategii dintre cele posibile*, ca rezultat al interacțiunii actorilor. Există alternative posibile, dar ele nu sunt formulate și analizate, ci actorii construiesc, în limitele posibilului, strategia care corespunde intereselor lor. Alternativele tind să rămână neformulate.

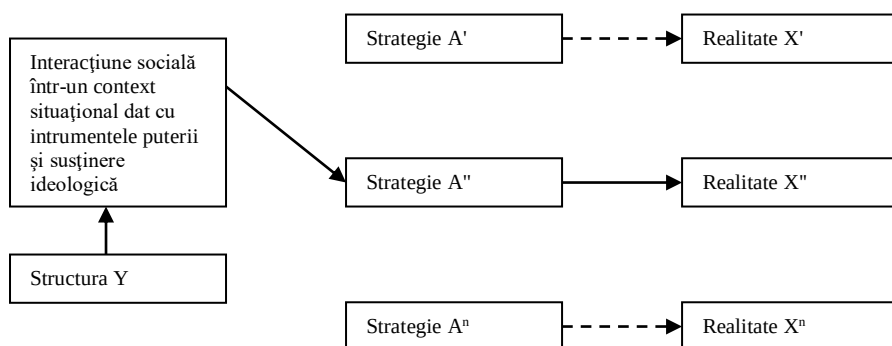

Figura 4.3. *Schema explicației combinate structurală/interacționistă în perspectiva epistemologiei problemelor cu soluții multiple*

Decizia C.P., ilustrată în figura 4.4, este aleasă printr-o *interacțiune socială* dintr-un set de alternative evaluate obiectiv (*cunoaștere*) și pe baza unei valori comun acceptate (*parteneriatul*).

În acest model de decizie, realitatea X existentă și care ar trebui explicată este doar una dintr-un pachet de realități alternative posibile, explicabile prin structura Y . Structura Y indică doar că oricare dintre realitățile X pot să se întâmple. Configurația interacțiunii actorilor și a evenimentelor poate să împingă spre un X sau altul, datorită opțiunilor strategice operate. Structura profundă determină cadrul interacțiunii actorilor sociali, iar aceasta duce la selectarea/construirea uneia dintre strategiile alternative posibile, care generează un efect corespunzător. La întrebarea „Nu se putea întâmpla

și altfel?” răspunsul este ceva mai complex. În principiu, existau mai multe posibilități. Totul a depins de actorii care au operat opțiunea strategică de acțiune. Actorii sociali reprezintă, în consecință, *selectorii* dintr-un set de opțiuni alternative.

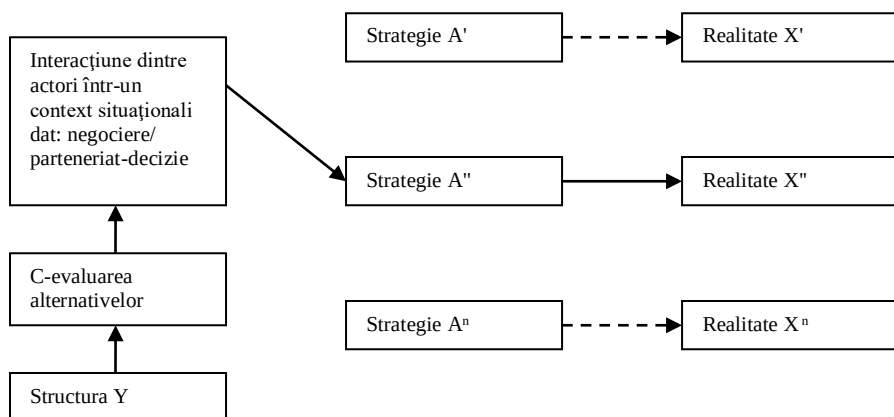

Figura 4.4. *Schema explicației combinate structurală/interacționistă în perspectiva epistemologiei problemelor cu soluții multiple, cu intervenția ca selector a cunoașterii*

Schema din figura 4.4 introduce un factor distinct: *cunoașterea, evaluarea alternativelor posibile (C)*. Procesul social descris în această schemă este diferit de cel din schema precedentă. El se desfășoară în mai multe faze. În prima fază, sunt formulate mai multe alternative strategice posibile de acțiune. În faza a doua, sunt evaluate strategiile posibile. O asemenea evaluare se face *cognitiv*, dar și *social*: actorii sociali, pe baza intereselor lor, estimează care este soluția cea mai bună pentru ei. În faza a treia, este selectată o soluție, pe baza argumentelor de tip cognitiv, dublate de impunerea cu mijloacele autorității/puterii sociale sau ale parteneriatului a opțiunilor convenabile. Cunoașterea nu suprimă diversitatea opțiunilor generate de interesele actorilor. Ea însă forțează explicitarea lor, identificarea efectelor acestora asupra celorlalți actori. În acest fel, cunoașterea devine un factor care intervine activ în procesul interacțiunii și negocierii între actori și al creării consensului. Cunoașterea acționează deci prin două mecanisme distincte. Pe de o parte, prin construirea soluțiilor alternative, iar pe de altă parte, prin evaluarea neutrală a alternativelor și identificarea efectelor lor asupra grupurilor sociale relevante, facilitând astfel negocierile constructive și crearea consensului. Estimarea cognitivă reprezintă deci un factor determinativ distinct al opțiunilor, care intră în interacțiune cu ceilalți factori situaționali și care poate să genereze o selectare mai bună.

Metodologia analizei sociologice a acestui proces, așa cum este descris în modelul discutat aici, e diferită de cea din modelul bazat pe epistemologia problemelor cu

soluție unică. Ea trebuie să combine analiza alternativelor cu analiza actorilor sociali, cu interesele și preferințele lor.

Capacitatea metodologică a sociologiei de a întreprinde o asemenea analiză este limitată. Pentru analiza și evaluarea alternativelor posibile, ea trebuie să înglobeze, pe lângă analiza strict socială, și analiza economică și a altor discipline sectoriale.

Societățile în tranziție, prin profilul lor activ, forțează analiza sociologică să dezvolte, complementar cu schema explicativă, și schema constructivă, să încorporeze în schema sa explicativă procedurile de producere și explorare a alternativelor. Perspectiva cognitivă tinde în societățile active să devină prioritară.

Este necesar să luăm în considerare și *reconversia cognitivului în social*. Actorii care iau decizii în virtutea propriilor interese, în confruntarea cu celelalte grupuri, la nivelul ideologiei, *convertesc procesul social într-unul ideatic*. Opțiunile făcute sunt prezentate ca fiind cognitiv întemeiate: sunt opțiunile corecte, adecvate, care duc la rezultate dezirabile. Dacă procesul de producere a opțiunilor este guvernat de procese sociale complexe, el e prezentat public, printr-o alchimie ideologică, drept produsul unui proces cognitiv. Reconversia socialului în cognitiv conferă proceselor sociale o calitate superioară.

Din punctul de vedere al logicii proceselor sociale, absorbția perspectivei cognitive poate fi de natură a produce o ruptură. Logica „naturală” a proceselor sociale poate duce la opțiuni calitativ slabe sau chiar catastrofale prin consecințele lor. Adesea, promovarea unei opțiuni mai bune impune rupturi în cursul evenimentelor și generarea unor noi forțe sociale. O schimbare socială eficientă presupune, inevitabil, un proces social de purificare: introducerea unui control cognitiv asupra mecanismelor sociale pentru a asigura procese sociale de calitate mai ridicată.

Capitolul 5

Comunalitatea strategiilor tranziției: actorii externi

Actorii externi în modelarea tranziției

Comunalitatea

Constituirea strategiei tranziției s-a realizat prin contribuția diferiților actori, atât interni, cât și externi. În mod sigur, direcțiile principale ale strategiei au fost formulate, în cadrul unui consens substanțial, de către marea majoritate a actorilor politici și sociali externi și interni și acceptate de către întreaga colectivitate.

Căderea regimului ceaușist, pe fondul dezagregării sistemului socialist, a creat în România un șoc al exploziei oportunităților de schimbare. Era clar pentru toată lumea că schimbări importante devin posibile. Voința schimbărilor radicale exista. Câteva direcții generale - integrarea în lumea occidentală, asimilarea modelelor occidentale - au fost acceptate de marea masă a colectivității. De asemenea, a existat un entuziasm larg cu privire la acceptarea/solicitarea suportului occidental și la receptarea strategiei/programelor oferite de Occident. Nu erau însă foarte clare opțiunile mai specifice și nici pașii care urmau a fi făcuți. În acest nou context, actorii interni au inițiat un proces de clarificare. În ceea ce privește însă precizarea opțiunilor strategice, se poate estima că actorii externi au avut *rolul dominant*. Este, „din acest motiv”, important să se înceapă cu aceștia.

Occidentul a adoptat de la început rolul central în elaborarea și adoptarea opțiunilor strategice fundamentale. Complexul strategic care a modelat tranziția exprimă atât logica atingerii obiectivelor globale general acceptate, cât și obiectivele/interesele/concepțiile Occidentului referitoare la evoluția postcomunistă a lumii. Implicarea activă a Occidentului în tranziția țărilor europene foste socialiste a redus substanțial diversitatea opțiunilor strategice de la țară la țară, *comunalitatea* fiind în mod special accentuată datorită acestui factor.

Interesul Occidentului

Care au fost interesele strategice ale Occidentului în perioada postcomunistă? Occidentul - în mod special SUA, ca lider al acestuia - era angajat încă după terminarea celui de-al doilea război mondial într-o luptă de uzură cu sistemul socialist. Principiul coexistenței pașnice schimbase profilul relațiilor dintre cele două sisteme de la amenințarea mutuală cu un război aproape inevitabil la forme mai complexe de competiție și presiune reciprocă. Recunoașterea reciprocă a celor două sisteme, cu evitarea formelor deschise de imixtiune în afacerile interne, devenise un principiu fundamental al lumii, asigurând o anumită securitate, fără a elimina însă riscurile. Căderea sistemului socialist a schimbat radical profilul relațiilor internaționale, fostele state comuniste optând de la început pentru integrarea lor în lumea occidentală. Era firesc ca Occidentul să fie orientat spre un suport activ al acestui proces. Polarizarea internațională, cu costuri ridicate pentru ambele sisteme, atât în termeni economici, cât și politici și sociali, avea pentru prima oară șansa să fie complet depășită. O nouă configurație stabilă nu se putea construi decât prin *absorbția* fostului sistem socialist în lumea occidentală.

Uniunea Europeană avea aici și un interes special. Șansa istorică a depășirii scindării Europei și creării unei *Europe mari* nu trebuia ratată.

Teama

La acest interes global s-a adăugat și o orientare psihologică colectivă, identificabilă mai ales în SUA: *o teamă viscerală față de comunism* și mai ales față de Rusia. Dacă statele foste socialiste europene aveau o înclinație naturală spre lumea occidentală, nu putea fi exclus nici riscul unei posibile evoluții a lor spre forme alternative, de inspirație sovietică, ce ar fi menținut polarizarea lumii. Rusia și unele state din fosta Uniune Sovietică reprezentau încă un pol potențial de polarizare politică și militară. Este de înțeles, în acest context, că Occidentul a fost dominat de un comportament orientat spre „lichidarea definitivă a învinsului” și spre absorbția lui în structurile proprii. Posibila refacere, chiar într-o altă formă, a socialismului pe ruinele vechiului sistem era percepută ca un pericol care trebuia luat în serios.

În acest context, elementul-cheie al politicii Occidentului față de sistemul socialist este dorința comună puternică de integrare occidentală, prin schimbarea modelului socialist de organizare socială într-unul capitalist de tip occidental-european. Această schimbare urma să se realizeze într-un ritm rapid pentru a elimina riscul adoptării unei căi diferite și al refacerii într-o formă sau alta a polarizării lumii. *Teama* de vechile confruntări, care supraviețuia în mentalul politic al Occidentului, pare să fi fost un factor decisiv pentru promovarea unei *schimbări de ruptură*, a unei *tranziții brutale*, susținută de o intervenție directivă accentuată, și nu a uneia treptate, bazată

pe căutări ale fiecărui stat. Cât de justificată era această teamă este o altă problemă.

Eu cred că, în fapt, era complet neîntemeiată. Și probabil că nici actorii politici occidentali nu credeau foarte mult în ea. Era mai degrabă o „mutare de siguranță”.

Trebuie menționat încă un obiectiv: distrugerea definitivă a ideologiei comuniste. Pe acest fond s-a dezvoltat un stil „mentorial” în relația Occidentului cu țările în tranziție. Stimulat de receptivitatea maximă a țărilor foste socialiste, acesta a dezvoltat un larg set strategic de intervenție în orientarea proceselor de schimbare. Profilul relațiilor dintre state s-a schimbat structural.

Instituțiile occidentale implicate în elaborarea strategiei tranziției

Imediat după Revoluție, s-a înregistrat o activizare a celor mai multe ambasade occidentale din România. Ele și-au multiplicat relațiile cu actorii politici interni, au oferit suport politic, intelectual și moral acestora, inclusiv suport economic. Au existat ambasadori care, cu mult dincolo de uzanțele diplomatice, au fost foarte activi public în susținerea schimbărilor rapide.

Curând o serie de instituții internaționale au intervenit activ: în mod special Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială, dar și organizații ca UNICEF, Organizația Internațională a Muncii, UNDP. Un rol important aici l-au avut și diferite organizații europene: Consiliul European, Uniunea Europeană, grupări de partide politice. Cele două instituții financiare internaționale, aflate sub autoritatea *de facto* a Statelor Unite, au utilizat resursele financiare pentru orientarea social-economică a țărilor în tranziție, complementar cu puternice condiționalități politice, cooperarea cu aceste instituții constituind o garanție importantă în relațiile economice și politice cu Occidentul. Țările în tranziție încheie acorduri cu instituțiile bancare internaționale al căror element central nu este atât împrumutul financiar propriu-zis, cât formularea de comun acord a programelor de politică economică și socială.

FMI s-a implicat în orientarea politicilor economico-financiare globale, cu accent pe stabilizarea macrofinanciară și pe privatizarea rapidă.

Banca Mondială s-a implicat în susținerea reformelor structurale, în sectorul economic, dar mai ales în cel social. Împrumuturile sunt dublate de elaborarea în comun a programelor și infuzia masivă de experți: sistemul de salarizare, sistemul de securitate socială, învățământ, sănătate.

Organizația Internațională a Muncii s-a implicat inițial mai ales în susținerea elaborării noii legislații a muncii. Implicarea ei s-a diminuat însă rapid.

Comisia Europeană a intervenit ceva mai târziu, începând cu zonele noneconomice. Se pare că cele mai importante programe au fost adresate inițial învățământului:

programul *Tempus*, pentru învățământul superior, și, ulterior, accesul la programele europene *Socrates* și *Leonardo*. O dată cu stabilirea inițierii procesului de integrare în UE, *Comisia* a devenit deosebit de activă în orientarea și monitorizarea întregului proces de schimbare, nu numai în vederea adoptării *aquis*-ului comunitar. Programele PHARE sunt dedicate susținerii reformelor în diferitele sectoare.

Fundația Soros a avut un rol special în toate țările în tranziție. Dispunând de importante surse financiare, atât proprii, cât și oferite de guvernul american, ea a susținut, pe lângă procesul de democratizare și schimbare în sectoarele social-culturale, formațiunile politice și organizațiile nonguvernamentale cu orientare accentuat prooccidentală și anticomunistă.

Experții occidentali au început să joace un rol din ce în ce mai mare în derularea diferitelor programe. Dacă la început ei erau solicitați, de regulă, din mediul academic, cu rezervele lor critice și respectul pentru independența de decizie a actorilor naționali, au fost rapid înlocuiți cu specialiști practicieni din instituțiile internaționale, purtători ai punctului de vedere al acestora.

În mod special programele PHARE au optat pentru o metodă de sprijin extrem de neobișnuită. Pentru suportul reformelor în segmentele cruciale ale dezvoltării sunt alese, prin licitații internaționale, echipe de specialiști occidentali care, în mod inevitabil, au venit cu soluțiile generate de experiența lor personală, adesea destul de limitată, sau, în cel mai bun caz, de experiența țării lor, cu valabilitate contextuală. Angajate pe perioade delimitate de timp și orientate de logica profitului punctual, aceste companii de expertiză au avut dificultăți structurale de integrare în procesul de construcție instituțională și de dezvoltare a unor programe publice de amploare. Dacă se presupunea că aceste companii de expertiză au un rol de consultanță și de suport pentru procesul intern de construcție instituțională, în fapt, ele au lucrat mai degrabă autonom, promovând cu un exces de autoritate punctele lor de vedere particulare, susținând mult mai puțin procesele interne de clarificare. În experiența mea cu greu pot identifica un program de acest tip care să fi produs rezultate suficiente de bune.

S-a produs o deplasare rapidă a accentului de la dezvoltarea instituțională internă la o dezvoltare instituțională orientată de experți străini. Experții interni au fost utilizați în această abordare strategică mai degrabă în poziții secundare, de experți auxiliari.

Organizațiile nonguvernamentale occidentale și activiști individuali au fost, de asemenea, extrem de activi în prima perioadă a tranziției. Finanțarea lor s-a bazat pe o combinație de surse publice occidentale și donații private. Multe dintre aceste organizații au oferit modele de practică bună și oportunități de formare a specialiștilor naționali. Se pot identifica însă și abordări extremiste, programe idealist naive care, izbindu-se de rezistențe în societățile lor, sperau să găsească în țările în tranziție un spațiu cu receptivitate ridicată. Asemenea acte de misionarism, nu lipsite uneori și

de fanatisme paranoice, au indus în societățile în tranziție, deschise la maxim față de influența occidentală, tensiuni și confuzii cu efecte negative importante asupra procesului organic de evoluție.

Actorii externi au avut un model relativ coerent de promovat în țările în tranziție și au făcut-o extrem de activ. Pe fondul înaltei comunalități, au existat și diferențe între instituții (vezi FMI, BM, UE), dar și între actorii individuali. Astfel de diferențe au fost mai ușor acceptate de către Occident pentru că, indiferent de varietatea și calitatea lor, ele împingeau în același sens: schimbarea structurilor comuniste în direcția unor organizări sociale de tip occidental. Tolerarea reciprocă a actorilor occidentali a creat multiple traume și confuzii în țările în tranziție.

Strategia tranziției nu putea fi configurată pur și simplu prin preluarea modelului occidental. Fostele țări socialiste s-au confruntat cu o schimbare de un grad de complexitate foarte ridicat, în care Occidentul avea, la rândul său, o experiență limitată. În fapt, s-a creat un dispozitiv larg de prelucrare a experienței occidentale sub formă de programe de acțiune. În acest dispozitiv, locul central a fost ocupat de marile instituții internaționale și de guvernele occidentale. Ulterior, după asumarea explicită a obiectivelor de aderare la NATO și de integrare în UE, aceste instituții au devenit actori importanți în orientarea strategiei de reformă.

Stratul al doilea al strategiei tranziției

Dacă primul strat al tranziției, pe care l-am analizat într-un capitol anterior, conține direcția globală a schimbării, cel de-al doilea strat conține strategia de reformă în toate componentele sale, în mod special în sectoarele cruciale ale politicului și economicului. Fiind produsul concentrat al instituțiilor occidentale, și stratul al doilea al strategiei prezintă o ridicată comunalitate.

Strategia reformei economiei

În strategia schimbărilor globale, *reforma economiei* a reprezentat punctul central. Modelul economiilor centralizate și planificate s-a dovedit a fi nefuncțional. Pe lângă slaba lor eficiență internă, economiile etatiste au fost incapabile de a se cupla la economia mondializată. Promovarea unei economii de piață, cu mecanismele și instituțiile sale, bazată pe proprietatea privată, a reprezentat elementul-cheie al strategiei. În această direcție, au fost promovate următoarele opțiuni strategice:

- a) *retragerea imediată a statului* din vechile sale funcții de planificare și control al economiei și înlocuirea sa cu mecanismele economiei de piață: mecanismele de planificare și dirijare a economiei au fost eliminate complet în România chiar în primul an după Revoluție;

- b) *introducerea rapidă și completă a mecanismelor economiei libere de piață*, chiar dacă proprietatea de stat era majoritară: întreprinderile proprietate de stat, transformate în *societăți comerciale* și *regii autonome*, au devenit actori liberi pe piață (în 1990). Prețurile au fost liberalizate în cele mai multe zone ale economiei (1990-1991). Funcția statului de a dezvolta o politică de relansare a economiei a fost înlocuită de speranța că mecanismele pieței vor orienta corect economia în noul context și vor susține creșterea ei rapidă. Chiar funcția statului de conducere și control al întreprinderilor de stat a fost, practic, abandonată, rolul său fiind preluat de mecanismele pieței libere și de sisteme de conducere după modelul societăților private: consilii de administrație/AGA;
- c) *privatizarea rapidă și totală*: complementar cu încurajarea apariției întreprinderilor private, privatizarea totală și rapidă a fost stabilită ca obiectiv prioritar;
- d) ritmul schimbărilor economice: s-a considerat că *terapia de șoc* este garanția unei relansări economice rapide și eficiente, în raport cu *o terapie graduală*, întinsă pe o perioadă mai îndelungată de timp, care a fost catalogată drept neperformantă. Expresia metaforică a unei asemenea opțiuni strategice, foarte populară printre actorii politici din primii ani ai tranziției, era cea a *pisicii: este preferabil să rupi dintr-o dată pisica în două, decât să o tai gradual, bucată cu bucată*;
- e) *deschiderea economiei românești spre comerțul internațional*, cu cât mai puține restricții: de la început, diferitele forme de protecționism au fost descurajate, fiind considerate a reprezenta frâne în calea însănătoșirii și relansării economiei.

Acest grup de opțiuni strategice pentru reforma economiei a fost considerat a fi dincolo de orice discuție, garantat de expertiza occidentală.

Strategia reformei politice

- a) În centrul reformei politice a stat înlocuirea statului comunist, condus de Partidul Comunist, cu o *democrație pluripartită*.
- b) Opțiunea pentru *retragerea accentuată a statului* din organizarea și funcționarea societății, nu numai din economie: a fost promovată o ideologie agresivă antistat - statul este un prost administrator; el e structural corupt și ineficient. Dacă în economie rolul statului trebuie preluat de economia de piață, în domeniul social el trebuie în mare măsură preluat de „societatea civilă” și de organizațiile nonguvernamentale.
- c) Integrarea fostelor țări socialiste europene în sistemele politico-militare occidentale: despărțite, ca efect al celui de-al doilea război mondial, de societatea occidentală și incluse împotriva voinței lor în sistemul sovietic, țările est-europene au considerat că un obiectiv esențial al schimbării este reintegrarea în structurile euroatlantice cărora considerau că aparțin de drept. Vocația lor europeană a modelat strategia tranziției. Încă de la început s-a promovat un prim nivel mai lax

de integrare europeană: toate statele europene foste socialiste au fost primite în Consiliul Europei. A urmat integrarea lor în formele superioare de organizare ale Occidentului: NATO și Uniunea Europeană.

- d) Un principiu central al reformei politice a fost promovarea atitudinii de suspiciune continuă față de „forțele răului” presupuse a fi supraviețuit regimului comunist: foștii comuniști, foștii securiști. Lupta *actuală* împotriva comunismului s-a plasat mai puțin la nivelul analizei fundamentelor proiectului comunist și mai mult la cel al *pedepsei* persoanelor presupuse a fi responsabile din vechiul regim. Mai mult, s-a produs o accentuare progresivă a luptei împotriva oricăror forțe politice suspecte de a fi purtătoarele unor programe de inspirație comunistă sau doar a unor posibile deraieri de tip comunist: „comunism reformat”, „neocomunism”, „criptocomunism”. Complementar, Occidentul a oferit un sprijin masiv pentru toate partidele și persoanele cu „dosar anticomunist” sigur, indiferent de suportul lor popular. În același timp, sau produs descurajarea și marginalizarea oricăror forțe politice care ar putea fi suspectate de anumite deraieri de tip comunist. Se poate identifica în această privință un decalaj de atitudine. Masa colectivității era tentată să considere comunismul ca fiind istorie, ceva de domeniul trecutului, o forță complet depășită, care trebuie mai degrabă uitată, atenția trebuind să fie acordată construirii viitorului. Populația României se despărțise radical de trecutul comunist. Atenția începuse să se concentreze asupra construirii viitorului. O prelungire a „războiului” cu comunismul în aceste condiții nu părea importantă, ci chiar contraproductivă. Contrar acestei stări de spirit, unii actori politici occidentali, la care s-a adăugat și un segment minoritar politic intern, au tins să creeze o adevărată isterie a anticomunismului: vânătoria de foști comuniști și securiști ca pericole politice acute pentru procesul de tranziție. Dacă prima atitudine considera „istoria” ca responsabilă pentru tot ce a însemnat comunismul, cea de-a doua atitudine deplasa accentul pe responsabilitatea diferitelor persoane implicate în sistemul comunist. Au fost susținute, în forme mai mult sau mai puțin explicite, diferitele modalități de penalizare a persoanelor legate de comunism. Și aici se poate depista un decalaj. Dacă marea masă a comunității era tentată mai degrabă să acorde o anumită *amnistiere morală și politică*, considerând că vinovăția, cu câteva excepții, trebuie plasată nu pe persoane, ci pe istorie, forțele politice cu program anticomunist promovau ca o prioritară absolută lupta împotriva tuturor celor care au fost implicați într-un fel sau altul în funcționarea sistemului comunist.
- e) O politică de depărtare netă a țărilor foste socialiste de Rusia: în ciuda faptului că Rusia intrase ferm pe calea tranziției, asimilând modelul propus de Occident, subzista o temere surdă a riscului refacerii unui pol de putere în jurul ei. Prin dimensiunile sale economice și militare, Rusia putea deveni un pol de atracție alternativ Occidentului.
- f) Dezvoltarea unui mecanism de aplicare cu strictețe în politicile naționale a recomandărilor instituțiilor internaționale: Consiliul Europei, FMI, Banca Mondială,

ulterior Comisia Europeană și Parlamentul European - orice orientare care părea a fi insuficient de ortodoxă în raport cu programul de integrare occidentală este sever sancționată. Un set larg de metode de disciplinare au fost utilizate.

- g) *Favorizarea măsurilor restaurative*: tranziția a căpătat un pronunțat caracter de restaurare (Priboi, 2000). Occidentul a susținut puternic segmentul politic intern, marginal ca suport popular, interesat de promovarea unui set de revendicări de tip restaurativ: accesul la putere al partidelor istorice, reinstaurarea monarhiei, *restitutio in integrum* a proprietății. O asemenea orientare se funda pe următorul principiu: socialismul a fost o cută aberantă a istoriei care trebuie complet eliminată, cu toate efectele/produsele sale. Este o lecție și pentru viitor: orice acțiune de tipul celei comuniste, cum e naționalizarea proprietăților, este istoric ilegală și va fi, mai devreme sau mai târziu, corectată. Pornind de la estimarea că naționalizarea a reprezentat un act ilegal, în raport cu un principiu universal abstract al dreptului la proprietate, a fost susținută retrocedarea proprietății, fără a acorda vreo atenție efectelor social-economice negative și inechităților pe care le-ar putea crea, după o perioadă de timp atât de îndelungată.

În discursul occidental, temele restaurative rareori pot fi găsite într-un mod explicit, dar presiuni prin diferite canale au fost continuu exercitate. Nu cred că rațiunile erau de tip moral, ci politic-pragmatic: o pedeapsă aspră a revoluției comuniste.

- h) Deși Europa depășise formele extreme ale neoliberalismului de tip Margaret Thatcher și Reagan, acestea stăteau la baza strategiei FMI și, într-o oarecare măsură, și la cea a Băncii Mondiale, iar țările în tranziție au fost date pe mâna acestor instituții. Opțiunea pentru filozofia neoliberalistă nu cred că trebuie explicată în primul rând printr-o inerție a modelelor ideologice, ci mai degrabă printr-o motivație clară: ea reprezenta mecanismul cel mai eficace de disciplinare a fostelor țări socialiste și de îndepărtare a riscului ezitărilor în realizarea unei integrări fără întoarcere în lumea occidentală.
- i) Evoluția rapidă spre un adevărat dogmatism al schimbării: dacă imediat după căderea regimurilor comuniste elementul central al atitudinii occidentale era „tranziția de la comunism la capitalism e un proces cu totul nou; nimeni nu este expert în strategia care va trebui urmată”, s-a trecut apoi la o temă absolut opusă: „instituțiile internaționale, experții occidentali știu ce trebuie făcut; opțiunea pentru o strategie a tranziției sinceră și corectă poate fi testată prin acceptarea necondiționată a acestei expertize”. Chiar în zilele în care scriu cartea de față ministrul de Finanțe olandez a declarat că încheierea unui nou acord cu FMI este singura cale pentru România de a proba credibilitatea sa. Imediat după Revoluție, Fondul Monetar Internațional a devenit actorul cel mai important în modelarea politicii economice a țării, demonstrând o atitudine accentuat rigidă și direcțională. O întâmplare personală: în 1990, fiind ministru, am fost șocat când am fost solicitat să-mi dau cu părerea în legătură cu o scrisoare a guvernului către FMI

(*Scrisoare de intenție*). Îmbătat de principiile maximaliste ale democrației, nu puteam înțelege nu conținutul propriu-zis, ci procedura elaborării ei: scrisoarea era formulată de FMI și urma să o adoptăm ca propria noastră strategie pe termen scurt. Banca Mondială s-a instalat și ea în România, asumându-și un rol crucial în modelarea politicii social-economice, e drept, mult mai flexibilă decât FMI. Am colaborat la multe programe organizate de Banca Mondială. Senzația mea a fost că această instituție era mai degrabă ruptă între opțiunea pentru mecanismele democratice și impunerea modelelor produse proprii, înrudite strâns cu concepția FMI. Este ușor de sesizat că în atitudinea Occidentului a dominat opțiunea nu pentru asigurarea calității reformelor, ci pentru rapiditatea introducerii lor și, mai ales, pentru acceptarea recomandărilor experților occidentali.

- j) Mai greu de explicat a fost insistența excesivă a Occidentului, încă din primii ani ai tranziției, asupra drepturilor minorităților etnice, deși ele se plasau în România la un nivel apropiat de cel european. Primul efect negativ a fost *eticizarea* relațiilor sociale. O asemenea insistență, cuplată adesea cu demonizarea „naționalismului etniei majoritare”, a generat tensiuni sociale suplimentare în societatea românească greu încercată de dificultățile tranziției. O asemenea orientare ideologică și politică a încurajat comportamente extremiste din partea unor grupuri etnice, complementar cu tendințele de autodenigrare a etniei române majoritare, fapt care a generat puternice dezechilibre și distorsiuni în relațiile sociale.
- k) Complementar cu reforma sistemului politic, au fost stabilite ca priorități reforme în toate sectoarele politicii, în vederea schimbării concepției de organizare comunistă cu una occidentală. Și aici, încă de la început, metoda de abordare a fost cea a realizării programelor de reformă de către grupuri de experți occidentali finanțate pe baza unor împrumuturi acordate de Banca Mondială și orientate ferm de aceasta sau, mai târziu, de finanțări ale Uniunii Europene: reforma sistemului de asigurări sociale (*Carta albă a asigurărilor sociale*), reforma sistemului de asistență socială (*Carta albă a asistenței sociale*), reforma sistemului de finanțare/organizare a sistemului sanitar, reforma sistemului de învățământ.

A fost paradigma tranziției o alegere inevitabilă sau existau alternative?

În acest moment al analizei, este util să formulez o întrebare crucială a sociologiei tranziției: existau sau nu alternative la strategia tranziției adoptată?

Putem înregistra ca un fapt empiric că prima parte a tranziției, crucială pentru desfășurarea acesteia, a fost dominată de credința că strategia aleasă este singura corectă, alternativele care ar putea fi imaginate fiind catalogate, în principiu, ca fiind inadecvate și taxate ideologic cu epitețe dure în categoria „rămășițelor mentalității comuniste”. Într-un secol în care gândirea alternativelor a devenit regulă, ostilitatea

față de orice explorare a alternativelor posibile poate fi considerată a fi un indicator atât al unei gândiri limitate, cât și al uneia profund ideologice, purtătoare a unor interese specifice.

S-a argumentat că *primul strat al strategiei tranziției* exprimă direct configurația structurală a lumii actuale: reintegrarea țărilor foste comuniste în lumea capitalistă mondializată a fost singura soluție la criza sistemului comunist. Am putea spune că acest strat *nu are alternative*. Șansele ca în România sau într-o zonă similară să se nască un proiect de organizare social-economică diferită de cea occidentală erau, practic, nule. O asemenea soluție ar fi dus la izolare contraproductivă. Integrarea rapidă în structurile Occidentului era pentru estul Europei singura opțiune posibilă. China și-a putut dezvolta propria sa strategie, dar orientarea, pe o cale proprie, spre o economie de piață integrată mondial a stat și pentru ea în centrul opțiunilor sale strategice. Țările europene foste comuniste au fost de la început animate de un interes comun: o Europă puternică, nedivizată, cu o organizare social-economică unică, fundată pe o economie europeană integrată. Din acest punct de vedere, acțiunea Occidentului de recuperare politică și ideologică a țărilor europene foste comuniste cădea pe un teren extrem de receptiv. Modul brutal de impunere a socialismului în România, împotriva voinței colective, traumele impuse de comunismul de tip sovietic și, ulterior, de cel ceaușist, eșecurile programului comunist și, în mod special, separarea forțată a României de lumea occidentală, căreia, tradițional, colectivitatea considera că îi aparține, sunt argumente solide ce susțin aderența populară la direcțiile tranziției. Indiferent ce actori au contribuit la articularea strategiei tranziției, marea masă a comunității a considerat-o ca a-i aparține.

Dincolo de caracterul imperativ al direcției generale de schimbare, opțiunile strategice din straturile doi și trei, putem identifica alternative posibile între care se putea opta. Pe fondul primului strat structural fără alternativă, există opțiuni strategice alternative, diferite din punctul de vedere al eficienței lor.

Stratul al doilea al strategiei tranziției, la care se plasează opțiunile strategice fundamentale operate de actorii occidentali, prezintă o ridicată comunalitate, un set coerent de opțiuni strategice, lipsit de deschiderea spre examinarea sistematică a alternativelor. Occidentul a exercitat o presiune concertată asupra opțiunilor politice naționale, fapt care a făcut ca și în cel de-al doilea strat, practic, să nu existe o deschidere semnificativă spre căutarea alternativelor. Prin aceasta, Occidentul și-a asumat într-o largă măsură responsabilitatea pentru opțiunile strategice promovate. Cheia examinării alternativelor nu se găsește în țările în tranziție, ci în Occidentul care a avut o intervenție activă și coerentă.

Stratul al treilea al strategiei tranziției conține diferențierile dintre țările angajate în tranziție. Dacă stratul al doilea a fost dominat de comunalitate, în stratul al treilea se pot înregistra diferențe semnificative între țări. La acest ultim nivel, se poate

identifica o logică foarte complexă a proceselor interne, care interacționează însă cu procesele internaționale. Factorii interni au avut însă grade de libertate relativ reduse datorită intervenției orientatoare deosebit de active și eficace a Occidentului. Diferențele dintre țări se datorează varietății atât a condițiilor interne, cât și, în mod special, a poziției geopolitice. Interacțiunea dintre actorii politici interni și cei externi a reprezentat un factor, de asemenea, important. A existat mereu un dialog/o negociere între actorii interni și cei externi. Rezultatul acestor interacțiuni a creat o strategie complexă care combină opțiunile fundamentale, înalt controlate, cu opțiuni ce au fluctuat în funcție de actorii participanți, dar și de experiența acumulată în proces și de etapa în care tranziția se află.

Dinamica internă a actorilor interni va fi analizată în capitolul următor.

Capitolul 6

Actorii interni: procesul politic în societatea românească în tranziție

O ipoteză explicativă a procesului politic în perioada tranziției

În explicarea procesului politic postrevoluționar sunt, de regulă, invocați factori plasați la nivel evenimentțial: acțiuni politice și interacțiuni dintre actorii politici. O asemenea perspectivă este importantă, dar ea nu oferă acces la logica profundă a procesului politic. Pentru construirea unei teorii a proceselor politice, este necesar să fie explorate trei niveluri structurale: *structura socială a societății românești în tranziție* (grupurile social-economice și relațiile dintre ele), *configurația noii clase politice* și *procesul de constituire a partidelor politice*. La aceste paliere trebuie adăugată interacțiunea factorilor social-politici interni și externi.

O asemenea perspectivă este insuficient explorată în sociologia actuală.

Spre deosebire de teoria standard, teza fundamentală a teoriei dezvoltate aici este aceea că *tehnocrația, atât în socialism, cât și în perioada inițială a tranziției, prezintă caracteristicile unei clase sociale distincte; dinamica tehnocrației în perioada tranziției și raportarea la ea a celorlalte forțe politice reprezintă factorul crucial în modelarea procesului politic în această perioadă.*

Toate societățile în tranziție au avut de soluționat o *dublă problemă: generarea unei „noi clase politice” și a unei pluralități de partide politice, cu programe ideologice și politice distincte.*

Locul vechii clase politice comuniste a trebuit să fie luat de o nouă clasă politică. Ea s-a realizat prin constituirea partidelor politice. Acestea au fost în prima perioadă a tranziției mai puțin expresia intereselor unor grupuri sociale distincte sau purtătoarele unor programe politice suficient de elaborate și mai degrabă preconditionia formală a constituirii unei democrații pluripartite. Dificultățile constituirii unei varietăți de partide politice reprezintă sursa cea mai importantă a primelor crize ale sistemului politic în perioada tranziției.

Cheia procesului de generare a partidelor politice în România stă în procesul de diferențiere politică a tehnocrației.

Ipoteza centrală a explicației proceselor politice din prima fază a tranziției aş formula-o după cum urmează.

Procesul de trecere la sistemul pluripartit va depinde de modul de apariție a partidelor politice în raport cu tehnocrația existentă. Acest proces poate avea loc pe două căi:

- *prima cale: diferențierea internă a tehnocrației - în acest caz, tranziția va avea loc într-o modalitate echilibrată, cu conflicte moderate; consensul va fi inițial relativ ridicat; treptat, fără conflicte sociale și politice majore, sistemul politic se va diferenția într-o multitudine de partide, cu programe ideologice și politice diferențiate;*
- *cea de-a doua cale: noile partide se constituie în afara tehnocrației și împotriva ei - în acest caz, procesul politic va avea loc într-o modalitate accentuat conflictuală și va fi marcat de importante incongruențe și polarizări ideologice superficiale.*

În România, datorită unor condiții specifice, generarea partidelor politice a avut loc pe cea de-a doua cale.

Structura socială a societății socialiste

În analizele structurii sociale a societății socialiste a dominat modelul produs de ideologia comunistă și care, în mare măsură, a fost asumat necritic și de analiștii occidentali. Două erori sunt cuprinse în această paradigmă. Prima eroare este aplicarea la societatea comunistă a teoriei marxiste conform căreia partidele/grupările politice sunt o parte componentă a claselor sociale, exprimând interesele acestora în plan politic. În fapt, în societățile comuniste, „clasa politică” a devenit ea însăși o clasă socială distinctă, cu interese diferite de cele ale celorlalte clase sociale. A doua eroare constă în nesesizarea unei importante clase sociale, cu o orientare specifică și care, atât în societatea comunistă, cât și în perioada tranziției, s-a dovedit a avea un rol politic crucial: *intelectualitatea* și în mod special *tehnocrația*, ca parte a intelectualității, ce ocupă un loc special datorită poziției sale de autoritate în sistemul social-economic de administrare.

Clasa politică comunistă ca o clasă socială. Dacă prin *clasă socială* înțelegem *totalitatea actorilor, cu interese sociale și economice distincte*, clasa politică de la conducerea societății comuniste poate deci fi considerată a fi o *clasă socială* în sensul clasic al termenului. Ea nu promovează, cum se întâmplă în sistemul capitalist, *interesele social-economice preconstituite ale celorlalte grupuri sociale*, fiind expresia politică și ideologică a acestora, ci este o clasă coagulată în jurul unui program

social-economic și politic din care decurg atât poziția sa în societate, cât și accesul privilegiat la resursele social-economice. Doar fictiv ea reprezintă, ideologic și politic, „interesele clasei muncitoare și ale țărănimii, ale întregii societăți”. În fapt, ea aderase la modelul socialist sovietic de organizare socială, beneficiind de un sistem de privilegii economice și sociale pe care le promova prin poziția sa de putere. Acest model de organizare politico-socială, fundat pe un partid politic unic cu rol conducător, impune structural o clasă politică omogenă deopotrivă prin orientarea sa politică și ideologică, precum și prin modalitatea de acces la pozițiile și beneficiile sociale și economice.

Un asemenea tip de structurare socială poate fi regăsit în societățile caracterizate de „modul de producție asiatic” descris de Marx.

Membrii clasei politice comuniste sunt produsul unui proces strict politic de selecție de către grupul aflat la putere, pe criterii politice, și nu social-economice. O dată intrați în sistemul politic, ei devin, de regulă, membri pe viață ai clasei politice. Comună membrilor acestei clase este aderarea la principiile ideologiei comuniste. Ei sunt politicieni de carieră, „activiști de profesie”, cum erau denumiți în limbajul politic comunist. Dacă pentru pozițiile de conducere în diferitele sectoare ale vieții sociale (directori de instituții, specialiști) selecția se făcea mai mult pe criterii de competență tehnică, dublate de cele politice, conducerea în sistemul politic era rezultatul unui proces îndelungat de selecție, în cursul unei cariere politice distincte. Diferențierea internă a clasei politice comuniste este generată de poziția ocupată în sistemul politic.

Clasa politică comunistă prezintă o dinamică istorică specifică. În toate țările socialiste europene, grupul comunist conducător, care a cucerit puterea după război, era compus din activiști profesionalizați, „ilegaliști”, cei mai mulți dintre ei fiind selectați inițial de către partidul comunist sovietic. Instaurarea comunismului a mărit enorm clasa politică comunistă, dar nucleul care opera selectarea noilor membri, deținând monopolul puterii politice, a fost cel inițial. Profesionalizarea politică s-a accentuat, separându-se tot mai clar de segmentul de conducere tehnică a societății. Ca rezultat al acestui proces, clasa politică de la conducere a fost mereu limitată ca dimensiuni. Deși Partidul Comunist din România cuprindea un număr enorm de membri, în fapt, el nu forma o clasă politică. Clasa politică propriu-zisă se reducea la liderii politici și la grupul de angajați ai aparatului politic. Susținerea regimului era asigurată mai degrabă de către forțele internaționale ale sistemului socialist subordonate Uniunii Sovietice și, în subsidiar, de forțele politice interne. Acestea din urmă nu puteau fi, pe termen lung, suficient de puternice în afara mecanismelor de conservare internațională a sistemului comunist.

Structural limitată ca dimensiuni, clasa politică comunistă română a suferit în ultimele decenii un proces progresiv de restrângere și izolare. Acest proces a fost determinat de combinarea a doi factori: criza tot mai profundă a sistemului comunist și dictatura personală a familiei Ceaușescu. Cu excepția persoanelor adoptate în

cercul familiei Ceaușescu, care dețineau efectiv puterea, tot mai multe persoane ce ocupau poziții politice chiar importante în partid și în stat s-au transformat în simpli executanți ai politicii autoritare elaborate la vârful ierarhiei de partid, devenind progresiv nemulțumiți de sistem. Pe de altă parte însă, membrii grupului nu se puteau desprinde de logica sistemului comunist, riscând pierderea pozițiilor privilegiate. Un proces de dezafectare politică și ideologică a clasei politice a început să se prefigureze ca efect al crizei întregului sistem, accentuat de pierderea perspectivei istorice.

În afara membrilor propriu-ziși ai clasei politice comuniste, *persoanele interesate de politică* erau caracterizate tot mai mult printr-o atitudine negativă înalt consensuală față de regimul comunist, fiind însă lipsite de vreun program politic. Chiar și pe cei care simpatizau inițial cu sistemul, criza economică și politică a acestuia i-a împins pe poziții adverse. Caracteristic atitudinii politice a imensei majorități a populației era *pasivismul*. Tentativele de organizare și acțiune politică erau paralizate de reprimarea dură, dar și de lipsa perspectivelor internaționale de schimbare. Evoluția societății românești era determinată mai puțin de factori interni și mai degrabă de configurația internațională: rețeaua comunistă internațională în centrul căreia se plasa Uniunea Sovietică și relația dintre ea și puterile occidentale. Incertitudinea profundă față de evoluția viitoare a lumii făcea ca actorii sociali să fie mai mult spectatori lipsiți de vreo perspectivă. Și cu atât mai puțin nu era de așteptat ca în rândul lor să se prefigureze diferențieri de programe politice cât de cât articulate.

Muncitorii și țăranii erau definiți de către ideologia comunistă ca fiind forța politică conducătoare a regimului. Cu excepția primilor ani de după instaurarea comunismului, în care această iluzie ideologică avea un anumit temei, muncitorii și țăranii au fost rapid lipsiți de orice putere, fiind controlați atât de un sistem politic opresiv, cât și de clasa tehnocraților, ce între timp cuceriseră poziții-cheie în sistemul economic, administrativ și social-cultural. Muncitorii își puteau exprima nemulțumirea doar prin răbufniri violente, înăbușite prin diferite forme de control, inclusiv prin forță. Complementar, puterea comunistă, din motive ideologice și politice de menținere a unui anumit echilibru social, dacă nu oferea putere în conducerea societății masei de muncitori și de țărani, încerca să asigure un set larg de beneficii sociale: acces nelimitat la locuri de muncă, un nivel de salarii ridicat în raport cu alte venituri, apropiat de cel al tehnocrației, nerecurgerea la metode dure de disciplinare în sfera muncii, includerea lor decorativă în diferite forme de reprezentare social-politică.

Intelectualitatea/tehnocrația - intelectualitatea este compusă din două mari grupuri: *tehnocrația* - cei care ocupă funcții tehnice de conducere a întregului sistem social, economic și administrativ - și *intelectualitatea* propriu-zisă, specialiștii ce acționează pe baza unui set de cunoștințe de nivel înalt - oameni de știință,

ingineri, proiectanți, doctori, profesori, specialiști în mass-media, literați, artiști. Cele două grupuri aveau în comun competența științifică și tehnică drept ultimă resursă a poziției lor social-economice. Tehnocrația avea acces privilegiat la resursele social-economice datorită poziției sale de conducere în sistemul economic și administrativ. Și intelectualitatea, chiar dacă nu ocupa poziții de conducere, se bucura de un statut social ridicat, deși cu acces limitat la resursele economice. Era firesc ca cele două grupări să dezvolte o poziție de susținere reciprocă, o solidaritate în promovarea valorilor științei și tehnologiei.

Utilizarea schemei clasice a claselor sociale a pus în umbră poziția și rolul distinct ale intelectualității/tehnocrației în societatea socialistă. În ciuda ideologiei sale, regimul comunist a transformat tehnocrația într-o clasă socială distinctă, tot mai puternică și cu interese social-economice și orientări politice proprii, diferită de clasa politică comunistă, de activiștii de partid.

Ideologia politică a tehnocrației s-a construit pe un nucleu valoric format din modernizare în stil occidental, performanțe tehnice și intelectuale, putere socială bazată pe cunoaștere și pe poziția în administrarea întregului sistem social-economic. Ea promovează în principal cele trei valori fundamentale ale modernității: *competență* științifică, tehnică și administrativă, caracteristică oricărei tehnocrații moderne, *consens* științific, tehnic și administrativ și *solidaritate* internă. *Meritocrația* reprezenta o dimensiune centrală a ideologiei sale. În ceea ce privește modelul de societate, tehnocrația nu avea o perspectivă clară, oscilând între Occidentul capitalist și un socialism bazat pe raționalitatea tehnică, pe valorile intelectuale și pe o democrație care să elibereze tehnocrația de constrângerile sistemului politic comunist. Componenta cea mai neclară în acest complex ideologic era însă *forma de proprietate*. Aceasta nu reprezenta pentru tehnocrație elementul cel mai important. O proprietate de stat, în contextul unei societăți conduse tehnocratic, era acceptabilă.

Direcțiile de schimbare a societăților socialiste care depindeau fundamental de schimbările globale nefiind predictibile, era firesc că nu au reușit să-și cristalizeze o viziune politică proprie. În cadrul tehnocrației s-au dezvoltat puternice aspirații de schimbare socială a sistemului comunist, fără însă a deține o orientare politică proprie caracterizată prin programe politice articulate.

Tehnocrația din sistemul socialist are o poziție diferită de cea din sistemul capitalist. Ea era controlată de sistemul politic, având însă adesea o putere substanțială în deciziile tehnice ale funcționării sistemului social.

În ciuda caracterului extrem de autoritar al comunismului, societatea românească își dezvoltase o largă varietate de forme de organizare modernă, deși distorsionate politic. Competența specialiștilor a reprezentat o resursă vitală a modernizării societății și, în ultima parte a regimului comunist, de administrare a complexului tehnic-administrativ în condițiile unei crize în accentuare rapidă. Clasa tehnocrației adunase competență, dezvoltase valori tehnice, științifice și culturale tot mai ostile

ideologiei comuniste, își crease rețele cu un anumit grad de coeziune. Ea tindea să construiască un sistem instituțional nonpolitic de gestionare a societății. Prin poziția sa de conducere sectorială, precum și datorită competenței sale în diversele sfere ale vieții sociale, a obținut treptat o poziție socială cheie, combinată cu prestigiu social și cultural.

Relațiile dintre tehnocrație/intelectualitate și clasa politică aveau o configurație asimetrică. Clasa politică, fiind vital interesată de menținerea sistemului social-economic de tip comunist, care îi asigura un rol privilegiat, a promovat de la început tehnocrația, ce devenea tot mai importantă într-o societate cu o complexitate în creștere. Tehnocrația era structural interesată de promovarea unui sistem în care ea să dețină funcțiile de conducere, eliberându-se de puterea politică. Artizani ai unui sistem modern, în multe puncte similar cu cel existent în țările occidentale, tehnocrații români prezentau o orientare distinctă de cea a clasei politice, tot mai mult chiar opusă acesteia. Ei au constituit în mod constant forțele promotoare ale reformei comunismului. *Autonomizarea* sectoarelor componente ale societății românești s-a accentuat în raport cu politica globală. Prioritatea valorilor tehnice specifice fiecărui sector devine o sursă importantă a rezistenței tehnicului față de politic.

Niciodată regimul comunist din România nu a reușit să obțină o loialitate politică a tehnocrației. Dincolo de o subordonare la nivel global a tehnicului de către politic, diferențele și tensiunile au devenit tot mai pronunțate, atât la nivelul opțiunilor ideologice, cât și al acțiunii practice. Pe măsura creșterii în complexitate a organizării sociale, complementar cu adâncirea crizei socialismului, tehnocrația a devenit, ca mentalitate, tot mai independentă față de politica și ideologia comuniste, mergând spre forme variate de ostilitate.

Dacă politicul controla ferm deciziile majore ale vieții sociale, la rândul ei, tehnocrația a dezvoltat un control în creștere asupra clasei politice și a sistemului politic. Reprezentanții ei au pătruns în funcții politice, cei mai mulți dintre ei menținând însă orientarea tehnocrată. La rândul său, sistemul politic era forțat să asimileze o parte din valorile tehnocrației pentru a putea administra o societate tot mai complexă, dar intrată într-o criză profundă. În mod inevitabil, pentru a asigura funcționarea sistemului, politicienii au fost forțați de logica lucrurilor să asimileze tehnocrați în funcții de conducere pe criterii de competență, mai degrabă decât pe criterii politice. Politica tot mai aberantă a conducerii a limpezit opțiunile anticomuniste. Mai ales în anii '80, ostilitatea tehnocrației față de regimul comunist este în creștere. O tendință de depărtare de regimul comunist se manifesta tot mai mult chiar în sistemul politic, inclusiv în sistemul represiv: armată, miliție, chiar Securitate.

O relație specială s-a constituit între tehnocrație, pe de o parte, și clasa muncitoare și țărănime, pe de altă parte. După instaurarea regimului comunist, rolul conducător al „clasei muncitoare și țărânimii”, afirmat ideologic drept cheie a noii structuri sociale, a fost preluat, în fapt, în sfera politicii, de către activiștii de partid, iar în sfera administrației, de către tehnocrație. În virtutea poziției sale de competență și de

conducere în toate sferele sociale, tehnocrația/intelectualitatea se bucura de un prestigiu social considerabil. Ea deținea totodată controlul asupra masei de angajați.

Structura socială în perioada tranziției

Revoluția din 1989 a schimbat rapid configurația structurii sociale. Au apărut noi clase și grupuri sociale. Clasele sociale existente în vechea societate căpătă o nouă orientare ideologică și politică. Întreaga colectivitatea fost scoasă din așteptarea pasivă și incertă.

Clasa politică comunistă, caracterizată prin dimensiuni relativ reduse, a dispărut, practic, o dată cu Partidul Comunist. Totalitarismul ceaușist, care a accentuat în anii '80 criza economică, politică și morală a sistemului comunist, a produs o masivă lipsă de popularitate a opțiunii comuniste și ostilitate de masă față de foștii lideri comuniști. Violența Revoluției nu a făcut decât să accentueze și mai mult desprinderea politică masivă de perspectiva comunistă. În contextul istoric al căderii întregului sistem comunist, micul segment al foștilor lideri comuniști și-a pierdut complet șansa de a participa la activitatea politică. Spre deosebire de celelalte țări foste socialiste, în care partidele comuniste și-au continuat activitatea, chiar dacă în forme ideologice sensibil modificate, fiind acceptate ca forțe politice legitime într-o democrație, Partidul Comunist Român a dispărut, o dată cu căderea regimului ceaușist, ca și cum nici nu ar fi existat. Eliminarea Partidului Comunist a produs o eliminare aproape completă din viața politică a segmentului restrâns de persoane cu opțiuni politice comuniste. Confruntându-se cu o atitudine masiv ostilă, încercările sporadice ale unor mici grupuri ale fostei nomenclaturi comuniste nu au reușit să relanseze partidul. Mulți dintre aceștia s-au retras la pensie sau au devenit oameni de afaceri prosperi sau specialiști bine plătiți în noile zone de activitate, ca, de exemplu, în unele universități particulare. Succesul economic și social în noul context a generat reorientări ideologice rapide și în acest grup. Nu este de mirare că membrii fostei clase politice s-au reciclat rapid. Ei s-au lansat rapid în exploatarea noilor oportunități de tip capitalist, găsindu-le infinit mai atractive decât cele oferite de vechiul regim.

Tehnocrația a luat locul fostei clase politice comuniste în sistemul de conducere politică a întregii societăți. Conducerea economiei, încă proprietate de stat, a fost eliberată de factorul politic comunist, intrând în responsabilitatea exclusivă a tehnocrației.

Muncitorimea s-a manifestat mai ales prin dezvoltarea rapidă a unei puternice mișcări sindicale. Sindicatele au creat un nou echilibru de putere în cadrul întreprinderilor, încercând să reprezinte o contrapondere față de creșterea puterii tehnocrației

și a efectelor distructive ale privatizării. Din punct de vedere politic, ele au fost convergente cu tehnocrația în ceea ce privește direcțiile de schimbare a societății românești, centrându-se însă pe interesele salariaților. Solidaritatea cu managementul din întreprinderile de stat s-a coagulat pe obiectivul menținerii întreprinderilor și al obținerii suportului financiar de la stat în vederea relansării acestora în noul context economic. Ceea ce nu a putut însă realiza această alianță a fost să creeze sisteme productive eficiente. În lipsa unui control puternic al statului în calitatea sa de proprietar, managementul a utilizat întreprinderile de stat drept sursă de venituri personale, de multe ori fără vreo legătură cu performanța economică. Resursele interne ale întreprinderilor, la care se adăugau resursele furnizate de către buget pentru susținerea economiei, au fost exploatate în comun de către manageri și salariați, distribuite în funcție de echilibrul de putere dintre cele două grupări.

Prin însăși poziția lor, syndicatele nu au putut intra ca actori în sistemul politic propriu-zis, dar au obținut o poziție de putere politică importantă.

Muncitorii au reprezentat segmentul care a pierdut cel mai mult în procesul tranziției. Restructurarea economiei, obiectiv de care au fost convinși de însăși logica schimbării, pe care au susținut-o din toată inima, s-a dovedit pentru ei un adevărat „masacru social”: disponibilizări masive (aproape jumătate dintre muncitorii din 1990 au dispărut din sistemul salarial), erodarea substanțială a veniturilor salariale, spectrul șomajului, ce a devenit sursa majoră de îngrijorare. Dezindustrializarea a eliminat în mod special pozițiile calificate din întreprinderi, în favoarea celor slab calificate. Puterea simbolică, nicidecum reală, pe care comunismul o acordase clasei muncitoare a dispărut fără urmă, fiind înlocuită de acuza tacită că această clasă reprezintă mai degrabă o frână a reformei.

Tărănimea a fost angajată în procesul confuz și frustrant al preluării proprietății pământului. Rezultatul a fost o proprietate extrem de fragmentată, complementar cu lipsa de echipament și capital, generarea unei agriculturi de subzistență. În plus, creșterea șomajului a redus sever oportunitățile populației rurale de a migra spre oraș și industrie.

Oamenii de afaceri nu existau, practic, la începutul procesului tranziției, dar acest grup social s-a constituit rapid, pe măsura înființării întreprinderilor private sau a preluării celor de stat. Ei au acumulat rapid bogăție, în contrast cu sărăcirea majorității. Mulți dintre membrii săi sunt tot mai interesați în angajarea politică în diferite forme.

Constituirea noii clase politice

O dată cu Revoluția, acțiunea politică a devenit o urgență. Actorii politici potențiali, inhibați de blocajul sistemului comunist, s-au găsit brusc într-un câmp politic caracterizat printr-o libertate cvasitotală.

Revoluția nu a găsit grupuri pregătite ideologic și politic care să devină actorii activi ai construcției unui nou sistem. Acest lucru s-a întâmplat în toate țările comuniste din cauza impredictibilității căderii rapide a sistemului comunist.

În noul câmp politic, două grupări cu perspective politice distincte au devenit active: tehnocrația, care ocupa pozițiile-cheie de conducere în întreaga societate, și grupările politice anticomuniste. Singurii care în ultima perioadă a comunismului au devenit activi politic în mod distinct au fost persoane izolate sau grupuri foarte reduse: disidenții. În România, acest segment a fost extrem de mic și, în consecință, puțin semnificativ. Combinația represiune/toleranță a conferit forțelor anticomuniste un caracter fragmentar și mai degrabă marginalizat. Dacă orice încercare de organizare era brutal reprimată, prezentând riscul punerii în pericol a sistemului comunist, protestele izolate tindeau a fi relativ tolerate. Grupările formate din membrii fostelor partide politice, desființate de către comunism la sfârșitul anilor '40, s-au dovedit a fi mai bine organizate, devenind factorul politic cel mai activ și, paradoxal, împingând în plan secund mișcările disidente propriu-zise.

Activizarea politică a tehnocrației

După Revoluție, singura clasă care deținea puterea, fiind bine organizată pe baza relațiilor funcționale, dar și a unui spirit de solidaritate, a fost tehnocrația. Revoluția a eliberat-o de controlul Partidului Comunist, oferindu-i o putere aproape deplină în organizarea și conducerea societății.

Puține schimbări au avut loc în cadrul tehnocrației: au fost marginalizați cei care fuseseră prea activi în sistemul politic comunist sau impuși politic. Creșterea rapidă în 1990 a numărului locurilor de muncă cu calificare ridicată în noile întreprinderi economice, dar și în sistemul politic, administrație, învățământ, sănătate a atras mai ales tinerii în noile structuri tehnocratice.

La baza consensului larg dezvoltat în procesul Revoluției a stat în mod special consensul tehnocrației, fundat pe valorile dezvoltării moderne, libertății și democrației, pe adoptarea modelului occidental de societate, inclusiv integrarea europeană. Un asemenea program, nedefinit în detaliu, ci doar în liniile sale generale, era împărțit și de marea masă a populației. Dincolo de orice îndoială, caracteristică tehnocrației era opțiunea pentru reforma sistemului existent. Socialismul crease o societate de tip modern care trebuia reformată, prin eliminarea deformărilor induse de comunism, dar și prin dezvoltare. Programul tehnocrației se axa pe *reformă prin schimbare și dezvoltare*.

Consensul asupra schimbării într-o direcție necomunistă orienta opțiunea ideologică a tehnocrației spre construcția viitoare și mult mai puțin spre lupta cu un trecut comunist care, pentru ea, nu mai era semnificativ. Tehnocrăția a fost marele rezervor al viitoarei clase politice. Ea reprezenta o clasă socială puternică nu numai tehnic, ci și ca poziție socială, cu capacitate și voință de angajare în construcția noului sistem

social-economic. Era de așteptat ca formarea noii clase politice să se producă pe baza tehnocrației. Capacitatea ei de diferențiere politică, prin trecerea de la consensul inițial la dezvoltarea unei pluralități de direcții și strategii de schimbare, s-a dovedit însă a fi foarte lentă în raport cu presiunile perioadei.

Tehnocrația managerială din întreprinderile de stat a suferit un proces extrem de dificil de reciclare. Managerii acestor întreprinderi au intrat într-o situație confuză cu mai multe soluții alternative:

- a) managerii întreprinderilor de stat au avut un dublu interes: pe de o parte, eliminarea controlului statului în conducerea întreprinderilor, pe de altă parte, suportul economic puternic al statului în vederea depășirii problemelor economice cu care întreprinderile se confruntau și pentru relansarea acestora. Iluzia că eliberarea economiei de controlul politic va oferi acestora posibilitatea unei dezvoltări rapide a dispărut rapid. Criza economică postrevoluționară a făcut poziția întreprinderilor extrem de vulnerabilă. Managerii-specialiști în întreprinderile încă de stat s-au găsit curând într-o structură de interese contrară propriei profesii: maximizarea câștigurilor personale printr-o conducere falimentară a întreprinderilor. O nouă coaliție s-a constituit. Exploatarea resurselor întreprinderilor și a suportului oferit de către stat a devenit o cale tentantă pentru tehnocrație. Pentru aceasta, ea a încercat să construiască o coaliție cu muncitorii, rezervându-și, desigur, partea leului. Perioada directorilor-eroi ai întreprinderilor de stat a dispărut în tranziție fără urmă;
- b) privatizarea economiei, deși acceptată ca parte a modelului occidental și ca posibilitate de relansare economică prin infuzia de capital, nu era neapărat elementul central al politicii tehnocrației. Șansele de participare la privatizare erau reduse din cauza lipsei lor de resurse financiare - cu atât mai mult pentru investițiile atât de necesare. Puțini dintre managerii întreprinderilor de stat au reușit să devină proprietarii marilor întreprinderi. Ei nu erau „investitori strategici”;
- c) obținerea unor poziții de conducere ca manageri-specialiști în noile întreprinderi privatizate: acest lucru s-a întâmplat frecvent, dar la capătul unui lung proces de agonie a întreprinderilor și de negociere cu viitorii proprietari.

Oamenii politici din partidele desființate de regimul comunist

Reapăruți pe scena politică, membrii partidelor desființate după război au reprezentat un factor-surpriză. Puțini se așteptau ca aceste grupulețe să aibă vreo șansă de a reconstrui vechile partide, care să fie suficient de atractive pentru populație. Imaginea lor publică era dominată de câteva caracteristici: vârstnici, practic necunoscuți pentru public, cu meritul de a fi îndurat durele închisori comuniste după care însă fuseseră forțați să trăiască la marginea societății, fără oportunități de dezvoltare a

capacităților necesare angajării la diferitele niveluri de conducere a unei societăți radical diferite de cea din trecut, mai degrabă dominați de dorințe de revanșe împotriva celor ce le-au produs atâtea suferințe; orientați, inevitabil, mai mult spre valorile trecutului decât ale viitorului.

Ceea ce le oferea un merit distinctiv era orientarea lor sistematic anticomunistă. Un asemenea merit nu era însă prea impresionant pentru tehnocrație și nici pentru marea masă a populației. Toți erau anticomuniști. Pentru tehnocrație, dar și pentru marea majoritate a populației, comunismul era un vis urât de care se eliberaseră, și nu o obsesie politică cu care trebuie continuu să lupte. Problemele politice cruciale ale tehnocrației se refereau la construirea viitorului și mai puțin la judecarea trecutului. Grupurile rămase din partidele desființate de comunism au venit cu un program politic complet diferit de cel al tehnocrației: doar o atitudine radicală anticomunistă, centrată pe excluderea din politică a tuturor celor care au fost legați într-un fel sau altul de comunism, complementar cu eliminarea tuturor structurilor moștenite. Dacă în interiorul țării un asemenea program era marginal, în Occident, datorită unor condiții particulare, el a căpătat o credibilitate foarte ridicată, investindu-se importante resurse politice și financiare în susținerea sa. Occidentul avea o altă perspectivă și alte priorități decât majoritatea actorilor interni. Aceștia, proveniți majoritar din tehnocrație, acordau prioritate soluționării multiplelor crize ale societății românești și dezvoltării pe liniamentele modelului occidental. În contrast, Occidentul acorda o atenție redusă problemelor relansării economice și reconstrucției societății postcomuniste, fiind interesat accentuat de definitivarea luptei cu dușmanul comunist. Or, cea mai solidă garanție că sistemul comunist va fi complet și definitiv eliminat era susținerea grupurilor politice cu programe anticomuniste radicale. Dacă în interior anticomunismul nu mai avea vreo semnificație centrală, pentru mulți actori occidentali „arderea cu fierul roșu” a oricărei rămășițe de comunism era obiectivul prioritar. Tehnocrația, concentrată în marea sa majoritate într-un singur partid politic, nu prezenta pentru Occident o credibilitate suficientă pentru îndeplinirea unei asemenea misiuni. Nu pentru că ea ar fi avut tentații procomuniste, ci pur și simplu pentru că nu era interesată de un program politic de tip punitiv. Un program anticomunist, plasat în centrul atenției, nu prezenta însă atractivitate nici pentru tehnocrație și nici pentru marea masă a populației. Majoritatea actorilor interni își centrau atenția pe măsurile pragmatice de administrare a sistemului economico-social într-o tranziție dificilă. Mai mult, tehnocrația se simțea a reprezenta o țintă continuă a acuzațiilor de a fi fost solidară cu regimul comunist.

Suportul puternic al Occidentului oferit grupărilor politice anticomuniste a fost un factor important de creștere a atractivității grupărilor din fostele partide politice. În mod special segmentul care nu își putea găsi un loc în conglomeratul tehnocratic a fost atras de partidele istorice.

Segmentul de intelectuali angajați în producerea ideologiei tranziției

În regimul comunist, intelectualitatea a încercat să se salveze de presiunea politicii și ideologiei comuniste prin orientarea spre valorile sectoriale ale domeniilor lor de activitate. După Revoluție, s-a produs o orientare puternică a câmpului intelectual spre explorarea direcțiilor de reconstrucție și dezvoltare a societății românești. Prima tentație a fost aceea de a se construi un consens în jurul obiectivului de explorare a posibilităților și direcțiilor de schimbare, prin dialog colectiv. Treptat, locul acestui consens a fost luat de un altul: adoptarea modelului occidental și a expertizei occidentale.

Segmente ale intelectualității au fost angajate în moduri distincte în elaborarea noii ideologii a tranziției.

Clasa politică, formată din membrii noilor partide politice, ai guvernului și parlamentului, ai autorităților publice centrale și locale, dar și din lideri ai sindicatelor și ai organizațiilor civice, a fost, prin însăși poziția sa, un contributor activ la construcția strategiei tranziției și la construcția instituțională.

Tehnocrații - specialiștii angajați în sistemul instituțiilor publice și private - au oscilat între utilizarea cunoștințelor lor tehnice din sfera lor de activitate și participarea la construirea sistemului instituțional global. Mulți tehnocrați au intrat în sistemul politic și au contribuit la articularea ideologiei tranziției.

Specialiștii din mediul academic (cadre didactice universitare, cercetători științifici) au încercat să contribuie la producerea cunoștințelor necesare construcției cadrelor sociale ale noii societăți, la elaborarea programelor de dezvoltare socială. Unii s-au angajat politic, alții s-au menținut pe o poziție neutră politic. Unii dintre membrii acestei categorii au fost absorbiți în procesul de construcție ideologică și instituțională dezvoltat de către Occident, experimentând nu rareori și un sentiment de frustrare față de instaurarea unei noi autorități științifice și ideologice care îi folosește în poziții auxiliare.

Intelectualitatea implicată în producerea și difuzarea mesajelor publice care promovează ideologia noului proiect de schimbare socială: în primul rând, din această categorie fac parte *analiztii politici și economici*, de regulă, formați în Occident, ce promovează discursul explicativ-justificativ al programului tranziției. Primind un suport intelectual, uneori și financiar, din partea actorilor occidentali, mass-media au cunoscut o explozie în perioada tranziției, devenind un teren crucial în promovarea schimbărilor.

Intelectualitatea programatic anticomunistă și moral radicală: un grup de intelectuali relativ restrâns, dar intens mediatizat, cei mai mulți de orientare filozofic-eseistă, au

optat pentru promovarea unei ideologii radicale, fundată pe o combinație de anticomunism violent, elitism cultural și moral, promovare a schimbărilor cultural-morale în spiritul unor modele occidentale idealizate, critica formațiunilor politice bănuite de lipsă de fermitate suficientă în promovarea reformelor tranziției sau chiar de atitudine „neocomunistă”.

Elitismul moral, combinat cu lipsa cunoștințelor necesare pentru angajarea într-o construcție socială complexă, a generat o stare de frustrare agresivă, exprimată sub forma unui program ideologic compus din cele mai eterogene teme extremiste: anticomunism obsesiv, sfârșit prin ridicola vânătoare de securiști, blamarea elitistă a masei, considerată a fi înapoiată, suport necritic pentru partidele istorice, opțiunea pentru monarhie, în ciuda lipsei de popularitate a acesteia, poziții antiromânești, susținerea unor extremisme naționaliste maghiare - și totul pe fondul unei atitudini viscerale de respingere a științelor pozitive, mai ales a celor sociale, și a tehnocraților.

Politic, acest grup a optat pentru un program de construcție intelectual-politică nu în cadrul vreunui partid, ci asumându-și poziția de reprezentant al *societății civile*, fără însă a o consulta pe aceasta. Dincolo de pretenția de plasare într-o perspectivă superioară politic și moral societății civile, acest grup a promovat masiv punctul de vedere al formațiunilor politice de dreapta.

Grupul intelectual radical a primit încă de la început o susținere financiară și politică substanțială din partea Occidentului, ca instrument de difuzare a unei ideologii accentuat anticomuniste și de supervizare a procesului politic pentru a evita posibilele deraieri de la linia considerată a fi cea corectă. Este cazul, de exemplu, al *Grupului pentru Dialog Social*. Acest grup a fost un extrem de activ critic al guvernelor dintre 1990 și 1996 și susținător al CDR pentru câștigarea alegerilor în 1996. Eșecul guvernării CDR a creat o confuzie profundă în programul formațiunilor „civice”, marginalizând opțiunile lor politico-ideologice. Mesajului lor, puternic ideologic și moralist, dar deficitar din punct de vedere constructiv, dă semne că intră într-o fază de epuizare.

„Revoluționarii” ca un grup social

Factorul motor și foarte vizibil al Revoluției l-a constituit mulțimea neorganizată care a ocupat strada, punând regimul comunist în imposibilitatea de a supraviețui prin represiune. Evenimentul nu a fost produs de vreun grup organizat, ci de o masă eterogenă de oameni, mulți dintre ei tineri și chiar copii, animați de un sentiment colectiv de refuz de a mai accepta regimul comunist. Putem presupune că „oricum regimul avea să cadă”. Acest lucru este dincolo de orice îndoială, dar frumusețea morală a revoltei populare și a celor mai activi participanți nu poate fi pusă, în nici un caz, la îndoială.

Ce s-a întâmplat cu „frumoșii idealști” revoluționari din 17-22 decembrie? Cei mai mulți s-au reîntors la viața lor normală cu sentimentul că au obținut victoria atât de îndelung așteptată, adesea nu lipsiți de dezamăgirile produse de confuzia postrevoluționară. O parte dintre ei, văzând în schimbările sociale o oportunitate de promovare social-economică, au intrat în viața politică. Unii s-au integrat cu succes, alții nu au supraviețuit competiției care nu se mai baza doar pe entuziasm și curaj, fiind treptat „trimiși acasă”. Dar cei care nu aveau unde să se întoarcă? Confrunțați cu perspectiva reîntoarcerii la pozițiile lor marginale, au încercat să se organizeze, dar aceste organizații nu au reușit să se transforme în factori politici, eșuând în revendicarea unor recompense și privilegii în calitate de „revoluționari”. Noua putere politică ce era condusă de tehnocrație a căutat să scape de prezența lor ambarasantă prin recompense de diferite feluri. Partidele istorice nou-apărute erau în egală măsură incomodate de prezența „revoluționarilor”. Pentru ele, aceștia reprezentau un corp străin și nu puteau fi etichetați drept adversari „comuniști”. Din acest motiv, și partidele istorice au subscris la anestezierea „revoluționarilor” prin recompense și privilegii. Toate forțele politice erau înclinate să utilizeze grupurile răzlețe de „revoluționari” ca masă de manevră în stradă, dar nu erau interesate să le accepte în structurile lor politice. Lupta politică postrevoluționară a exclus din viața politică „revoluționarii” într-o modalitate dezonorantă pentru aceștia.

Poate cel mai demoralizant lucru a fost sufocarea grupurilor de revoluționari rămași activi de către o masă de profitori care au obținut titluri de „revoluționari” prin abuz. O nouă clasă politică a „revoluționarilor”, orientată exclusiv spre obținerea de privilegii, s-a constituit la marginea sistemului politic.

Geneza instituțiilor politice în România

Prima problemă a noii democrații: cum să produci partidele politice?

În primele zile de după căderea regimului comunist nu exista o viziune asupra modului în care mecanismul democratic urma să fie constituit. Singura idee conturată și unanim acceptată era cea a *alegerilor* ca instrument de producere a instituțiilor politice legitime. Nu era clar însă cum vor arăta alegerile în condițiile în care nu existau partide politice. Modelul occidental de democrație era bazat pe pluripartitism, mecanisme alternative neexistând nicăieri în lume. Din acest motiv, înainte de organizarea unor alegeri era nevoie de rezolvarea problemei generării unor partide politice.

În condițiile în care căderea sistemului comunist a fost un eveniment complet neașteptat, constituirea într-o perioadă scurtă de timp a unor partide politice diversificate

ideologic a fost pentru toate țările foste socialiste deosebit de dificilă. Pentru România, din cauza unor condiții cu totul specifice, ea a fost în mod special critică. Primele alegeri libere au fost programate după cinci luni de la Revoluție: în luna mai 1990. Întrebarea era însă cine vor fi actorii care se vor prezenta la aceste alegeri. Este posibil, într-o perioadă atât de scurtă, să se producă *cel puțin două partide suficient de semnificative care să participe la primele alegeri*? Pentru a oferi credibilitate alegerilor și soliditate procesului democratic, era foarte important ca noile partide să fie suficient de echilibrate din punctul de vedere al suportului electoratului.

Se pot identifica *trei soluții posibile* la problema alegerilor democratice în lipsa partidelor politice, fiecare cu consecințe politice și sociale diferite.

- a) *Partide anticomuniste formate rapid în opoziție cu partidul comunist care a supraviețuit căderii regimului comunist.* Cu excepția României, în toate țările foste comuniste partidele comuniste au supraviețuit, ele încercând să se redefinească în noul context istoric. În aceste condiții, forțele anticomuniste au fost motivate să se constituie rapid într-unul sau mai multe partide politice anticomuniste, intrând în competiție cu vechiul partid. Ulterior, partidele foste comuniste și-au modificat structural opțiunile politice sub presiunea schimbărilor social-politice, în noul context internațional, evoluând spre forme de stânga de tip european sau dispărând în timp.

România nu a fost caracterizată printr-un asemenea drum. Dispariția Partidului Comunist a creat un gol ciudat în procesul politic, nu a existat un stimulent de apariție a unuia sau mai multor partide politice care să coaguleze atitudinile publice în jurul unui program anticomunist distinct. Dimpotrivă, dispariția Partidului Comunist a produs o creștere a solidarității și constituirea unui consens colectiv puternic împotriva comunismului și pentru o schimbare profundă a societății românești în direcția modelului occidental. Secundar însă, acest consens s-a dovedit a reprezenta o dificultate majoră în constituirea rapidă a unei pluralități de partide politice.

- b) *Ideologii politice/partide după model occidental.* Constituirea unor partide politice clasice după exemplul Occidentului - social-democrate, socialiste, liberale, creștin-democrate, ecologiste - reprezenta o soluție simplă de diferențiere politică rapidă. Adoptarea unui asemenea model avea un avantaj major: modelele occidentale ofereau o schemă de diferențiere de necontestat, în timp noile partide putând să dezvolte programe adecvate tranziției propriu-zise.

O asemenea soluție a fost folosită de către toate țările europene postcomuniste. Există însă și aici un impediment important. Cum pot actorii noii clase politice să treacă în doar patru luni de la solidaritatea anticomunistă la afilierea la o multitudine de partide, a căror diferențiere programatică nu era deloc clară în contextul începutului tranziției? În mod special tehnocrația, sursa cea mai

importantă a noii clase politice, se caracteriza printr-un grad ridicat de solidaritate, fiind dificil pentru ea să se distribuie rapid în partide politice diferite care nu aveau mesaje suficient de diferențiate. Mai degrabă formațiunile politice marginale față de tehnocrație puteau să formeze rapid asemenea partide. Așa s-a făcut că masa tehnocrației nu s-a putut diferenția rapid în partide politice distincte, ea rămânând relativ omogenă și confuză, confruntându-se însă cu o pluralitate de partide marginale care nu puteau atrage un suport electoral suficient.

Existau trei probleme majore pentru formarea unui sistem diferențiat de partide politice după clasificarea occidentală. În primul rând, era, practic, imposibil să se cristalizeze programe politice și ideologice distincte care să fie făcute cunoscute, pentru formarea unei imagini publice conturate. În al doilea rând, partidele constituite la nivel național aveau, inevitabil, să se confrunte cu producerea într-o perioadă scurtă de timp a unui suport local absolut necesar. Solidaritatea tehnocrației, mai ales la nivel local, era o piedică suplimentară a diferențierii sale politice rapide. Ea putea doar în timp să producă o asemenea diferențiere. A treia problemă se referă la competiția dintre diferitele grupuri pentru adoptarea titlului unui partid occidental cu autoritate. În România au existat situații în care procesul s-a blocat într-o pluralitate de partide ce s-au declarat ca aparținând aceleiași familii politice occidentale. Partidele ecologiste sunt un exemplu.

- c) *Alegeri, în prima rundă, nu pe partide, ci pe persoane, câștigându-se astfel timp pentru dezvoltarea noilor partide.* Urgența primelor alegeri nu impunea neapărat votul pe partide, ci mai mult crearea unor instituții bazate pe mecanismele democrației reprezentative: în primul rând, parlamentul care să producă noua legislație, mai ales Constituția, și să voteze un guvern care să administreze țara până la adoptarea unei noi Constituții și organizarea unor noi alegeri pe baze politice mai clare. Primele alegeri puteau să se desfășoare uninominal, deși și acest lucru era, mai ales la nivel național, destul de dificil, dar nu imposibil. Un asemenea vot putea să conserve situația politică existentă: un consens global, nediferențiat, care urma să stea la baza adoptării noii Constituții și a legilor de bază pentru un sistem democratic. Și, în fapt, în România adoptarea noii legislații, deși conflictualitatea dintre partide era accentuată, s-a făcut, de regulă, pe baza unui consens ridicat. Probabil, la alegeri ar fi participat în mod dominant reprezentanții tehnocrației, persoane cu un anumit prestigiu în comunitatea de specialiști și în comunitatea locală sau națională, care nu neapărat aveau o orientare politică clară. Parlamentul ales nu ar fi avut o orientare politică distinctă, dar ar fi reprezentat cadrul cristalizării noului sistem de partide politice pentru alegerile propriu-zise după adoptarea Constituției. O asemenea posibilitate ar fi fost adecvată în mod special pentru România, deși nu este deloc clar cum s-ar fi realizat un asemenea proces.

Constituirea structurilor politice în România

În România, constituirea sistemului politic a avut loc pe o cale diferită de cele trei mari modele prezentate aici, din cauza unor particularități care au generat o dinamică politică extrem de tensionată, cu efecte puternice pe termen lung.

Constituirea Frontului Salvării Naționale (FSN)

Datorită dispariției Partidului Comunist ca rezultat al Revoluției, s-a constituit *Frontul Salvării Naționale* ca un organism politic care, în condițiile „vidului de putere”, urma să asigure guvernarea provizorie, promovarea rapidă a unor schimbări legislative, pregătirea noilor alegeri. Exprimând punctul de vedere al tehnocrației, el promova un larg consens provizoriu centrat pe obiectivul larg acceptat de a elimina structurile comuniste și de a promova schimbări profunde în întreaga societate. FSN nu a fost conceput ca un partid politic care să intre în competiție ulterioară cu alte partide, ci el urma să-și înceteze activitatea după constituirea structurilor politice normale ale țării, adică până la primele alegeri legislative. Pe baza FSN s-a constituit *CPUN*, un organism național de decizie, a cărui funcție era promovarea schimbărilor legislative și social-economice până când instituții legitimate de alegeri vor putea să preia aceste funcții.

Modul în care urma să se treacă de la FSN la sistemul pluripartit nu era clar. Estimarea mea este că mulți lideri din FSN nu considerau o urgență constituirea unor partide politice până la alegerile din mai 1990, dar nici nu o excludeau, datorită regulilor noului sistem politic acceptat fără rezerve.

S-a constituit un guvern care cuprindea personalități apărute brusc după Revoluție. Structurile administrației publice au fost reconstruite, tehnocrația reprezentând baza noii organizări.

Apariția partidelor politice: efectele defazajului temporal

Dispariția Partidului Comunist a făcut ca procesul de apariție a partidelor să fie mai lent și generator de importante tensiuni și conflicte, din cauza diferențelor de perspectivă în construirea sistemului politic.

Tehnocrația era interesată prioritar de schimbările care urmau să aibă loc și pentru controlul cărora, datorită poziției sale cheie în administrarea întregii societăți, nu avea nevoie de o organizare sub formă de partid politic. Din acest motiv, ea nu era pregătită pentru și nici interesată de constituirea imediată sub formă de partid politic. O structură politică de tip FSN, fundată pe un larg consens și care oferea tehnocrației rolul dominant, era foarte convenabilă pentru aceasta.

În contrast cu această orientare a tehnocrației, alte grupări politice au devenit de la început vital interesate să se constituie în partide politice, ce, pentru ele, reprezenta singura modalitate de acces la putere. Imediat după Revoluție au apărut o mulțime de partide care reprezentau mai degrabă forțe politice marginale în raport cu tehnocrația. Cele mai importante au fost *partidele istorice*: *Partidul Național-Țărănesc*, *Partidul Liberal*, *Partidul Social-Democrat*. Partidele istorice, existente înainte de instaurarea regimului comunist și desființate de acesta, s-au reînființat imediat în ianuarie 1990. La partidele istorice s-au adăugat o mulțime de „partide de buzunar” produse de aventurieri sau de naivi entuziaști care s-au aruncat în câmpul politic animați de iluziile generate de explozia oportunităților politice. Aceste partide aveau însă șanse mici de reușită în raport cu partidele istorice.

Explozia rapidă a unui număr mare de partide, dar mai ales a partidelor istorice a reprezentat un fenomen complet neașteptat nu numai pentru tehnocrație, ci și pentru întreaga populație. Din această situație a rezultat un *dezechilibru politic* care urma să producă multiple consecințe. Masa de tehnocrați, care avea o putere efectivă în administrarea societății, bucurându-se, din acest motiv, de o anumită încredere a populației, nu se grăbise să construiască noi partide. Constituirea noilor partide nu în cadrul tehnocrației, ci în afara ei nu a făcut decât să producă o adâncă prăpastie între cele două blocuri politice: pe de o parte, blocul tehnocraților, caracterizat de o anumită solidaritate internă difuză, având însă controlul asupra puterii în stat, confrunțați cu dificultăți interne de a produce structuri politice diferențiate; pe de altă parte, mulțimea partidelor nou-constituite, care nu aveau acces la pârghiile puterii în stat și nici suport popular. Tehnocrăția s-a trezit brusc într-o situație frustrantă. Terenul politic structurat pe diviziunile de tip occidental - liberal, creștin-democrat, social-democrat -, care, potențial, puteau oferi baza diferențierii politice a tehnocrației, a fost ocupat rapid de partidele istorice. Aceste partide au fost primite aproape imediat în familiile politice occidentale, fapt care a consolidat legitimitatea lor internațională. Tehnocrăția s-a trezit astfel fără un teritoriu politic legitim de dezvoltare. Faptul că partidele istorice au ocupat, cu o anumită legitimitate istorică, aceste teritorii politice a fost de natură a spori confuzia tehnocrației și a încetinit și mai mult procesul său de diferențiere politică. A rezultat un dezechilibru politic major: pe de o parte, o mulțime de partide lipsite de un suport social semnificativ, iar pe de altă parte, o masă mare a tehnocraților aflați într-un proces mai lent de organizare politică. Cu atât mai puțin membrii clasei tehnocrate erau tentați să se orienteze spre partidele nou-constituite, care nu prezentau pentru ei credibilitatea necesară și nici măcar un spațiu politic primitiv.

Fiind forța politică radical anticomunistă, exprimând un program mai mult etic, dar confuz politic, partidele istorice au atras, inevitabil, și un număr important de frustrați moral, din generația vârstnică, dar și tineri, mai ales intelectuali, derutați de confuzia evenimentelor care au urmat Revoluției. Aspirațiile abstracte ale acestei

categorii, care contraveneau abordării pragmatice a tehnocrației, i-au făcut pe unii dintre ei să se simtă atrași mai degrabă de programele ideologice radicale ale partidelor istorice.

Apariția partidelor politice: problema consensului

Diversificarea vieții politice într-o pluralitate de partide s-a izbit de la început de *principiul consensului*, care reprezenta o componentă centrală a ideologiei tehnocrației, puternic susținută de marea majoritate a colectivității. Atitudinea față de consens a fost factorul determinant al căii adoptate pentru diversificarea politică. Principiul consensului avea, în acel context, o dublă semnificație. Pe de o parte, el descria o *stare de fapt*: acordul general asupra direcției globale de schimbare nu era tulburat de diferențieri suficient de cristalizate asupra căilor concrete de urmat. Pe de altă parte, el exprima un *model de evoluție politică* ce pare să fi fost avut în vedere de Ion Iliescu, un fel de democrație organică, bazată pe dialog, nu pe confruntări sociale. În cadrul consensului asupra direcțiilor generale, puteau exista diferențe de opinii care nu exprimau, de fapt, opțiuni ideologice și politice structural distincte.

Tehnocrația a fost de la început înclinată spre includerea consensului ca o temă importantă în programul său politic. Pentru mulți membri ai tehnocrației, diferențierea în partide apărea ca inevitabilă, dar nu erau clare mecanismele realizării unei asemenea diferențieri. Din acest motiv, ideologia tehnocrației includea principiul consensului și al amânării diferențierilor politice. Diferențierea politică urma să ia inițial forma diferențelor de idei, acestea putându-se dezvolta, printr-un proces treptat, greu predictibil, în diferențe de programe politice și ideologice. Cristalizarea unei democrații pluripartite era extrem de dificilă nu din cauza deficitului culturii democrației, ci a lipsei mecanismului de producere a diferențierii politice.

Preluarea de către Occident a rolului de producere a strategiei tranziției și de ghidare a implementării acesteia a avut ca efect o consolidare a consensului și făcând ca diferențierea în partide să-și piardă în mare măsură semnificația. Paradoxal, partidele nu au apărut din nevoia de a exprima interese și programe politice diferite, ci mai degrabă pentru a da sens mecanismului democrației pluripartite.

Partidele istorice aveau o cu totul altă perspectivă asupra principiului consensului. Pe atunci, a fost șocantă atitudinea de denunțare a principiului consensului ca exprimând o idee „neocomunistă” de către partidele istorice. Acestea au intuit faptul că acceptarea unui proces de tip cognitiv de dezbatere a căilor tranziției nu le favoriza din mai multe motive. În primul rând, aici nu puteau fi competitive cu tehnocrația, mult mai bine pregătită. A doua rațiune, probabil cea mai importantă, acceptarea căii dezbaterilor în cadrul unui consens, făcea necesară apariția imediată a unei multitudini de partide, puterea rămânând în mâinile tehnocrației. Or, atuul cel mai important al partidelor istorice era revendicarea puterii politice prin contestarea

tehnocrației pe motive anticomuniste, fapt incompatibil cu principiul consensului. Din acest motiv, partidele istorice au ales *calea rupturii*: s-au constituit în partide politice, revendicând puterea politică nu pe baza unui program clar de schimbare și a unei competențe de realizare a lui, ci pe o legitimitate abstractă. Respingerea tehnocrației nu s-a făcut prin opunerea unor soluții de schimbare suficient de elaborate, ci prin acuzarea în bloc a acestora de a avea o mentalitate comunistă. Acest context a fost generatorul pozițiilor ireconciliabile ale forțelor politice din prima fază a tranziției: dacă tehnocrația promova principiul consensului, invitând desfășurarea dialogului politic pe terenul analizei predominant cognitiv-tehnice a strategiei tranziției, partidele istorice împingeau procesul politic în câmpul definit, pe de o parte, de revendicarea unei legitimități a tradiției istorice combinate cu cea a unui anti-comunism dincolo de orice suspiciune, iar pe de altă parte, de acuzația în bloc a tehnocrației ca având o orientare politică „criptocomunistă”.

Nu este de mirare că tehnocrația, care forma în primele zile de după Revoluție aproape în exclusivitate noua clasă politică, a fost șocată de apariția unor partide politice fondate de persoane marginale din punctul său de vedere. Pluripartitismul a devenit astfel, chiar la începutul lui ianuarie 1990, un fapt care genera un dezechilibru politic. Pentru masa colectivității, în mod special pentru tehnocrație, erau greu de acceptat formațiuni politice care se hrăneau dintr-un trecut îndepărtat și care nu aveau soluții pentru prezent și nici competențe tehnice pentru administrarea unei societăți moderne complexe. Pentru tehnocrație, era inacceptabil faptul că noii lideri politici voiau să intre în lupta pentru putere cu mijloace pe care le respingeau structural - acuzațiile politice la adresa specialiștilor formați în societatea comunistă. Stilul de luptă politică al tehnocrației se axa pe o combinație între calificare tehnică și solidaritate internă. Construcția viitorului era considerată a fi de competența tehnocrațiilor. Trecutul îndepărtat precomunist, cu întreaga experiență pe care a prilejuit-o, era considerat a fi nerelevant pentru construcția unei societăți moderne. Marea majoritate a tehnocrațiilor nu fuseseră victimele marilor nedreptăți comise de regimul comunist, mai ales în primii săi ani: naționalizarea proprietăților, condamnări politice. Nici chiar terenul agricol preluat de la părinții lor de către cooperative nu reprezenta o sursă interesantă economic pentru tehnocrați. Și nici nu se simțeau responsabili de aceste acte comuniste.

Cea mai mare parte a populației acorda încrederea sa tehnocrației. Aceasta oferea garanții de competență și era orientată spre dezvoltarea țării, spre o abordare responsabilă față de bunăstarea colectivă. Relansarea societății românești urma să se realizeze printr-o vastă reconstrucție instituțională, tehnocrații fiind percepuți ca fiind singurii specialiști în această privință.

Neașteptat însă, a fost o primă luptă între două principii de organizare a procesului politic democratic. Aspirația populară anticomunistă înclina de la început spre principiul *democrației consensuale*: metoda politică a identificării direcțiilor de dezvoltare trebuia să fie cea a discuțiilor publice, fondate pe existența unui larg consens,

utilizând știința și expertiza ca surse esențiale. Obiectivul urma să fie adoptarea deciziilor politice majore printr-un proces de consensualizare, în spiritul interesului național comun. Opus acestui principiu a fost cel al *democrației conflictualiste, bazată pe confruntări între partide presupuse a avea programe ireconciliabile*. În această perspectivă, discuțiile publice orientate consensualist nu aveau sens în procesul politic. Pluripartitismul putea fi realizat doar prin accentuarea luptei între partide pentru obținerea puterii. Nu se presupunea că deciziile politice ar putea fi obținute prin dialog, ci prin luptă politică. Adoptarea modelului occidental al democrației pluripartite, cu un mecanism de decizie bazat pe competiția electorală și cu autoritatea conferită de electorat, era, în mod evident, singura opțiune practică. Nu numai economia este mondializată, ci și structura pluripartită, fiind încastrată în toate structurile valorice și instituționale internaționale.

În Europa Occidentală însă, sistemul pluripartit este de câteva decenii tot mai mult complementat de mecanisme de dialog social și de creare a consensurilor prin procese complexe bazate pe principiul parteneriatului. Varianta de democrație promovată în primii ani ai tranziției a fost o simplificare primitivă a unui singur mecanism: cel al luptei dintre partide. În fapt, chiar Occidentul a promovat continuu dezvoltarea unor mecanisme de consensualizare prin dialog cu partenerii sociali. Rezultatul a fost un paradox. Dacă, de exemplu, în prima perioadă, guvernul format din tehnocrați încerca să dezvolte dialogul social și să construiască un parteneriat social, partidele din opoziție au fost înclinate să acuze promovarea parteneriatului a fi mai degrabă o metodă de manipulare. Democrația în această perioadă și chiar și astăzi este caracterizată printr-o dificultate structurală de angajare a opoziției politice într-un proces de parteneriat social.

Susținerea pluripartitismului, pe lângă faptul că reprezenta un prim pas spre construcția unui sistem politic de tip occidental, pare să fi avut și o semnificație contextuală specială. Adoptarea unui sistem pluripartit părea a reprezenta o siguranță solidă împotriva riscului menținerii unui partid unic, care ar fi putut bloca schimbările de sistem.

Transformarea FSN în partid politic

La sfârșitul lui ianuarie 1990, Ion Iliescu declară, într-o ședință furtunoasă, transformarea FSN în partid politic, care urma să participe la alegeri. O asemenea decizie a stârnit puternice nemulțumiri, reprezentând o încălcare a principiului pe care FSN-ul fusese construit, și anume că acesta reprezintă o structură neangajată politic, a cărei misiune era pregătirea alegerilor. Este însă clar că apariția rapidă a unei mulțimi de partide care nu păreau a primi un larg sprijin popular a pus FSN într-o situație dificilă. La filozofia acestuia aderase o mare parte a tehnocrației și a populației. A apărut astfel o problemă structurală. Pe de o parte, FSN, nefiind un partid politic, deși avea un larg suport de masă, nu putea participa la alegerile care

urmau. Pe de altă parte, mulțimea partidelor, lipsite de vreun suport semnificativ, puteau beneficia artificial de voturi în alegeri, fiind singurele acceptate legal în acest proces. FSN - și cu el cea mai mare parte a tehnocrației - risca să fie înlăturat prin alegeri de la putere de partidele nou-înființate. Transformarea FSN într-un partid, chiar dacă a fost percepută ca incorectă moral, a fost singura posibilitate de reprezentare în alegeri a unei mase largi de actori sociali și politici care nu se regăseau reprezentați de partidele deja constituite. Constituirea partidelor politice a retras din FSN multe persoane cu o orientare diferită de cea a tehnocraților, producând o creștere a omogenității politice a acestuia. Pe de altă parte, FSN risca să țină captive în propria sa structură multe forțe politice care nu erau deloc tentate să se integreze în partidele politice deja formate. Este însă probabil că și înființarea unui nou partid al forțelor care susțineau FSN, dar în afara acestuia, respectând astfel filozofia sa de neangajare, ar fi dus la un rezultat apropiat.

Partidele istorice

Apariția noilor partide istorice

Specific României este că partidele standard de tip european nu au fost înființate ca noi partide de către grupurile provenite din clasa politică în curs de cristalizare, având o bază tehnocratică puternică. Dimpotrivă, ele au reprezentat o reconstituire a partidelor desființate de regimul comunist de către foștii lor membri. Este explicabil de ce aceste partide au apărut în opinia publică nu ca partide noi, moderne, rezultat al cristalizărilor politice ale masei comunității, ci ca „partide istorice”.

Cum se poate explica o asemenea excepționalitate? Explicația sugerată aici constă în decalajul de estimare a urgenței formării partidelor politice dintre masa tehnocrației și foștii membri ai partidelor desființate de regimul comunist. Dispariția adversarului politic principal, *Partidul Comunist*, și largul consens politic generat de acest fapt au fost de natură a nu urgenta nevoia diferențierii politice. Singurele grupuri puternic coezive, animate de voința transformării imediate în partide, au fost formate din supraviețuitorii partidelor istorice. Consolidarea lor rapidă, pe baza unui puternic sprijin internațional, nu a făcut decât să inhibe, la rândul său, și mai mult constituirea unor partide alternative. Reînființarea fostelor partide a avut ca efect crearea unui fel de monopol asupra structurilor de partid de tip european, tehnocrația fiind exclusă sau cel puțin împinsă într-o poziție marginală. Acest fapt a fost plin de consecințe asupra întregului proces politic.

Fondatorii și membrii noilor partide istorice

Partidele istorice au fost reînființate de către grupuri restrânse de foști membri ai acestora, care au dezvoltat o autoritate internă cvasiabsolută. Deficitul de democrație internă rezultat din acest mecanism constitutiv a restrâns sever atractivitatea pentru

persoanele mai tinere cu experiență în administrarea societății moderne, mai ales pentru cele lipsite de vreo relație istorică cu fostele grupuri politice. În noile partide istorice s-au înrolat și tineri, de regulă însă mai mult cei proveniți din familii cu tradiție de apartenență la aceste partide și care frecvent au avut de suferit din această cauză. De asemenea, cum se întâmplă în perioade de revoluție, au aderat și persoane marginale, atrase de radicalismul ideologic promovat de aceste partide. Datorită structurii lor gerontocratice, a existat tendința ca nou-veniții să adopte atitudini radicale, pentru a fi acceptați și a trece testul de a nu avea mentalități de tip comunist.

O atracție specială pentru partidele istorice au prezentat-o unele segmente ale intelectualității. Intelectualii care s-au apropiat de aceste partide nu făceau parte, de cele mai multe ori, din tehnocrația propriu-zisă, ci din alte zone ale intelectualității: literați, esești, jurnaliști, filozofi. Cei mai mulți erau intelectuali anticomuniști marginalizați de vechiul regim. La aceștia se adăugau tineri susținuți masiv de burse. Neimplicați în funcționarea propriu-zisă a economiei și administrației, nemulțumiți de evoluția societății românești atât în regimul comunist, cât și după Revoluție, este de înțeles că unii intelectuali ar fi evoluat spre o ideologie radicală, apropiindu-se de partidele istorice.

Ideologia partidelor istorice

Partidele istorice au avut un profil distinct. La fel ca politicienii proveniți din tehnocrație și încadrați în celelalte partide, ele subscriau principiilor strategice ale tranziției, dar cu o anumită particularitate: *radicalismul politic*. În centrul orientării lor ideologice au stat mai multe opțiuni: *restaurarea, schimbarea prin distrugere, mitologia reformelor, anticomunismul, sancționarea persoanelor implicate în fostul regim*.

Restaurarea: revenirea la structurile social-economice și politice de dinaintea instaurării comunismului, fără o viziune clară a procesului de schimbare atât a României, cât și a lumii în ansamblul său, reprezenta elementul central al programului politic al partidelor istorice. Obiectivul clar exprimat era redobândirea vechilor poziții politice și economice pierdute. La nivel politic, partidele istorice au revendicat chiar de la început obținerea, ca un drept legitim, a poziției de conducere politică și restaurarea monarhiei; la nivel social-economic, refacerea structurilor de proprietate desființate de comunism cu 40 de ani în urmă: retrocedarea *in integrum* a proprietăților naționalizate. Dincolo de restituția *in integrum* a proprietății și eliminarea din viața politică a tuturor celor suspectați de mentalități comuniste, ele aveau o imagine neclară a instaurării unei societăți de tip occidental, fiind lipsite de o strategie cât de cât articulată a procesului de transformare. Lipsa unui program de schimbare a fost compensată prin credința că experiența lor inițială garantează competența de a realiza schimbarea necesară, o dată obținută puterea.

Opțiunea pentru schimbarea prin distrugere a structurilor moderne produse de comunism, față de alternativa *schimbării acestora prin corecție și dezvoltare la nivelul modernității occidentale*: programul politic al partidelor istorice se centra nu pe temele constructive, ci pe cele accentuat distructive - excluderea în bloc a acumulărilor instituționale din anii '40, prin reforme rapide; contestarea politică a competenței specialiștilor care au fost autorii a tot ceea ce s-a produs în societatea socialistă. În plus, exista obsesia reformei rapide prin promovarea schimbărilor imediate în toate sferele vieții sociale, deși bazate pe programe insuficient articulate, era efectul unei strategii distincte: distrugerea structurilor moștenite, pentru ca, pe locul rămas gol, să se construiască o societate de tip capitalist, lipsită de orice risc de reîntoarcere la comunism.

Mitologia reformei: tema reformei a oferit un conținut programului politic vag al partidelor istorice, mai ales după venirea lor la guvernare. În această variantă, ea presupunea abandonul a tot ceea ce s-a moștenit și adoptarea oricărei schimbări care părea a fi de tipul modelelor occidentale. În susținerea capacității partidelor istorice de a promova o reformă corectă, s-a recurs la confiscarea suportului Occidentului.

Tema reformei a reprezentat instrumentul principal de critică a formațiunilor politice tehnocratice: „lipsa de reformă”, „reforma blocată”, „reforma amânată”, chiar „reforma deturnată”. Guvernarea din 1997 s-a lansat cu ambiție în promovarea unor reforme în toate domeniile, de la economie la învățământ și sănătate, curând însă acestea dovedindu-se a fi mai degrabă improvizatii. Programul de privatizare rapidă și neorientată de vreo strategie economică, ca mod de a scăpa de un sistem instituțional pe care nu îl înțelegea, reprezintă un exemplu tipic.

A apărut un nou dogmatism al schimbării. Orice idee de schimbare, susținută cu sugestia că ea este o preluare a experienței Occidentului, reprezintă „Reforma”. Orice act de chestionare a unui program de reformă este taxat a exprima o mentalitate comunistă. Orice invitație la meditație echivala cu suspectarea unei intenții de blocare a schimbării. O componentă centrală a acestei orientări a fost acceptarea oricărui program venit din Occident. Într-o anumită măsură, tehnocrații tindeau să se simtă mai puțin confortabil față de tendința Occidentului de a-și asuma autoritatea completă a conceperii schimbărilor.

Direcția generală a reformelor fiind acceptată de toate forțele politice, tema unică ce distingea cele două grupări a fost *rapiditatea reformelor* și *calitatea* lor. Partidele istorice au fost înclinate spre adaptarea rapidă a schimbărilor, indiferent de calitatea lor, ca fiind cea mai bună strategie. Radicalismul schimbărilor era opus orientării tehnocratice, care punea accent pe schimbarea tehnică mai puțin spectaculoasă, dar mai organică.

Alegerile din 1996 au avut în centrul dezbaterilor tocmai această temă. Punctul central al CDR, accelerarea reformelor, a eșuat mai mult în schimbări insuficient gândite, blocate, în final, de eșecuri și de conflictele interne.

Voința politică de schimbare a partidelor politice nu a fost însoțită de competența tehnică necesară. Este ilustrativă promisiunea CDR de a veni la guvernare cu 15 000 de specialiști, care s-a dovedit a fi mai mult o glumă amară.

Radicalismul ideologic al partidelor istorice a fost nu efectul unui program politic coerent, ci produsul combinării a doi factori: lipsa de experiență în managementul politic al unei societăți moderne complexe și gradul scăzut de popularitate. Radicalismul a reprezentat singurul instrument pe care partidele istorice îl aveau în competiția cu tehnocrația, ce nu era înclinată spre schimbări cu orice preț, chiar distructive.

Anticomunismul programatic, la care ulterior s-a adăugat *lupta împotriva foștilor (actualilor?) „securiști”*, nu reprezenta o reacție la estimarea corectă a pericolului real al revenirii comunismului, ci, în primul rând, arma principală a partidelor istorice, utilizată în lupta politică împotriva tehnocrației, care obținuse puterea după Revoluție, o modalitate de „punere la colț” a acesteia. Din cauza politicii ceaștiste, aproape întreaga generație activă de specialiști a fost forțată să intre în partid. Din acest punct de vedere, întreaga tehnocrație putea fi comod acuzată de a fi fost comunistă, responsabilă de acest experiment istoric negativ și purtătoare a unei mentalități comuniste. Tehnocrația era prezentată ca fiind vechea nomenclatură care „furase/confiscase Revoluția”, accesul ei la putere trebuind să fie blocat. Partidele istorice susțineau transformarea în lege a celebrului punct 7 al „Declarației de la Timișoara”, conform căruia le este interzis foștilor comuniști accesul la funcții de conducere în noul stat.

Radicalismul anticomunist reprezenta un avantaj competitiv. Alături de trecutul tehnocrației, discutabil din punct de vedere ideologic, lipsa de apetit pentru atitudini anticomuniste violente accentua punctul ei vulnerabil. Neconsiderându-se nici responsabili de crimele vechiului regim și nici „infestați” de ideologia comunistă, „tehnocrații foști comuniști” se simțeau amenințați de radicalismul anticomunist al partidelor istorice. Partidele istorice au reușit în mare măsură să mențină în atenția politică lupta împotriva comuniștilor și securiștilor, teren pe care ele erau ca legitimitate mai tari.

Accentuând punerea în centrul politicii sale strategia anticomunistă, au obținut și un alt avantaj: atragerea suportului politic al Occidentului. O parte din votul obținut în 1996 s-a datorat și promisiunii suportului Occidentului pentru partidele istorice.

Indiferența față de problemele sociale: față de complexe probleme sociale moștenite de la regimul comunist și amplificate în perioada tranziției, partidele istorice păreau a fi indiferente, concentrându-se cu prioritate asupra cuceririi puterii politice, reinstaurării monarhiei, retrocedării proprietăților naționalizate. Programul lor politic s-a centrat pe presupunerea că, o dată realizate aceste obiective, societatea română se va reface de la sine. O politică socială era privită mai degrabă a fi o frână în calea tranziției, manifestarea unei mentalități comuniste populiste.

Partidele istorice au mizat, pentru obținerea sprijinului popular, nu pe o politică socială accentuată, ci pe cu totul alte teme: pe promisiunea naivă a unei reforme

care, cu sprijinul masiv al Occidentului, va redresa rapid situația economică a țării; pe radicalismul anticomunist și pe critica PDSR ca fiind un partid de tip comunist ca mentalitate.

Relația dintre partidele istorice și tehnocrație

De la început, între cele două blocuri politice s-a instituit o relație conflictuală.

Membrii fostelor partide politice s-au organizat rapid politic, fiind însă tot mai frustrați de faptul că, după căderea regimului comunist, deși au dobândit libertatea de organizare politică, nu au obținut, în fapt, un acces la putere pe măsura așteptărilor. Ei se considerau nu numai victime ale regimului comunist, ci și singurii luptători consecvenți împotriva comunismului, reprezentanți de drept ai democrației reale și ai capitalismului. Era de așteptat ca, în aceste condiții, liderii partidelor istorice să dezvolte o atitudine chiar violentă față de masa tehnocraților, acuzați de a fi produsul comunismului și care îi țineau în continuare departe de putere. Tehnocrații, în marea lor majoritate foști membri ai Partidului Comunist, erau considerați de către partidele politice istorice a fi coresponsabili pentru regimul comunist și, inevitabil, a avea *mentalități comuniste*. Paradoxal, mulți dintre membrii din eșalonul al doilea al partidelor istorice au fost și ei membri ai Partidului Comunist. Presiunea puternică a partidelor istorice a generat în restul forțelor politice, mai ales în rândul tehnocrației, o creștere defensivă a consensului intern, fapt care a încetinit substanțial procesul lor de diferențiere politică. Acuzată continuu ca neocomunistă/securistă, tehnocrația, ce se percepea pe sine a fi principalul actor competent al transformărilor sociale, a evoluat către construirea unui partid care să o apere și reprezinte.

Între tehnocrație și partidele istorice existau diferențe profunde nu atât în ceea ce privește *viitorul*, cât mai degrabă în modul în care trebuie operată despărțirea de *trecut*. În ceea ce privește strategia tranziției, diferențele nu erau de fond, ci mai degrabă de formă, priorități și programare a schimbărilor. Partidele istorice pretindeau a avea monopolul asupra competenței politice, în timp ce tehnocrația miza pe competența tehnică. Tehnocrații erau orientați spre modernizarea în stil occidental a sistemelor social-economice construite în regimul socialist, în timp ce partidele istorice le considerau pe acestea a fi produse ale comunismului, în care, principial, nu aveau încredere și pe care erau tentați mai degrabă să le distrugă. Partidele istorice promovau o abordare punitivă în raport cu cei care în trecut ar fi fost într-o măsură sau alta implicați în poziții de conducere în sistemul comunist, pe când tehnocrația accentua, în numele unei responsabilități mai degrabă a istoriei decât a persoanelor, un consens în ceea ce privește dezvoltarea socială. Pentru partidele istorice, obiectivul consensualizării era chiar periculos, obținerea puterii neputându-se realiza decât prin delimitarea netă de tehnocrație.

Polarizarea politică pe linia istoric-tehnocratic a fost accentuată și de procedurile de selecție a conducerii. Pentru a-și apăra avantajul politic de a fi moștenitorii democrației precomuniste și de a fi fost consecvent anticomuniști, liderii partidelor istorice au dezvoltat un sistem protectiv închis. Grupul care deținea autoritatea ultimă, de necontestat era compus din vârstnicii proveniți din partidele tradiționale; al doilea criteriu de includere, subordonat primului, era proveniența din familiile foștilor membri ai acestor partide. Asemenea practici de admisie erau complet diferite de normele care reglementau relațiile de competiție în cadrul tehnocrației. În locul unei egalități competiționale bazate prioritar pe competență, caracterizată printr-o înaltă mobilitate, partidele istorice au introdus un sistem de autoritate rigid, care excludea din principiu accesul tehnocraților. În consecință, partidele istorice apăreau tehnocrației a fi structuri politice închise, la care nu puteau accede liber, cu șanse egale. Tehnocrații se simțeau mai degrabă respinși de partidele istorice - sau acceptați, dar într-o categorie de membri de mână a doua.

Din cauza neîncrederii partidelor istorice în tehnocrație, ele au fost lipsite sistematic de resursele necesare de specialiști în funcționarea economiei și administrării. În 1996, la alegeri, CDR-ul a simțit nevoia să răspundă la temerea populației că nu deține specialiști, adică tehnocrați, afirmând că deține o resursă importantă de specialiști.

Producerea unei imagini politice a polarizării între „adevăratul capitalism”, „adevărata democrație” și „neo/criptocomunism” poate fi explicată, în concluzie, nu prin existența unei diferențe reale pe aceste liniamente, ci ca un efect al dezechilibrului dintre forțele politice: pe de o parte, o grupare largă și difuză, compusă în primul rând din tehnocrați, susținută de o mare parte a populației, speriată de extremismul și radicalismul politic, și, pe de altă parte, un grup de partide istorice, cu o popularitate redusă, lipsite de un program articulat de schimbare a societății românești, axat pe obiectivul reinstaurării unei ordini sociale trecute, masiv susținut de forțe politice occidentale.

Imaginea publică a partidelor istorice

Partidele istorice au venit cu câteva atuuri care le-au făcut deosebit de credibile, mai mult în Occident însă decât în țară.

Opinia publică a avut de la început rezerve serioase față de partidele istorice. După mai bine de 40 de ani de la desființarea partidelor lor, puțini dintre foștii lideri mai supraviețuiseră, fie din cauza vârstei, fie a exterminării în închisorile comuniste. Marginalizați, ei nu făceau parte din tehnocrația constituită în perioada comunistă. Erau însă, după căderea comunismului, singurele persoane care aveau un trecut valid de activitate politică explicit anticomunistă, e drept, îndepărtat în istorie. Pe de altă parte, acești politicieni erau, practic, necunoscuți de către colectivitate, care nu avea

încredere în capacitatea lor politică. Experiența vechilor politicieni care, pe atunci foarte tineri, parcurseseră înainte de instaurarea comunismului o perioadă ea însăși confuză din punctul de vedere al structurilor democratice - dictatura lui Carol, cea a lui Antonescu, războiul, ocupația sovietică - nu reprezenta o carte de vizită mai presus de orice îndoială. Lipsa de experiență politică din ultimii 40 de ani transformase capacitatea lor inițială mai mult în frustrări nostalgice. Perioadele lungi petrecute în închisori, urmate de poziții marginale în societatea socialistă sau în Occident, nu au oferit un cadru suficient de dezvoltare politică. Din aceste motive, partidele istorice nu s-au bucurat nici măcar în punctele de criză maximă ale PDSR de un suport social suficient de ridicat.

La începutul tranziției, pentru generația tânără și adultă, aceste partide erau pură istorie, fiind lipsite de relevanță pentru viitorul societății românești. În contrast, liderii partidelor istorice pretindeau o autoritate conferită de istorie și de poziția consecvent anticomunistă, și nu de competența dobândită în întreaga lor viață și nici de suportul colectivității.

Occidentul a avut față de partidele istorice nou-reînființate o poziție cu totul diferită față de cea a comunității interne. Pentru acesta, credibilitatea partidelor istorice provenea mai puțin din experiența politică propriu-zisă sau din suportul popular și mai degrabă din atitudinea anticomunistă dincolo de orice îndoială. Partidele istorice ofereau garanția unei politici anticomuniste intransigente, mult mai sigură decât gruparea difuză a tehnocrației. Investind o încredere absolută în partidele istorice, Occidentul a dezvoltat o suspiciune structurală față de celelalte forțe politice adverse acestora, mai ales față de cea mai puternică dintre ele - FSN/PDSR.

Este probabil că un asemenea sprijin a fost accentuat și de dezechilibrul de putere. Popularitatea redusă a partidelor istorice în raport cu puterea partidelor care proveneau din tehnocrație (alegerile din 1992 au adus la putere patru partide care reprezentau, într-un fel, tehnocrația, etichetate infamant de către susținătorii ideologici ai partidelor istorice drept „patrulaterul roșu”) a reprezentat un factor serios de îngrijorare pentru Occident. Pe de altă parte, partidele istorice, mizând pe sprijinul Occidentului, au accentuat opoziția față de partidele cu bază tehnocratică, refuzând orice posibilă cooperare cu acestea. Din acest motiv, după eșecurile de la alegerile din 1990 și 1992, Occidentul a exercitat la alegerile din 1996 o presiune politică puternică pentru „alternanța puterii”, nu datorită calității și puterii opoziției, ci ca „un test suprem al democrației”. Un asemenea argument reprezenta cu claritate un instrument de forțare a victoriei în alegeri a partidelor istorice.

Eșecul guvernării 1997-2000 a amplificat slăbiciunile inițiale ale acestor partide. Alegerile au demonstrat incapacitatea partidelor istorice de a guverna, atât prin programul lor simplist, cât și prin competența politică și tehnică scăzută. Alegerile din 2000 au readus la putere PDSR, a cărui denumire fusese între timp modificată în PSD, ca partid dominat de tehnocrație, opoziția ieșind din alegeri mult mai slabă decât înainte.

Partidele istorice și muncitorii și țăranii

Ideologia partidelor istorice nu era agreată nici de masa muncitorilor și a țăranilor. Masa mare a populației era interesată de relansarea economiei, înapoierea proprietății foștilor proprietari nereprezentând pentru ea în nici un fel o prioritate. Același lucru era valabil în mod special în legătură cu refacerea proprietății locuințelor naționalizate de regimul comunist. Este adevărat că, în această ultimă problemă, era interesat un segment mult mai mare al populației. Cea mai mare parte a populației urbane, în special cea venită din mediul rural, nu avea însă ce câștiga de pe urma unui asemenea obiectiv, stabilit ca prioritar de partidele istorice, ba dimpotrivă, puteau deveni victimele nevinovate ale acestui tip de dreptate.

Muncitorii erau legați de industrie. Obiectivul lor ultim nu era privatizarea. Practic, ei nu au avut niciodată sentimentul de proprietari ai economiei. Cui îi aparține întreprinderea nu era important. Ceea ce era cu adevărat important pentru ei era ca economia să funcționeze, să ofere locuri de muncă și salarii decente. Din acest motiv, interesul muncitorilor se concentra pe *managementul întreprinderilor*. Partidele istorice erau, în schimb, mai interesate de problema retrocedării *proprietății întreprinderilor*. Muncitorii aveau încredere în tehnocrație, în care își puneau toată speranța. Eventualii vechi proprietari (de fapt, întreprinderile naționalizate nu mai existau de mult) erau priviți de către muncitori ca fiind lipsiți de orice legitimitate și, în plus, cu teamă din cauza deficitului lor de competență și de resurse. Muncitorii erau interesați de o privatizare care să relanseze întreprinderile, fiind speriați însă de privatizarea ce le distrugea.

Țăranii redeveniseră proprietari ai pământului, dar erau lipsiți de resurse tehnice și financiare. Programele partidelor istorice nu conțineau nici o soluție pentru marea masă a țăranilor, în afară de retrocedare, care, în mare măsură, fusese deja realizată.

Un efect neașteptat al apariției partidelor istorice: izolarea internațională a României

Partidele istorice au fost percepute de către Occident ca prezentând singura garanție a atitudinii anticomuniste și prooccidentale. În consecință, ele au fost puternic susținute de către Occident în vederea consolidării schimbărilor considerate a fi esențiale pentru orientarea noului climat internațional, în ciuda deficitului lor de suport social. Complementar, Occidentul s-a alăturat luptei acestora cu segmentele politice majoritare. Indirect, acceptarea partidelor istorice în grupările politice internaționale a blocat pentru o perioadă lungă de timp acceptarea partidelor cu bază tehnocratică.

FSN/PDSR

Tehnocrația a constituit coloana vertebrală a FSN și, ulterior, a PDSR. Ea reprezenta o forță politică solidă, legată de stat ca instrument esențial al tranziției și, cea mai mare parte a ei, de administrarea economiei, inclusiv a privatizării acesteia.

FSN, cu schimbările sale ulterioare, PDSR și PSD, a fost mereu partidul cel mai puternic, chiar atunci când s-a aflat în opoziție. Forța sa era dată de un suport social larg, oferit de grupuri sociale eterogene, cu motivații diferite. Tehnocrația a susținut această formațiune politică drept reacție negativă la politica exclusivistă și antagonică a partidelor istorice. Acestea nu atrăgeau tehnocrația din pricina opțiunii lor de a subordona specialiștii politicienilor din vechile partide, dar și a programului lor neclar față de sistemul statal în care tehnocrația ocupa poziții de autoritate. Muncitorii și țărani, care intuiau faptul că vor deveni victimele tranziției, sperau că singura sursă de suport social o pot obține de la tehnocrație, partidele istorice tinzând a-i trata difuz ca privilegiatii vechiului regim.

Susținute de un larg sector muncitoresc și țărănesc, la rândul său derutat și simțindu-se amenințat de pericolul extremismului partidelor istorice, partidul care reprezenta masiv tehnocrația (FSN/PDSR) a câștigat categoric alegerile din 1990 și 1992, în competiția cu partidelor istorice. Nu întâmplător s-au aliat cu FSN/PDSR și partidele reprezentând segmente ale tehnocrației, dar și forțe amenințate de radicalismul politic punitiv al partidelor istorice: PUNR, Partidul Socialist, România Mare, care, pe lângă orientarea sa etnicistă, manifesta o atitudine ostilă față de partidele istorice.

FSN/PDSR nu a avut un program social-economic și politic foarte clar, mizând mai mult pe competența sa probată de a administra un sistem social-economic complex. Este adevărat că într-o perioadă foarte scurtă de timp care a urmat Revoluției (februarie-aprilie 1990) s-a formulat un program-direcție acceptat de marea majoritate a populației și în mod special de tehnocrație: tranziția la economia de piață și la democrație, pe fondul unei puternice orientări spre Occident. În timp ce nimeni nu se mai gândea la o reîntoarcere la comunism, suspiciunea prezenței unei puternice mentalități comuniste, obsesiv difuzată de către partidele istorice, a fost de natură a crea continuu o serioasă confuzie politică.

Este dificil de evaluat, dincolo de disputele ideologice, strategia reformei din prima perioadă. Este evident însă că strategia economică a tehnocrației aflate la putere între 1990 și 1996 - dar, paradoxal, într-o anumită măsură, și după - a fost responsabilă de erori și confuzii. Criza politică a tehnocrației a provenit, în primul rând, din incapacitatea sa de a identifica o strategie de reformă care să asigure o tranziție fără cădere economică. Într-o anumită măsură, erorile extremiste ale FSN/PDSR au fost cauzate și de presiunea partidelor istorice.

Inițial, singura ideologie a FSN/PDSR era aceea a administrării statului și a sistemului economic moștenit într-un proces de schimbare controlată. El nu a fost

propriu-zis un partid de stânga, în sensul clasic al cuvântului, și anume, de a exprima interesele masei mari de salariați, pensionari, țărani, săraci etc. El a reprezentat, în primul rând, elita administrației de stat, dar nu cea interesată de menținerea sistemului comunist de stat. Deși ocupa poziții-cheie în acest sistem, ea era subordonată politicii comuniste aberante și nu avea acces la surse atractive de venit. Elita tehnocratică era vital interesată de un sistem capitalist care să-i ofere nu numai prestigiu social, ci și surse de venit satisfăcătoare, mai specific, acces la proprietate și poziții de manageri/specialiști în economia privată. Problema critică a tehnocraților era cea a tranziției de la economia de stat la economia privată, în așa fel încât ei să-și translateze pozițiile social-economice. Era normal ca tehnocrația să oscileze între interesele managerilor întreprinderilor de stat și o privatizare controlată de către ei, din care să-și maximizeze beneficiile. În nici un caz tehnocrația nu prezenta vreo propensiune spre ideologia unui stat care să controleze economia și societatea. Competența în administrarea economiei și societății îi oferea șansa unei administrări controlate a schimbării, putând să-și promoveze propriile sale interese. O asemenea competență a făcut ca tehnocrația să fie orientată nu spre măsuri-șoc, distructive, de schimbare, ci de transformare a sistemelor existente din interior, într-un mod controlat. Inițial, se pot identifica anumite atitudini reținute față de privatizare, în condițiile în care tehnocrația nu deținea resursele financiare necesare preluării întreprinderilor. Controlul managerilor a fost prelungit în forme mult mai benefice pentru ei (mandatariatul, de exemplu), care au oferit posibilitatea acumulării de capital, deși prin distrugerea în mare parte a proprietății de stat. Este cazul, în primul rând, al turismului. Îndoielile legate de șansele menținerii unor întreprinderi prin privatizare au motivat anumite rezerve față de privatizarea acestora.

Este, de asemenea, explicabil că a existat o alianță între tehnocrație și sindicate, dar nu din motive ideologice de tip comunist, ci mai degrabă din motive pragmatice. Și tehnocrația care administra întreprinderile de stat, și salariații erau interesați de menținerea întreprinderilor, fie ca proprietate de stat, fie privatizate, inclusiv în obținerea suportului statului pentru menținerea întreprinderilor în dificultate.

Noul partid politic era departe de a reprezenta spiritul social-democrației. Și în regimul comunist masa tehnocrației era responsabilă de administrarea economiei, și nu de politica socială, pe care o vedea și ea a fi mai degrabă o componentă tipică a politicii comuniste. În lunga criză a economiei socialiste, tehnocrația era interesată de salvarea economiei, adică de pomparea masivă a resurselor în zonele de criză ale acesteia. Politica socială din ultima parte a regimului comunist român a fost tot mai amputată pentru a putea fi salvată economia. Tehnocrația, mai degrabă interesată de susținerea economiei, era tentată să ignore problemele sociale în curs rapid de acumulare. În ultimele decenii se accentuase competiția dintre politica economică și politica socială: regimul comunist ceaușist a acordat o prioritate absolută economiei, doar marginal încercând să mențină un echilibru social pentru a evita posibilele explozii sociale. Nu este întâmplător că, în ultimii ani ai comunismului, programele

sociale au fost finanțate la nivelul cel mai scăzut în raport cu celelalte țări socialiste.

După Revoluție, deși s-au produs unele corecturi în politica socială, susținerea financiară a acesteia a continuat să fie plasată la un nivel sensibil mai scăzut față de celelalte țări în tranziție (Zamfir, 1993, 1999). Aș putea spune că FSN/PDSR era mult mai interesat de *protecția întreprinderilor* și mult mai puțin de *protecția socială*.

Este adevărat că, fiind interesat de obținerea unui suport de masă, acest partid a trebuit să acorde o anumită atenție programelor sociale, dar relativ modestă.

Analiza utilizării resurselor bugetare oferă o imagine precisă a orientării politice a FSN/PDSR în perioada în care a fost la putere. În nici un moment al tranziției cheltuielile publice nu au mers prioritar spre domeniul social, ci spre susținerea economiei. Ele au fost mai scăzute ca procent din PIB decât în toate celelalte țări în tranziție. Suportul financiar al segmentelor sociale sărace a fost sistematic neglijat. Cea mai eficace modalitate de sprijin, alocațiile pentru copii, s-a degradat în 2-3 ani de la aproximativ 10% din salariul mediu în 1990 la 3-4%. Deși în 1991-1993 s-a produs o explozie a sărăciei, guvernările au fost extrem de puțin interesate de introducerea unui sistem de ajutor social pentru cei care se confruntau cu o sărăcie severă. Sistemul de ajutor social a fost introdus de abia în 1995, mai degrabă sub presiunea Băncii Mondiale decât datorită unei convingeri politice solide. Din cauza nesusținerii politice, acest suport social a fost acceptat într-o asemenea manieră, încât s-a deteriorat rapid, dispărând total în câțiva ani. Finanțarea învățământului și sănătății, sever limitată în ultima perioadă a regimului comunist, deși a crescut într-o oarecare măsură în primii ani după tranziție, a fost menținută la niveluri foarte scăzute, comparativ cu toate celelalte țări în tranziție. Singurele programe sociale care s-au bucurat de un suport mai important au fost cele orientate tot spre salariați: pensionarii (foștii salariați) și șomerii (salariații disponibilizați). Argumentul adus de tehnocrație pentru subfinanțarea programelor sociale era, paradoxal, de natură liberală: restructurarea economiei are nevoie de resurse financiare importante; doar susținerea economiei este de natură a produce o creștere a bunăstării colective; reforma nu poate să fie realizată decât cu sacrificii.

PDSR nu a fost, așa cum și el însuși s-a etichetat, nici un partid de stânga, de tip social-democrat. El a fost un partid al tehnocrației, în mod special al celei din sectorul economiei și administrației, care era asociată profund cu statul. Tehnocrația economică a avut de la început un rol foarte important. Dacă în sistemul socialist tehnocrația economică era plasată în subordinea politicului, după Revoluție ea a preluat funcția statală de conducere a economiei, confruntându-se cu puternice fenomene de dezagregare și criză. Problema sa centrală era administrarea sistemului economic în vederea relansării acesteia prin reformă. În realitate, era inevitabil ca în perioada tranziției economia să fie din nou subordonată politicii: politica economică, negociată cu instituțiile internaționale, a fost un factor determinant în managementul întreprinderilor.

Tehnocrația a fost receptivă la punctul de vedere al sindicatelor: politica de menținere a locurilor de muncă. Mișcarea sindicală, foarte puternică în România, a fost un factor important de presiune pentru menținerea locurilor de muncă. Nu cred însă că acesta a fost elementul-cheie. În realitate, s-a produs o alianță între tehnocrația economică și sindicate, cu o centrare excesivă pe menținerea întreprinderilor existente, pe fondul unei lipse cronice a unei strategii clare de relansare economică. Susținerea masivă a economiei de stat satisfăcea simultan interesele tehnocrației și ale salariaților. În fapt, politica destul de confuză de susținere a economiei, pe lângă risipirea resurselor publice, nu a fost în stare să stopeze căderea economică, ci mai mult să o distribuie pe o perioadă mai îndelungată de timp, cu costuri excesive. În locul utilizării resurselor disponibile limitate în mod prioritar pentru infrastructură și susținerea unor direcții strategice ale economiei, complementar cu suportul social al colectivității confruntate cu o explozie a sărăciei și degradarea rapidă a serviciilor sociale, acestea au fost injectate risipitor în întreprinderi nerestructurate, administrate confuz și păgubos. Dacă privatizarea economiei a fost acceptată fără nici o rezervă, în condițiile unei oferte limitate, tehnocrația economică a căutat obsesiv, în noul context economic confuz, să mențină sistemul industrial moștenit. Era de așteptat ca tehnocrația legată de economia de stat să nu accepte o privatizare prin distrugere a sistemului economic, pe care, de altfel, ea îl administra. Procesul de distrugere economică s-a petrecut printr-o evoluție dureroasă, cu angajări bugetare enorme în susținerea economiei. Ideologia tehnocrației a fost însă orientată, dincolo de orice îndoială, de programul construirii unei societăți capitaliste de tip occidental. Reprezentanții managementului întreprinderilor de stat, care ocupau poziții influente în cadrul tehnocrației active politic, au promovat cu putere logica schimbărilor economice, erorile de strategie fiind principalul factor cu acțiune negativă. Pe de altă parte însă, tehnocrația economică a fost ferită de erorile inverse ale radicalismului care, în perioada 1997-2000, a fost devastator pentru economia românească. Din acest punct de vedere, orientarea tehnocrației a fost opusă într-o oarecare măsură radicalismului partidelor istorice. Reprezentând tehnocrația, PDSR a adoptat o logică pragmatică a schimbării, încercând să promoveze o reformă mai organică. Venite la putere în 1997, partidele istorice au dovedit că nu au nici o strategie de reformă, în afară de doctrina păguboasă a „privatizării cu orice preț” și a „reformei oricum”. În realitate, ele nu au avut capacitatea de a reforma economia și societatea, așa cum promisese.

Orientarea spre social-democrație a PDSR s-a cristalizat treptat datorită mai degrabă unor factori externi. În primul rând, faptul că partidele istorice au ocupat de la început zona de dreapta a continuumului politic a împins inevitabil spre asumarea de către PDSR a unei poziții mai de stânga. În lipsa acestui factor, s-ar putea presupune că PDSR ar fi fost tentat mai degrabă să încline spre zona drepte. Etichetarea continuă a PDSR de către partidele istorice ca fiind partid nu numai de stânga, ci chiar comunist a contribuit, probabil, la o autoidentificare a acestuia cu social-democrația. În al doilea rând, tehnocrația, prin opțiunea sa pentru mecanismele

statului ca instrument al tranziției, nu avea înclinații liberale. În fine, în lupta cu partidele istorice care ignorau socialul, PDSR a fost orientat spre obținerea unui suport larg din partea populației, ce nu putea fi realizat fără a acorda o anumită atenție problemelor sociale. Este interesant că sciziunea FSN-ului în cele două aripi - Iliescu/Roman - a conservat în ambele partide orientarea social-democrată. Noul PD condus de Roman, în ciuda faptului că în perioada guvernării a fost atașat mai degrabă unui program politic accentuat liberal, s-a înscris în internaționala socialistă, dar a acordat mai degrabă o importanță declarativă decât de fond problemelor sociale. Apropierea actuală de PNL este de natură a accentua orientarea liberală.

Totodată, tehnocrația s-a perceput a fi administratorul întregii societăți, nu numai al economiei, fapt care, politic, a împins-o spre stânga.

Reprezentarea politică a grupurilor etnice

Revoluția a pus într-un context nou relațiile interetnice. Din punct de vedere politic, etniile minoritare din România pot fi clasificate în trei categorii. Etniile mici - germani, evrei, ucraineni, sârbi, bulgari, slovaci, cehi, italieni, armeni, turci, tătari - nu au fost supuse nici în regimul comunist unui tratament discriminatoriu. A existat chiar o politică de suport cultural, deși, în comparație cu standardele europene, poate nu suficient de accentuată. După Revoluție, ele au primit suport financiar pentru dezvoltarea unor activități culturale și chiar reprezentare parlamentară în grupul „minorităților etnice în afara celei maghiare”. O a doua categorie, în fapt, cea mai numeroasă, o reprezintă rromii. Problemele rromilor erau prioritar social-economice - marginalizarea socială consolidată de o lungă istorie - și de-abia în al doilea rând probleme cultural-etnice propriu-zise. Politica de suport social-economic a fost de la început cea mai importantă. Secundar, formarea unor partide politice proprii a oferit largi oportunități de includere a rromilor în noua clasă politică. În fine, a treia categorie etnică - maghiarii - a fost puternic reprezentată politic.

În aceeași familie politică, de extracție tehnocrată, au apărut imediat după Revoluție două partide care adăugau o tentă etnică puternică: *UDMR* și *PUNR*.

UDMR

UDMR a apărut ca organizație culturală, transformată în partid politic pentru promovarea intereselor nu numai culturale, ci și politice ale maghiarimii. În raport cu toate celelalte etnii, maghiarii prezintă o situație cu totul aparte. Cu o proporție de aproximativ 6%, ei sunt concentrați mai accentuat în Transilvania, fiind chiar majoritari în anumite zone. Distinctivitatea problemei maghiare o reprezenta însă nu atât drepturile etnice din societatea românească actuală, cât mai degrabă supraviețuirea unor fragmente de programe politice produse de o istorie tulbură, responsabilă de perpetuarea unor tensiuni și temeri consolidate. Poziția social-economică și culturală

a maghiarilor în societatea românească în regimul comunist era foarte bună, iar adăugarea unor noi drepturi culturale era, după Revoluție, neproblematică. În străfundurile relațiilor mai mult istorice dintre români și maghiari au fost reactualizate și unele tendințe distructive pentru o societate modernă europeană: pe de o parte, visuri revizioniste promovate prin acțiuni politice, sociale și culturale de forțe ultranaționaliste din interiorul României, din Ungaria și, mai ales, din mișcarea maghiară internațională; pe de altă parte, temeri sădite adânc în experiențele istorice ale populației românești referitoare la violențe și intoleranțe care, în momentele confuze postrevoluționare, riscă să se transforme în conflicte de natură a repune în discuție valoarea suveranității naționale. Noul partid nu era lipsit de tendințe interne extremiste, fapt care accentua suspiciunile și temerile populației românești. Unul dintre efectele apariției UDMR a fost acela de „externalizare” a problemelor maghiare. În locul internalizării, în partidele politice existente, a intereselor populației maghiare și al exprimării lor în acest cadru, cum se întâmplă în marea majoritate a țărilor, în România ele au devenit un subiect de negociere între UDMR și celelalte partide politice în care maghiarimea nu este reprezentată.

PUNR

PUNR, un partid dezvoltat în mod special în Ardeal, cu o bază tehnocratică solidă, exprima în mod special îngrijorarea față de riscurile naționalist-revizioniste ale unor grupări maghiare, și nu o ideologie naționalistă propriu-zisă. El exprima sentimentele și temerile etniei române, de orientare mai degrabă defensiv-preventivă decât anti-maghiară, ceea ce FSN nu putea exprima din cauza unei presiuni occidentale extrem de puternice împotriva oricărei manifestări a populațiilor etnice majoritare. Datorită în mod special bazei sale tehnocrate, era firesc ca între *PUNR* și *PDSR* să existe o afinitate de fond, întărită de comunalitatea etnică majoritară. Treptat, atât din motive interne, cât și datorită relaxării relațiilor româno-maghiare printr-o politică înțeleaptă din partea ambelor părți, *PUNR* și-a diminuat importanța, până la dispariția sa practică.

PRM

Partidul România Mare este un partid cu un profil distinct, reprezintă un produs tipic al crizei puternice a tranziției. El combină o orientare naționalistă ce exprima umilințele la care contextul tranziției supusese România, cu o critică violentă, pe baze mai degrabă moraliste și cu un program demagogic, a situației precare a tranziției. Numărul de membri activi pare a fi relativ redus. Nucleul solid al partidului este compus, se pare, din persoane care asumaseră o ideologie naționalistă în regimul comunist, mai ales din zonele armatei, miliției și Securității, marginalizate după Revoluție. Puterea *PRM* cred că a fost generată prin ricoșeu de extremismul și

intransigența partidelor de dreapta. Nu este exclus ca aici să se fi concentrat o serie de persoane care doreau să se exprime politic în condițiile unei presiuni constante și violente a partidelor extremiste de dreapta împotriva „vrăjitoarelor” comuniste: membri de partid, „securiști” etc. Explicarea „fenomenului PRM” nu poate să nu-l ia în considerare pe președintele acestuia, Vadim Tudor, o persoană charismatică, cu talente oratorice deosebite și care a reușit să controleze aproape total partidul. Mulți dintre liderii PRM sunt selectați și menținuți de Vadim Tudor, fapt care îi face loiali acestuia. Forța sa este puternică mai ales datorită faptului că e susținut de un larg electorat difuz, fiind expresia unui protest împotriva rezultatelor precare ale tranziției, culegând un vot negativ față de celelalte partide.

Normalizarea situației social-economice și consolidarea încrederii în partidele moderne va marginaliza treptat PRM, dacă acesta nu va fi aruncat în aer de conflictele interne hrănite în mod special de personalitatea accentuată a liderului său sau nu-și va schimba profilul.

PD

Partidul Democrat (PD) prezintă și el o extracție tehnocratică, rezultat prin scindarea FSN. Petre Roman, cel care a înființat PD, a reprezentat aripa radicală a reformelor în cadrul tehnocrației. Șocul și crizele tranziției au micșorat substanțial popularitatea partidului în favoarea unei aripi mai moderate, atât prin asumarea unei abordări mai puțin simpliste a reformelor economice, cât și printr-o creștere progresivă a interesului pentru promovarea securității sociale.

Un nou ciclu istoric

Alegerile de la sfârșitul anului 2000 au încheiat un lung ciclu politic. Partidele istorice, dominate de politicienii formați înainte de regimul comunist, practic, au dispărut, ca rezultat al eșecului guvernării lor. Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, liderul guvernării 1997-2000, a pierdut zdrobitor alegerile, nemaifiind reprezentat în parlament. Pierderea alegerilor a produs în acest partid scindări succesive, în prezent șansele sale de reintrare în parlament fiind mici. Partidul Social-Democrat s-a contopit cu PDSR. Partidul Național-Liberal promovează interesele noii clase sociale a oamenilor de afaceri, obținând astfel un suport electoral solid și stabil. După pierderea alegerilor de către coaliția din care a făcut parte, a rămas singurul dintre partidele istorice suficient de puternic. PD se află într-o poziție politică dificilă. Ideologic, el se reclamă a aparține familiei social-democrate, dar, din cauza spaimei de a fi înghițit de PSD, s-a apropiat de PNL, riscând ori să fie asimilat cel puțin ideologic de acesta, ori să se scindeze într-o aripă liberală și una social-democrată, în condițiile dispariției liderului său, Traian Băsescu.

Noul PSD, câștigător al ultimelor alegeri, este pe cale a suferi și el modificări profunde de strategie și program. Tehnocrația din sfera economiei continuă să aibă un rol important în guvernare, dar cu o influență în scădere din cauza privatizării rapide. Este foarte probabil însă ca procesul de asimilare a modelului ideologic social-democrat să devină mult mai rapid, depărtându-se de opțiunea liberalistă a ideologiei tehnocrației. Competiția sa cu celălalt partid social-democrat (PD), care ar putea să se deplaseze spre opțiunea liberală, îl presează, cel puțin în perspectiva viitorului, și mai mult spre poziții social-democrate.

Capitolul 7

Explicația dificultăților tranziției dată de actorii sociali

Paradoxal, interesul pentru explicația tranziției a început cu apariția *anomaliilor*. Atâta timp cât am considerat cu toții că direcțiile de schimbare sunt corecte și strategia de acțiune este bună, pentru că decurge din însăși experiența și știința Occidentului și am ales-o cu toții în cunoștință de cauză, tranziția ni s-a părut „clară”, „inteligibilă”, „așa cum am programat ca ea să fie”. De-abia în momentul în care „lucrurile au început să meargă nu așa cum ne așteptam” s-a cristalizat interesul de a explica *procesul real* de schimbare și *rezultatele neașteptate* ale programului de acțiune.

Problema identificării factorilor explicativi ai tranziției nu este doar una de interes cognitiv, ci totodată și acțional. Mai mult, considerarea unor factori explicativi sau a altora are efecte complexe asupra acțiunii însăși.

Conceptul de *anomalie*

Într-o lucrare foarte influentă în anii '70 (*Structura revoluțiilor științifice*), Thomas Kuhn a introdus în explicarea dinamicii cunoașterii științifice conceptul de *anomalie*. Pe scurt, teoria sa este următoarea:

- orice paradigmă explicativă adoptată de către comunitatea științifică la un moment dat se confruntă cu o serie de fapte pe care nu le poate explica;
- unele dintre faptele neexplicate vor deveni, printr-un efort de rafinare a paradigmei, explicabile. Altele însă rezistă cu încăpățănare eforturilor de absorbire explicativă în paradigma existentă. Acestea sunt denumite *anomaliile* respectivei paradigme;
- anomaliile sunt deci fapte care rezistă eforturilor de explicare și, din acest motiv, fără a infirma paradigma ca atare, devin o sursă în creștere a insatisfacției față de ea;

- acumularea de *anomalii* nu generează automat abandonarea paradigmei existente, dar îi zdruncină credibilitatea;
- doar în momentul în care apare posibilitatea construirii unei noi paradigme, capabilă să absoarbă anomaliiile acumulate, comunitatea științifică renunță la vechea paradigmă și o adoptă pe cea nouă.

Teoria lui Kuhn poate fi generalizată pentru orice acțiune umană. Știința este doar un caz particular al teoriei acțiunii umane. Aceasta poate avea ca obiect explicarea realității (cunoașterea) sau schimbarea/crearea ei (acțiunea propriu-zisă). *Strategia este paradigma acțiunii umane*. Se presupune că acțiunea, dacă este fundată pe o strategie corectă, va realiza obiectivele sale la un nivel satisfăcător. Eșecurile/dificultățile/efectele perverse ale acțiunii pot fi explicate fie prin *condițiile* în care acțiunea are loc, fie prin *imperfecțiunile* corectabile ale strategiei utilizate. Îmbunătățirea strategiei, a capacității de aplicare a ei și de a face față condițiilor adverse va avea ca rezultat diminuarea/eliminarea eșecurilor și a efectelor perverse. Insuccesele care nu sunt cauzate de condițiile externe sau care nu pot fi absorbite prin perfecționarea strategiei de acțiune reprezintă *anomaliile respectivei strategii*. Ca și în cazul științei, în cazul mai general al acțiunii persistența dificultăților în ciuda eforturilor de perfecționare a strategiei face ca acestea să tindă să-și schimbe statutul: ele devin anomalii. Acumularea anomaliilor este de natură să genereze o criză a strategiei.

Teoria lui Kuhn presupune că acumularea de anomalii generează căutarea unei paradigme explicative alternative: una mai bună decât cea existentă și care face explicabile faptele neexplicate până atunci. Extinderea acestei teorii la explicarea acțiunii ar suna astfel: *acumularea excesivă a efectelor negative neașteptate, a anomaliilor generează o critică a strategiei adoptate și o explorare a opțiunilor strategice alternative*. Dacă schimbarea s-a consumat, problema devine doar teoretică: a fost strategia adoptată cea mai bună posibilă? Nu cumva au existat alternative mai bune? Acumularea de anomalii deschide interesul pentru explorarea alternativelor. Se forțează totodată trecerea de la o *epistemologie a problemelor cu soluție unică* la o *epistemologie a problemelor cu soluții multiple*.

Factori explicativi intrinseci versus extrinseci

Este vital ca explicația dificultăților apărute în procesul acțiunii să fie dată în raport cu însăși strategia de acțiune. În această perspectivă, putem identifica două mari tipuri de explicații ale dificultăților cu care acțiunea se confruntă: explicații prin factori *extrinseci* și prin factori *intrinseci*. În analiza de față voi lua în considerare în mod special cazul explicării tranziției.

Factorii explicativi intrinseci sunt acei factori care depind de însăși strategia de acțiune. Factorii explicativi intrinseci sunt de două tipuri:

a) *factori intrinseci inevitabili* - în această categorie intră:

- *dificultăți inerente ale unui proces de schimbare de amploare* : oricât de înaltă ar fi dedicarea colectivității pentru promovarea schimbării și oricât de bună ar fi strategia adoptată, din pricina amplitudinii obiectivului, vor apărea dificultăți inevitabile: procese de dezorganizare inerente oricărei treceri de la un mod de organizare la altul, costuri economice ale restructurării și readaptării, tensiuni și conflicte sociale;
- *efectele secundare negative inevitabile ale oricărei acțiuni*: medicamentele, oricât de eficiente ar fi ele, au și efecte secundare negative. Restructurarea economiei este, inevitabil, însoțită de o creștere a șomajului, de perioade de scădere a economiei care afectează negativ standardul de viață etc.;
- *erori inevitabile ale oricărui proces de învățare asociat realizării unei acțiuni cu totul noi*;

b) *factori intrinseci evitabili* - sunt acele caracteristici ale opțiunilor strategice responsabile de eșecurile, rateurile, efectele negative, dificultățile atingerii obiectivelor. Este util să facem o distincție între imperfecțiunile de detaliu ale unei strategii, care pot fi corectate prin perfecționarea acesteia, și caracteristicile structurale ale respectivei strategii. Explicația dificultăților prin acești factori deschide problema reconsiderării opțiunii, explorarea alternativelor strategice.

Factorii explicativi extrinseci se referă la acei factori generatori ai dificultăților acțiunii care sunt externi strategiei înseși. Strategia este corectă. Nu calitatea ei este responsabilă de dificultățile apărute în procesul schimbării, ci o serie de împrejurări independente de ea. Dacă aceste împrejurări nu ar fi existat, procesul de tranziție, de exemplu, orientat de strategia adoptată, ar fi avut rezultatele pozitive așteptate.

Factorii extrinseci sunt de mai multe tipuri:

- a) *condițiile acțiunii*: contextul concret în care tranziția are loc într-o țară sau alta este de natură a susține sau împiedica atingerea obiectivelor propuse. Succesul/insuccesul tranziției se datorează stării economiei mondiale, structurilor economice moștenite de la regimul comunist (industrie dezvoltată irațional, tehnologie învechită), poziției geopolitice;
- b) *voința și capacitatea actorilor de a acționa*: pentru reușita unei acțiuni, sunt foarte importante motivarea actorilor de a realiza obiectivul propus, capacitatea lor de a se organiza și acționa colectiv (capitalul uman și social), mentalitățile moștenite;
- c) *rezistențe sociale*: orice schimbare de amploare se izbește, inevitabil, de rezistențe venite din partea diferitelor grupuri sociale care ar putea avea interese/atitudini adverse față de direcția schimbării. Asemenea factori sunt explorați în mod special în teoria marxistă a claselor sociale.

Toate efectele negative ale dificultăților cu care se confruntă un proces de schimbare, indiferent de factorii care le-au generat, sunt, de regulă, adunate sub conceptul de *cost* al schimbării.

Teoria costurilor tranziției

Două tipuri de costuri ale tranziției: costuri economice și costuri sociale

Încă de la începutul tranziției s-a considerat că declinul economic în primii ani ai tranziției este, până la un punct, inevitabil, un fel de cură a economiei în vederea însănătoșirii sale. Cele mai multe întreprinderi, în procesul restructurării și adaptării la noul context economic, vor trebui să-și reducă la început producția pentru a o reorienta. Întreprinderile fără perspective urmau a fi închise.

Inițial, domina o viziune optimistă. Se miza pe o relansare imediată a economiei, fără căderi semnificative. Corecțiile economice din anumite zone urmau să fie compensate rapid de înființarea unor noi întreprinderi private, de însănătoșirea altor întreprinderi. Unele sectoare economice aveau să se lanseze rapid și spectaculos, compensând pierderile din alte sectoare. Este cazul celebrelor pariuri pe agricultură și turism lansate de liderii politici în 1990.

De-abia mai târziu înregistrarea unor căderi importante ale economiei, dincolo de ceea ce părea doar un fenomen de reajustare, a făcut să se vorbească despre costurile economice ale tranziției, fără a se preciza dimensiunile așteptate și sursele lor. Scăderea PIB-ului în 1991-1993 era considerată a fi nu numai normală, ci chiar pozitivă, reprezentând un indicator al restructurării economiei. Creșterea PIB-ului în 1995-1996 a fost taxată de partidele de opoziție de atunci a fi fost artificială, rezultat al stopării reformei, și nu un început sănătos de relansare economică. Guvernarea CDR din 1997 nici nu și-a stabilit ca obiectiv creșterea economică, ci accelerarea reformei, adică privatizarea rapidă, închiderea întreprinderilor fără perspective - deci, implicit, o continuare a scăderii economice.

Căderea economiei cu mult dincolo de așteptările inițiale a început să pună sub semnul întrebării interpretarea sa drept un cost inevitabil. S-a conturat tot mai mult nevoia unei noi explicații. În ultimul timp se multiplică analizele care scot în evidență efectele negative inexplicabile ale tranziției, sintetizate dramatic, de exemplu, în titlul unei cărți de analiză a evoluției economiei în secolul XX: *Tranziția mai rea decât un război* (Belli, 2002).

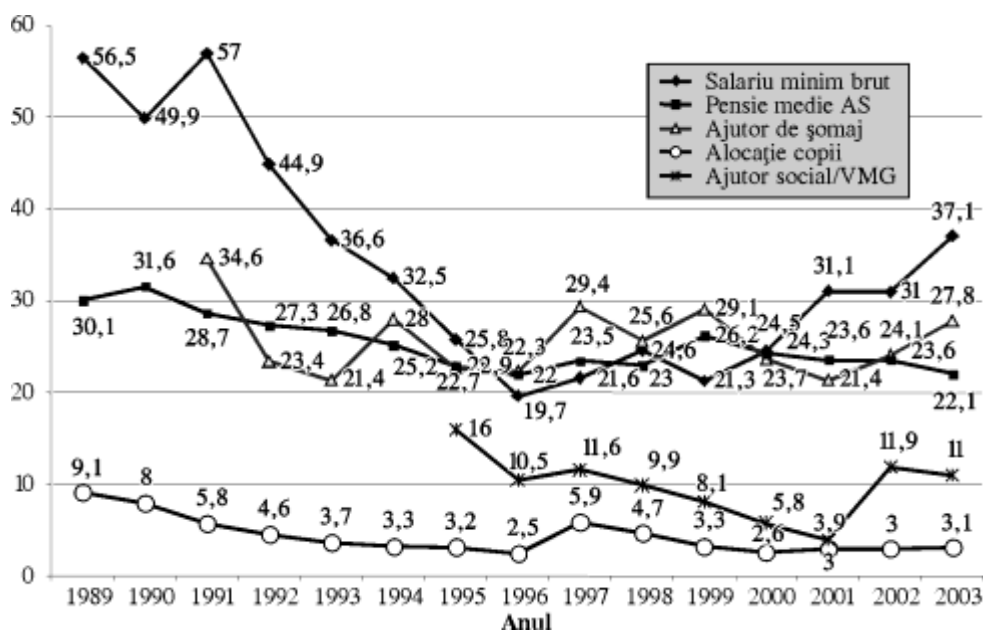
La costurile economice s-au adăugat curând *costurile sociale ale tranziției*. Scăderea economiei, privită ca inevitabilă și chiar pozitivă, era de natură a afecta advers standardul de viață al populației. Și, într-adevăr, restructurarea economiei a avut ca efect o adevărată explozie a sărăciei. Un prim vârf s-a înregistrat în 1991-1993, iar un al doilea în 1996-2000.

Sărăcirea a avut în procesul tranziției o serie de surse distincte:

- *creșterea șomajului*: toate întreprinderile de stat erau caracterizate printr-un exces de forță de muncă. Curățarea lor de acest exces era o condiție necesară

pentru relansarea economică. Privatizarea avea să curețe definitiv balastul de salariați. Ulterior, s-a adăugat nevoia de redimensionare a multor întreprinderi, unele dintre ele urmând să fie închise. Poate cel mai evident proces de restructurare îl reprezintă mineritul, unde numărul salariaților s-a redus dramatic;

- *reducerea numărului de locuri de muncă salariate* a avut loc extrem de rapid, atingând valori greu de conceput inițial: de la 8,2 milioane în 1990 la 4,6 milioane în 2002. Scăderea numărului de locuri de muncă salariate a fost compensată slab de afacerile pe cont propriu și în mod special de o agricultură de subzistență care a devenit sensibil mai neproductivă;
- *scăderea în termeni reali a salariilor medii și mai accentuat a salariilor mici*: creșterea polarizării salariilor, în condițiile în care acestea sunt deja scăzute, a dus la creșterea sărăciei salariale;
- *înlocuirea salariilor cu venituri din economia subterană*, cele mai multe dintre acestea mult mai scăzute și fără acoperire de asigurări medicale și sociale: acest fapt va produce în următoarele decenii o generație de vârstnici cu o slabă acoperire de asigurări sociale;
- *beneficiile sociale* s-au erodat mult mai rapid decât salariile. O mare masă de persoane (pensionari, familii cu copii) au suferit din acest motiv un proces de sărăcire mai accentuat în tranziție;
- *creșterea polarizării sociale*: tranziția a avut ca unul dintre obiectivele sale depășirea opțiunii comuniste pentru egalitatea excesivă și forțată. O asemenea politică de egalizare a fost criticată din punct de vedere moral - nu este corect ca „și cel care muncește, și cel care nu muncește să câștige la fel” -, dar și din punctul de vedere al performanței - insuficienta diferențiere a recompenselor nu stimulează performanța. Dacă creșterea diferențierii/polarizării economice și sociale nu se realizează complementar cu o creștere economică substanțială, ea va produce, inevitabil, o creștere a sărăciei. Pe lângă efectul de sărăcire, polarizarea socială a generat accentuarea fenomenului de frustrare relativă. Comparându-se cu cei care s-au îmbogățit peste noapte, marea majoritate a populației se simte și mai săracă;
- *dezagregarea socială* a reprezentat unul dintre efectele cel mai marcat negative, greu de resorbit: dezagregarea familiei, alcoolism și, mai nou, dependență de drog, abandonul copiilor, neglijare până la maltratare a copiilor, situații degradante pentru femei (prostituție, trafic de ființe umane), criminalitatea care afectează advers atât victimele, cât și pe delincvenți și familiile acestora, corupție și demoralizare, alienare; creșterea morbidității și mortalității evitabile; în fine, criza social-economică a unor comunități.

Graficul. 7.1. Dinamica salariului minim brut și a diferitelor beneficii sociale ca procent din salariul minim brut (Baza de date ICCV)

Funcția ideologică a conceptului de cost al tranziției și schimbări de atitudine

Conceptul de *cost* a avut un rol important în elaborarea ideologiei tranziției. Acest concept reprezintă un mod de a prelucra în conștiința colectivă problemele/dificultățile/eșecurile tranziției. Pe de o parte, dificultățile tranziției sunt acceptate ca reale, iar pe de altă parte, ele au fost inițial interpretate ca fiind inevitabile: efecte negative, care nu pot fi evitate, ale unui proces fundamental pozitiv. Schimbările majore sunt însoțite de procese negative inevitabile. În general, orice lucru bun are un cost al său. Orice schimbare socială profundă este însoțită de tensiuni în sistem, efecte negative ale destrucției și restructurării instituțiilor, mentalităților și sistemului de valori, tensiuni între structurile noi și cele vechi, incoerențe în noul sistem, inclusiv competență insuficientă pentru realizarea schimbărilor care nu au mai fost experimentate în istorie. Acceptarea inevitabilității costurilor este o componentă importantă a unei strategii eficace de schimbare. Dimpotrivă, centrarea pe dificultăți demoralizează, scade motivația angajării în procesul de schimbare, generează tensiuni sociale. Neasumarea costurilor are deci efecte negative, paralizante asupra schimbării, generând costuri posibil mai mari, pe termen mediu și lung: angajare în schimbare, stopare a promovării

schimbării, reîntoarceri la formele inițiale sau adoptarea unor soluții care atenuează efectele negative, dar întârzie schimbarea.

Pe de altă parte însă, *asumarea* costurilor ca inevitabile blochează reconsiderarea critică a opțiunilor strategice și explorarea alternativelor.

Pe măsura creșterii neașteptate a costurilor suportate, atitudinea colectivității a evoluat rapid spre considerarea costurilor tranziției ca fiind evitabile și deci inacceptabile, imputabile autorilor procesului de schimbare.

După un entuziasm inițial, colectivitatea a început să fie tot mai nesatisfăcută de nerealizarea speranțelor Revoluției, cu atât mai mult cu cât ea plătea costurile tranziției.

Într-o primă etapă, a dominat o atitudine intransigentă, „bărbătească”, de asumare a costurilor tranziției. Insatisfacția populației este generată de neînțelegerea programului tranziției. Actorii politici erau obsedați de a *explica* mai bine rațiunile opțiunilor luate. Populația este, în principiu, orientată pozitiv, dar capacitatea ei de înțelegere e limitată. În consecință, simpla explicație ar putea duce la rezultatele așteptate: acceptarea costurilor inevitabile.

Unele măsuri de diminuare a costurilor sociale luate de guvernarea din 1992-1996 au fost taxate ca fiind demagogice, cu efecte negative grave asupra procesului de tranziție. Ele au fost considerate a reprezenta expresia unui populism care a paralizat procesul de schimbări, fiind responsabile de crizele tranziției. Pe atunci s-a forjat expresia care descria patternul ezitant al tranziției *stop and go*.

Explicarea neacceptării de către populație a costurilor schimbării invocată de ideologia tranziției a fost următoarea: o mentalitate de masă incoerentă, bazată în mod special pe o înțelegere insuficientă a proceselor de schimbare, la care se adaugă și rămășițe ale unei mentalități comuniste. Colectivitatea este caracterizată printr-o ruptură între acceptarea abstractă a modelului occidental și neacceptare, din cauza neînțelegerii necesității sacrificiilor, dar și a centrării pe interesele imediate. Populația nu este coaptă pentru a înțelege și sprijini schimbările, nu pentru că nu le-ar accepta, ci pentru că se află mai mult sub presiunea dificultăților de zi cu zi. Un politician a taxat-o cu ștampila *stupid people*. Populația este tentată să exercite o presiune socială continuă, care, în consecință, este dacă nu neapărat *antireformă*, în mod cert *limitatoare a reformei*. Presiunea socială exercitată pentru diminuarea costurilor sociale ale tranziției este deci contraproductivă.

De asemenea, este contraproductivă tendința populației de a atribui într-un mod exagerat responsabilitatea dificultăților tranziției actorilor politici: oamenii politici, partidele politice, parlamentul, guvernul.

În această perioadă s-a dezvoltat o presiune ideologică pentru a convinge populația că, pentru a realiza o tranziție eficace, cu efecte benefice pe termen mediu și lung, este necesară acceptarea costurilor prezente: un sacrificiu prezent, pentru beneficii viitoare. Dificultatea acceptării unei asemenea scheme ideologice a provenit din coincidența jenantă cu ideologia cEAUȘISTĂ: sacrificii acum pentru un „viitor luminos”. Programul comunist de schimbare a României a fost caracterizat de aceeași schemă

a costurilor schimbării. Contrar acestei așteptări, istoria a demonstrat mai degrabă că suportarea unor costuri uriașe de către colectivitate nu a fost compensată de beneficii ulterioare, ci de multiplicarea lor.

Continuând comparația între atitudinea colectivității față de costurile construirii comunismului și cea față de costurile tranziției, se pot cu ușurință identifica diferențe substanțiale. Programul comunist a fost de la început estimat de către populație a fi nelegitim. În consecință, costurile au fost, în general, estimate a reprezenta ceva nelegitim, impus cu forța. De-abia după succesele lansării economice și sociale din anii '60, când populația a început să beneficieze vizibil de efectele pozitive ale programului comunist, s-a conturat o anumită disponibilitate de acceptare a costurilor. Lucrurile s-au schimbat radical în anii '70-'80, o dată cu intrarea societății socialiste românești într-o criză tot mai profundă. Costurile proiectului comunist au devenit nu numai inacceptabil de mari, ci estimate a fi inutile, în sensul că ele nu mai erau percepute a duce la o schimbare de succes în viitor.

Într-o a doua etapă, s-a cristalizat o altă schemă atitudinală. Ceea ce era taxat ca fiind populism de inspirație mai degrabă comunistă începe să devină o dimensiune strategică obligatorie. Accelerarea reformei nu poate fi realizată printr-o morală intransigentă de tip kantian, ci pe baza unei morale pragmatice care acordă o anumită atenție suportabilității sociale. O expresie explicită a acestei orientări o găsim în noua ideologie a instituțiilor internaționale, pentru a sprijini programul de reformă accelerată al guvernării instaurate în 1997. Contrar filozofiei de politică socială de până atunci, se introduc celebrele „plăți compensatorii” acordate minerilor disponibilizați și apoi extinse la toate situațiile de licențiere în masă. Aceste compensări au fost gândite ca un mod de a evita mișcările sociale generate de accelerarea reformelor. Atitudinea pragmatică nou-formulată ar putea fi rezumată în următorii termeni: oricât de bună ar fi o strategie de schimbare, dacă ea nu este acceptată de către populație, intransigența sa rigoristă se va confrunta, inevitabil, cu procese perturbatoare enorme, costurile ei fiind net mai ridicate decât cele ale unei atitudini mai flexibile, care ține seama și de *sustenabilitatea socială* a schimbărilor. Din acest motiv, chiar instituțiile internaționale sprijinitoare intransigente ale purității reformei (FMI, Banca Mondială) au început să recomande promovarea unui echilibru între cerințele reformei și nevoile colectivității. O asemenea flexibilizare a atitudinii față de susținerea zonelor de interes social fundamental este în creștere în ultimii ani. Este cazul, de exemplu, al crizei capacității populației de a suporta costul utilităților publice. Dacă inițial FMI presa pe o eliminare rapidă a tuturor subvențiilor, în fața efectelor catastrofale a acceptat continuarea lor, într-o formă însă mai focalizată.

S-a produs o adevărată tendință de răsturnare în ideologia tranziției. Formula *acceptarea costurilor sociale pentru a susține o tranziție eficientă* tinde să fie înlocuită cu o nouă formulă: *reducerea costurilor sociale ale reformei pentru a o face pe aceasta suportabilă/sustenabilă social*.

Tipuri de factori extrinseci în explicarea tranziției

În analiza explicației dificultăților tranziției, importanța factorilor referitori la condițiile situaționale ale României (structuri economice moștenite, contextul geopolitic) a tins să fie diminuată, accentul căzând pe factorii social-culturali interni actuali care trimit la responsabilitatea colectivității. Respingerea importanței factorilor explicativi situaționali este efectul *atitudinii active*. Invocarea exclusivă a factorilor situaționali reprezintă mai mult o scuză și are ca efect demotivarea efortului.

Următoarele cinci tipuri de factori extrinseci sunt în mod curent utilizate în explicația dificultăților/eșecurilor tranziției.

Factori extrinseci 1: deficitul de mentalitate cerută de democrație și economia de piață, supraviețuirea unei mentalități comuniste

Funcționarea unui sistem este susținută de *mentalități* specifice. Schimbările sociale majore se confruntă, inevitabil, cu obstacolul mentalităților generate de fostele structuri și cu lipsa mentalităților care să susțină atitudinal și comportamental noul sistem instituțional. Invocarea vechilor mentalități pentru a explica dificultățile schimbării este o schemă explicativă extrem de comodă, prezentând un grad intuitiv de credibilitate. Ea absoarbe incertitudinea, îndoielile și criticile față de opțiunile strategice care nu produc rezultatele așteptate. Invocarea „rămășițelor vechii mentalități” apare în toate procesele de schimbare majoră. Ca și actuala tranziție, și regimul comunist a fost caracterizat prin recursul masiv la un asemenea factor explicativ atât al eșecurilor, cât și al atitudinilor critice ale colectivității față de programul schimbării: „mentalitățile burgheze moștenite”.

Se poate observa cu ușurință creșterea considerării acestui factor pe măsura acumulării dificultăților schimbării.

Un exemplu ilustrativ: pentru a proba/identifica noua mentalitate antreprenorială a angajării curajoase în afaceri, se utilizează în multe sondaje de opinie publică întrebarea: „Preferăți un loc de muncă mai prost plătit, dar sigur sau unul mai bine plătit, dar mai nesigur?”. Majoritatea populației preferă constant un loc de muncă mai sigur, deși mai prost plătit. Analistii văd în această stare de spirit o confirmare a persistenței „mentalității comuniste de pasivitate, de dependență de *tătucul-stat*, care oferă o viață sigură, deși sărăcăcioasă”. O asemenea interpretare oferă un confort explicativ: nu mai trebuie să ne mirăm de ce tranziția nu merge bine. Este această interpretare corectă? Paradoxal, o asemenea atitudine colectivă se înregistrează și în țările capitaliste consolidate. Opțiunea pentru un loc de muncă sigur, deși mai modest plătit nu exprimă o mentalitate comunistă, ci mai degrabă o atitudine rațională într-o societate bazată pe munca salariată, complementar cu un nivel relativ ridicat al șomajului. În mod special într-o perioadă de tranziție, mulți care au căutat

locuri de muncă mai bine plătite, dar mai nesigure, dacă nu aveau capacități profesionale superioare, cum, inevitabil, se întâmplă frecvent, riscă să devină șomeri pe termen lung în condițiile scăderii dramatice a numărului locurilor de muncă salariale.

Se pot invoca și multe alte asemenea interpretări ale atitudinii populației drept expresii ale unei mentalități moștenite, care, în fapt, sunt mai degrabă atitudini realiste față de situația actuală. Neîncrederea în întreprinderile private poate fi parțial expresia unei mentalități a societății comuniste, dar și o estimare realistă a abuzurilor împotriva salariaților a unui capitalism adesea abuziv din cauza deficitului de control social. Estimarea că „înainte trăiau mai bine” este adevărată pentru o largă parte a populației, neexprimând neapărat „nostalgia pricinuită de vechea mentalitate”.

Utilizarea în explicație a „rămășițelor mentalității comuniste”, care în nici un caz nu pot fi excluse ca un factor real, este practică cu o nedisimulată satisfacție că s-a găsit o justificare robustă a dificultăților și eșecurilor, fără nici o grijă pentru determinarea ponderii lor reale. Frecvent întâlnim în ultimul timp formulări de tipul „Doar când actuala generație, tarată de rămășițele mentalității comuniste, va dispărea, societatea românească va putea funcționa normal”. Explicația, de regulă multifactorială, a unui fenomen complex impune, inevitabil, o diferențiere a contribuției diversilor factori. Neglijarea unei asemenea analize, precum și invocarea doar a unora dintre factori și ignorarea altora prezintă riscul de a transforma explicația într-o justificare ideologică.

Factori extrinseci 2: foștii comuniști

Încă de la începutul tranziției, unii actori politici au fost obsedați de pericolul foștilor comuniști (*nomenclaturiştii, neocomuniştii, criptocomuniştii, comuniştii reformaţi*) ce, în măsura în care ar ocupa poziții importante, ar produce un blocaj al schimbării. Deși nu găsim nicăieri o abordare analitică a unui asemenea factor cu acțiune adversă, el este invocat extrem de frecvent pentru a explica eșecurile tranziției. Blamarea foștilor comuniști oscilează pe trei dimensiuni distincte:

- o sancțiune morală necesară: cei responsabili de dezastrul comunist, care au ocupat poziții de conducere în regimul comunist, nu mai au dreptul moral să ocupe asemenea poziții. Încălcarea acestei așteptări morale este captată în reflecția amară „La vremuri noi, tot noi”;
- purtători ai mentalităților comuniste: se presupune că foștii membri ai Partidului Comunist prezintă un risc mai ridicat de a fi *infecțați* de vechile mentalități, devenind astfel un obstacol continuu, chiar dincolo de eventuala lor bună-credință;
- presupunerea existenței unor forme de organizare politică a foștilor comuniști care *sabotează* promovarea reformelor, putând întreprinde, într-un moment favorabil, acțiuni de reinstaurare a comunismului: fără a se aduce argumente explicite, se poate găsi frecvent exprimarea suspiciunii cu privire la reorganizarea vechilor grupuri de comuniști pentru a se opune în moduri diferite reformei. Se sugerează

insistent, chiar dacă nu totdeauna explicit, existența unui nou tip de „luptă de clasă”. Vechii comuniști nu vor renunța așa de ușor la comunism. Revoluția comunistă a utilizat obsesiv schema *luptei de clasă*, care, dincolo de un anumit grad de corectitudine, avea trei funcții ideologico-politice: 1) explicarea dificultăților regimului comunist, 2) explicarea atitudinilor anticomuniste de masă și 3) mijloc de luptă pentru putere. Și regimul comunist invoca necesitatea *vigilenței* față de rămășițele fostelor clase sociale „infiltrate” în pozițiile de conducere ale noului regim.

Presupoziția existenței unor noi forme ale luptei de clasă este greu de susținut. „Vânătoarea de vrăjitoare” a atins niveluri greu de explicat prin pericolul efectiv prezentat de „foștii comuniști”. Oamenii politici care se autointitulau „adevărații anticomuniști”, „adevărații reformiști” au făcut din aceste titlaturi elementul-cheie al programelor lor politice. Nu se poate explica de ce mulți dintre foștii comuniști, intrați în afaceri și deveniți prosperi capitaliști, obținând venituri pe care nu le visau în vechiul regim, și care se bucurau în egală măsură de noua libertate, ar mai avea vreun motiv să comploteze împotriva tranziției. Nu este deloc clar ce ar putea însemna comunismul după căderea URSS și, mai ales, în noul context internațional. Pe de altă parte, grupul de comuniști credincioși era în România mult mai redus decât în celelalte țări foste socialiste europene, nemaivorbind de Rusia. Cu toate acestea, în țara noastră pericolul lor pare să fi fost invocat mult mai frecvent. De altfel, multe persoane la vârf din partidele anticomuniste au fost și ele membre ale Partidului Comunist, unele dintre ele chiar ocupând poziții de conducere.

Factori extrinseci 3: securiștii

Instituția Securității a fost privită constant ca instrumentul cel mai solid al menținerii regimului ceaușist, temut și urât de întreaga colectivitate. Nimeni nu se îndoieste că măsurile represive cele mai antiumane au fost luate de către Securitate. Dacă Partidul Comunist a dispărut singur printr-o autodizolvare naturală, Securitatea a fost de la început preluată de către armată, pusă sub un control sever, reformată structural și curățată masiv de vechile cadre.

Discuții asupra responsabilității morale a Securității pentru menținerea regimului ceaușist și mai ales pentru represiunea sângeroasă din 1989 au apărut încă de la început. Ele au fost însă distorsionate de transformarea lor în instrument al luptelor politice. În mod cu totul ciudat, responsabilitatea morală a fost transferată de la instituție la membrii individuali ai acesteia. Adoptarea legii deconspirării celor care au făcut „poliție politică” a degenerat în dispute interminabile și dificultăți insurmontabile în identificarea echitabilă a responsabilităților celor implicați.

În discursul multor oameni politici este insistent invocată acțiunea „securiștilor” care sunt responsabili nu numai de faptele lor din regimul trecut, ci și de multe probleme în procesul tranziției. În mod uimitor, s-a lansat tema unui nou pericol

pentru tranziție, responsabil de eșecurile acesteia: „securiștii”. Când președintele Constantinescu a anunțat în 2000 decizia sa de a nu mai candida la președinție, a făcut remarcă: „Am fost înfrânt de securiști”. Iar celebrul Ticu Dumitrescu, într-un interviu la TV în decembrie 2003, a fost și mai net: „Țara este condusă de securiști acoperiți”. Invocarea pericolului securiștilor sugerează existența unor grupări de foști securiști care, nu este de clar din ce motive, lucrând coordonat, dar acoperit, ar promova o politică proprie antitranziție.

În evaluarea influenței potențiale a foștilor securiști asupra procesului de tranziție, mai mulți factori trebuie luați în considerare. În primul rând, unul istoric: în evoluția regimului comunist s-au produs schimbări în stilul Securității. În anii '50 Securitatea a fost instrumentul principal al unei represiuni de o cruzime greu de imaginat. Consolidarea sistemului comunist, mai ales pe plan internațional, a dus la o schimbare a metodelor Securității. Prin atitudinea de independență față de URSS a României, complementar cu conștiința imposibilității schimbării sistemului socialist, comunismul a început să devină acceptat mai mult pasiv, ca o inevitabilitate impusă de istorie, uneori însă și cu speranța schimbării sale „pas cu pas”. Securitatea a devenit și ea relativ tolerantă, în contextul unei siguranțe ridicate a regimului, ea intervenind cu brutalitate mai ales în suprimarea tentativelor de organizare politică anticomunistă sau a protestelor demonstrative. În al doilea rând, o parte a Securității a îndeplinit funcții necesare oricărui stat. În fine, mulți dintre foștii securiști, datorită „capitalului social” considerabil dobândit în regimul comunist, au devenit în noul sistem oameni de afaceri de succes, suferind un proces rapid de reconversie politică, chiar dacă unii dintre ei au fost credincioși regimului.

Factori extrinseci 4: caracterul poporului român/mentalități consolidate de o istorie negativă a poporului român

Pe lângă supraviețuirea mentalității comuniste, a nomenclaturii comuniste și a securiștilor, responsabilitatea eșecurilor tranziției este lăsată frecvent în seama caracteristicilor negative ale poporului român. Tranziția a fost însoțită de o adevărată explozie, probabil cea mai accentuată din istoria modernă a României, de autodenigrare colectivă, mergând până la un antiromânism violent, a cărui manifestare cea mai pregnantă poate fi găsită în expresia „îmi este rușine că sunt român”. Un asemenea factor de natură metafizică, presupusul caracter național negativ al poporului român - lipsa de seriozitate și responsabilitate, deficitul de disciplină, lipsa dorinței de a munci, incapacitatea de a duce lucrurile până la capăt, luarea lucrurilor serioase în „bășcălie”, „miticismul” -, a fost adesea invocat în perioadele de criză socială în ultimele secole.

Care este explicația unei asemenea explozii de autodenigrare? Nu poate fi exclusă existența unor presupuse trăsături negative cristalizate într-o istorie dificilă. Este însă mai probabil că în mult mai mare măsură invocarea acestui factor reprezintă o

modalitate comodă de explicare extrinsecă a dificultăților tranziției. Cred că este mai important de răspuns nu la întrebarea „Există un caracter al poporului român, suficient de cristalizat, care explică actualele probleme?”, ci la o cu totul alta:

„Cum justificăm invocarea obsesivă a caracterului românului drept explicația cea mai importantă a dificultăților actuale?”.

Factori extrinseci 5: imoralitate, individualism, corupție

O explicație a nereușitelor tranziției, tot mai des invocată în ultimul timp, care tinde să ia locul factorilor enumerați până acum - mentalitate comunistă, comuniști/securiști, caracterul poporului român -, o reprezintă un deficit de moralitate, abuzul de putere, corupția. Acest tip de factor extrinsec țintește în mod special clasa conducătoare, care, în virtutea poziției sale, are acces la obținerea unor câștiguri ilicite: politicienii corupți, „baronii locali”.

Destul de mulți observatori înregistrează cu o anumită surprindere caracterul exagerat al acuzelor de corupție. Tranziția a fost însoțită, evident, de o creștere substanțială a corupției. Transformarea acesteia în factor central al problemei actuale a tranziției are însă mai degrabă o tentă ideologică. Pe de o parte, forme de corupție - și încă grave - există și în Occident. Pe de altă parte, se evită de cele mai multe ori cauzele profunde ale corupției, accentul căzând pe deficitul de măsuri de prevenire și sancționare.

Este totodată evident că unele estimări ale magnitudinii proceselor de corupție sunt exagerate, cu intenții accentuat pedagogice. Este cazul utilizării datelor sondajelor de opinie publică. Populația estimează că volumul actelor de corupție a crescut în ultimul timp. O asemenea estimare reprezintă o cunoscută deformare de percepție: conștientizarea la nivelul colectivității a unei probleme sociale e de natură a estima o creștere a ei mai mare decât este ea reală. Am putea chiar formula ipoteza că dimensiunea reală a corupției, datorită măsurilor luate în ultima perioadă de timp, s-a diminuat.

Explicarea centrării pe factorii extrinseci

Invocarea accentuată a factorilor extrinseci în explicarea dificultăților tranziției nu reprezintă rezultatul constatării empirice a gradului de intervenție a acestora, ci mai mult o concluzie logică a unei configurații teoretice: cum se pot explica gravele rezultate negative ale tranziției, în condițiile în care acceptăm corectitudinea strategiei tranziției formulate de către Occident, la care se adaugă contextul internațional extrem de suportiv? *Logic*, singura explicație poate fi găsită doar în incapacitatea actorilor interni, lipsa de experiență democratică și capitalistă fiind cel mai blând factor, la care se adaugă cultura poporului român și rămășițele comunisto-securiste.

Două grupuri sociale au fost înclinate să utilizeze acest pattern explicativ. În primul rând, membrii partidelor istorice, desemnați adesea prin sintagma *talibanii politiciii românești*. Invocarea unor asemenea factori extrinseci reprezenta o explicație atractivă a lipsei de popularitate a grupărilor politice care se considerau singurele îndreptățite a prelua conducerea procesului de tranziție. Prinsă în capcana unor mentalități contraproductive, populația este responsabilă pentru eșecurile tranziției atât difuz, printr-un comportament slab productiv pentru reformele necesare, cât și direct, prin opțiunile electorale făcute. Rezultatele primelor alegeri din 1990, după o primă fază de acuzație de falsificare, eșuată datorită evidenței că ele au exprimat corect starea de spirit a populației, au fost elitist contestate pe temeiul unei mentalități colective deficitare. Eticheta foarte des utilizată de „duminica orbului” pusă pe ziua alegerilor a devenit o acuză standard a caracterului conservator al populației. În primul rând, un grup intelectual elitist care, dezvoltând o ideologie intransigent anticomunistă, a acceptat fără rezerve autoritatea strategiei tranziției și a instituțiilor internaționale care o promovează, fiind în dificultate să dea o explicație a eșecurilor acestei perioade.

În al doilea rând, un mic grup „elitist” (filozofi, esești, analiști politici) constituit dintr-o combinație de idealism naiv și de incapacitate de a se angaja în procesul de elaborare a programelor practice de acțiune și de obținere a unui suport popular. În mod special, acest grup elitist s-a dovedit a fi orientat obsedant spre o critică violentă a „românismului”. Antiromânismul genera un paradox a cărui depășire s-a încercat printr-o soluție fragilă: românii, cu toate defectele lor, reprezintă masa populației; elitele critice au reușit, prin calitatea lor de elite, să se ridice deasupra condiției lor de români.

Dacă ipoteza formulată aici este corectă, implicațiile sunt tulburătoare: asumarea de către români a vinovăției reprezintă o scuză masivă a defectelor strategiei construite de către Occident și, ceea ce este mai important, un instrument ideologic puternic pentru a controla orice tendință complet nefondată de reînviere a comunismului. Nu ar fi lipsit de sens a face o paralelă neplăcută între invocarea pericolului comunismului în România și cea a armelor de distrugere în masă ale Irakului.

În această zonă s-a constituit în ultimul timp și un pattern de a trata România tot mai agresiv critic. Diferenții funcționari occidentali, paradigmatici fiind baroneasa Emma Nicholson și fostul ambasador al SUA, Michael Guest, atacă insistent România pe diferitele teme care sugerează eșecuri ale tranziției cu origine comportamentală: instituții pentru copiii abandonați, adopțiile internaționale, corupția, dependența politică a justiției. Când o temă este epuizată prin lămurire sau uzură, apare o altă temă într-un ciclu care pare fără sfârșit. Strategia poate fi interpretată în două perspective diferite - una justificativ-constructiv exprimată de un înalt reprezentant al UE în legătură cu criticile deplasate ale baronesei privitoare la adopțiile internaționale: chiar dacă sunt exagerate sau incorecte, aceste critici trebuie luate ca presiuni utile pentru voi pentru că vă motivează efortul; cealaltă, justificativ-defensivă: responsabilitatea eșecurilor este atribuită exclusiv actorilor interni.

Mass-media în tranziție

Mass-media au avut un rol extrem de important în procesul tranziției. Explozia mass-media (un număr enorm de ziare, posturi de televiziune și de radio) a răspuns unei uriașe nevoi de *informare*, dar și de *participare* a colectivității.

Cum au răspuns mass-media la această nevoie? Nu este cazul să facem aici evaluări moralizatoare. Dincolo de orice discuție, mass-media au avut un efect net pozitiv în procesul de tranziție. Ele au un efect copleșitor asupra proceselor sociale de schimbare, îndeplinind trei funcții esențiale: informare, susținere a schimbărilor, control.

1. Reprezintă pe departe cea mai importantă *sursă de informare* a colectivității asupra problemelor și activității instituțiilor publice.
2. Au susținut cu succes strategia de schimbare a societății românești, exercitând o motivare continuă a voinței de schimbare și de depășire a dificultăților.
3. Au exercitat o presiune constantă de asigurare a corectitudinii actului de administrare a societății, manifestând o vigilență ascuțită față de actele de corupție. Se poate estima că cea mai eficace monitorizare a actului guvernării a fost realizată de mass-media.

Pe de altă parte nu putem să ignorăm faptul că mass-media reprezintă o parte a societății în tranziție, suferind de distorsiunile globale ale acesteia, împărtaşind iluziile ei și, la rândul lor, inducând distorsiuni în celelalte componente ale societății. Imaginea publică a mass-media este predominant pozitivă, dar există totodată și rezerve din partea unui segment important al populației. În 2003, 55% din populație avea încredere mare/destul de mare în mass-media, în scădere față de 2000, când se plasa la nivelul de 62% (vezi capitolul 8). 20% din populație îi percepea pe ziariști ca fiind corupți aproape toți/o mare parte. Este adevărat că persoanele din instituțiile publice erau percepute ca fiind corupte de un segment mult mai ridicat (între 44% și 69%).

Mass-media și mecanismele democrației

În evaluarea modului în care mass-media au realizat funcțiile de *informare a publicului*, *facilitare a participării politice* și *monitorizare a funcționării instituțiilor politice*, trebuie să ținem seama de contextul social-politic în care ele funcționează.

Mass-media constituie sursa principală de informare foarte credibilă, fără a putea evita însă presiunile deformante ale procesului global de tranziție. Strategia tranziției a devenit atât pentru actorii politici, cât și pentru mass-media o dogmă, mai presus de orice îndoială. Orice recomandare a FMI-ului devine un *trebuie absolut*. În contextul strategiei tranziției, mass-media au devenit, inevitabil, prizonierele unui dogmatism.

Frecvent, mass-media s-au plasat în poziția de instrument exigent de monitorizare a implementării cerințelor strategice formulate de către Occident. Analiza mesajelor transmise continuu de mass-media, mai ales în perioada primă a tranziției, este de natură a detecta cu ușurință o orientare pronunțat pedagogică și de monitorizare: sarcina asumată de mass-media este aceea de a face colectivitatea să înțeleagă strategia și natura dificultăților, să identifice acțiunile estimate a fi devieri de la cerințele strategiei. Mulți analiști, actori principali din mass-media, apar ca păzitori ai purității strategiei tranziției, promotori ai punctelor de vedere ale instituțiilor legitime care patronează concepția strategiei: FMI, Banca Mondială, Comisia Europeană, Consiliul Europei, ale diferiților actori politici occidentali, ale presei occidentale. Orice comentariu negativ al mediilor occidentale este preluat de mass-media internă cu o satisfacție nedisimulată.

O asemenea atitudine a mass-media corespundea așteptărilor colectivității. Pentru aceasta, strategia reprezenta un cadru referențial deasupra mișcării haotice și dezamăgitoare. În lumina modelului de acțiune și a suportului occidental se contura o perspectivă optimistă. În plus, reprezenta un temei de continuă critică a guvernării și a actorilor puterii. Vom fi, cândva, în stare să realizăm ceea ce deja știm că este binele. Adoptarea fără rezerve a strategiei tranziției reprezenta o sursă importantă a îndeplinirii cu succes a tranziției.

Mass-media în societatea românească în tranziție prezintă o poziție epistemologică distinctă, diferită de mass-media occidentale. Mai ales în prima parte a tranziției, mass-media se caracterizează prin promovarea unei superiorități intelectuale și morale nete: noi știm ce trebuie făcut, suntem motivați să o facem, suntem corecți; „ei” nu prea știu cum trebuie făcută reforma, au mentalități învechite, au o slabă motivație, sunt corupți. „Suntem cu ochii pe ei” (expresie des repetată de un cunoscut jurnalist). Asumarea unei cunoașteri certe și a unei superiorități morale justifica poziția de *orientatori* ai acțiunilor de schimbare și de *gardieni* ai purității ideologice și morale a procesului de tranziție. Comentariile sunt foarte clare și directive: „Guvernul întârzie privatizarea”, „Este imperativă introducerea imediată a imobilității magistraților”, „Problema centrală a reformei justiției e acum asigurarea independenței sale politice”. Din discursul mass-media este aproape exclusă formularea de alternative și îndoieli: ar trebui făcut x sau y? Care sunt argumentele pro sau contra? Este bine sau nu de făcut.? Care sunt prioritățile?

Testul *asumării incertitudinii* este decisiv pentru evaluarea atitudinii intelectuale. În primii ani ai tranziției, discursul din mass-media este caracterizat de o asumare a unei certitudini foarte ridicată.

În ultimul timp a început să se acorde atenție diferențelor de *stil* dintre mass-media occidentale și cele din țările în tranziție. Mass-media occidentale au din acest punct de vedere, o orientare diferită. Jurnaliștii nu își asumă, de regulă, rolul de specialiști, ci mai degrabă de *comentatori* ai acțiunii actorilor sociali și ai pozițiilor specialiștilor. Rareori mass-media promovează soluții considerate a fi mai presus de orice îndoială

și nu judecă cu certitudine corectitudinea acțiunilor. Mass-media tind să aibă mai degrabă o atitudine neutră față de acțiunile și opțiunile ideologice ale actorilor politici, asumându-și funcția de a prezenta publicului diversitatea punctelor de vedere.

Diferențele de stil menționate până acum nu provin în mod esențial din decalaje de profesionalism, ci ele exprimă mai degrabă contexte sociale diferite. Occidentul reprezintă o societate foarte stabilă și legitimă. Starea de spirit standard este dominată de un spirit *meliorist*. Lucrurile sunt, în general, bune. Sistemul este corect, direcția e bună. Actorii caută soluții de îmbunătățire și, până acum, au reușit rezonabil de bine. Nu se presupune că mass-media pot să identifice soluții mai bune decât ale actorilor politici. Funcția mass-media este aceea de *acompaniator* al procesului, îl fac mai transparent pentru public și facilitează un dialog public mai bun. Eventual, constituie și un gardian - nu singurul - al corectitudinii comportamentului actorilor, nu atât cognitiv, cât legal și moral.

Este adevărat că și mass-media occidentale s-au caracterizat printr-un stil de tratare a societăților în tranziție diferit de cel practicat pentru propriile societăți, axat pe asumarea unei superiorități intelectuale și morale. Este evidentă o preferință accentuată pentru preluarea informațiilor cu încărcătură negativă despre evenimentele din țările în tranziție, fără o minimă rezervă critică față de sursele acestora.

Ar fi fals să explicăm atitudinea predilect critică a mass-media prin teoria „cumpărării de către Occident”. Explicarea asumării unei asemenea funcții critice, dincolo de limitele standard occidentale, stă tot în procesul de alienare față de procesul politic, împărțit în comun de către colectivitate și mass-media. Împinse în pasivism, și mass-media au fost tentate să considere că singura lor modalitate de participare este supravegherea critică a guvernului, dusă până la o suspiciune generalizată. Atitudinea critică a mass-media are o structură simplă: strategia tranziției este corectă; principalii săi promotori occidentali au dreptate; guvernul e vinovat de rateurile tranziției, la care contribuie și alți actori din interior.

Trimisă acasă după ce l-a izgonit pe Ceaușescu, populația avea o nevoie accentuată de participare la conducerea societății. Mass-media nu puteau compensa lipsa unor mecanisme satisfăcătoare care să ofere colectivității posibilitatea participării la nivelul așteptărilor. Ele au fost deficitare în oferirea unui cadru al dezbatelor problemelor societății românești și direcțiilor de schimbare.

Frustrată de lipsa oportunităților de participare la conducerea societății, colectivitatea găsește în mass-media un drog care îi satisface nevoia de confirmare a faptului că sistemul politic funcționează prost, fiind pătruns de corupție, incompetență și, în mod special, indiferență față de populație și mai ales nu-i oferă o oportunitate reală de participare politică. Colectivitatea a găsit în mass-media confirmarea stării sale de victimă colectivă a corupției, incompetenței/mentalității moștenite și relei intenții ale actorilor politici. Similitudinea cu balada *Miorița* este sugestivă. Mass-media apar pe postul de rapsod care relatează auditoriului cursul tragic al evenimentelor. Publicul asistă îngrozit, dar incapabil de a interveni în vreun fel în cursul actului

criminal. Doar în mod excepțional mass-media au reușit să prevină crima mioritică. Mai frecvent, au reușit doar să preseze pentru pedepsirea criminalului.

Complexul vinovăției a fost întărit de o credință dogmatică în corectitudinea strategiei tranziției și a autorităților care au produs-o. Credința dogmatică în corectitudinea strategiei a devenit un fel de religie care face acceptabile dificultățile în perspectiva unui viitor prosper promis.

Nu jurnaliștii au creat o asemenea stare de spirit, ei doar au hrănit-o. Ca orice drog, mesajul exclusiv critic față de putere nu face decât să confere o satisfacție perversă, având ca efect întărirea pasivismului colectiv.

Contrar concepțiilor curente, asumarea de către mass-media, dincolo de un anumit punct, a rolului de „câine de pază” a blocat funcția constructiv politică a acestora. Un clip repetat obsesiv la televiziune prezintă un cunoscut ziarist care exprimă cu limpezime ostilitatea structurală a presei față de actorii politici: „Noi le facem unora viața grea, ca să aveți voi o viață mai bună”. Dar de ce să nu facă mai bună viața populației contribuind la perfecționarea politicilor de schimbare? Funcția mass-media de supraveghere a „puterii” este normală. Există însă aici riscul de întărire a pasivismului: înlocuirea funcției de a oferi un cadru de participare și dezbatere publică a problemelor colectivității cu asumarea posturii de critic cu orice preț al puterii.

Mass-media și voluptatea eșecului

România suferă de o adevărată patologie a *voluptății eșecului*. Se poate detecta cu ușurință o tentație comună a publicului și a mass-media de a găsi o gratificație specială în invocarea eșecului. O asemenea patologie poate fi considerată a fi o reacție perversă la situația de neputință.

Patternul voluptății eșecului s-a cristalizat în experiența colectivă produsă de regimul comunist. Acolo însă el avea un fundament rațional clar. Criza societății socialiste, asociată cu blocajul oricărei acțiuni de schimbare, a generat o *dezirabilitate a schimbării produsă nu prin acțiune, ci prin criză, prin cumulara nereușitelor și eșecurilor*. „Vestea bună” pentru populație era „vestea proastă”, eșecurile și nereușitele. Defularea supremă era comunicarea a cărei structură era „Ai auzit de ultima prostie/ultimul eșec.../ce am pățit.../ce ne-a mai făcut Ceaușescu?”. Dincolo de raționalitatea strategiei - orice nou eșec, un pas înainte către căderea regimului -, inevitabil, s-a conturat un complex emoțional pervers: satisfacția compensatorie a eșecului care anesteziază frustrarea inacțiunii.

În perioada tranziției, matricea generatoare a experienței colective s-a modificat structural. Neputința produsă de un factor clar - regimul comunist, cu instrumentele sale puternice de represiune, susținut de sistemul internațional - a fost înlocuită de o configurație confuză de forțe greu de identificat și imposibil de luptat împotriva lor. A fost indusă o nouă pasivitate, generată de factori confuzi împotriva cărora nu se poate lupta. Această pasivitate nu mai poate fi acceptată cu sentimentul neputinței,

ci mai degrabă al vinovăției. Blamarea puterii, sentimentul secret de satisfacție față de eșecurile acesteia devin un mod de detașare. Vinovăția care începe să se infiltreze în propria conștiință este transferată difuz tuturor actorilor. Și mass-media ne ajută, identificând continuu vinovați și vinovații în zona din cealaltă parte a comunității, a puterii. Printre responsabili sunt constant identificați oamenii politici care se îmbogățesc prin afaceri imorale, incompetenți, corupți, foști comuniști sau securiști. Deși folosită de diferiți actori politici plasați cronic în opoziție pentru a justifica propria lor neputință, formularea „revoluție furată” este mult mai profundă și adevărată decât se crede în mod curent. Ea este o expresie a păcatul originar al separării colectivității de putere, trimițând colectivitatea într-o pasivitate neputincioasă. Speranța participării a fost înșelată.

Cu aceeași funcție a apărut și ideologia naționalistă extremistă: interesul național nu este promovat, trădătorii de țară - simetric cu egoiștii, îmbogății peste noapte, corupții - sunt responsabili de criza societății actuale.

Inevitabil, „blamarea puterii” implică în mod complementar și „blamarea/autoblamarea colectivității”. Mass-media lansează continuu un mesaj: nu numai puterea, ci și voi, colectivitatea, sunteți prizonierii unei istorii deformante, incapabili de a înțelege și a acționa în direcția cea bună; sunteți români, cu toate tarele voastre. Este o dramă care reproduce în societatea modernă motivele tragediei antice și le depășește prin faptul că se desfășoară la scară națională. Corul publicului răspunde în surdină și cu mizerie: noi, masa, suntem. Colectivitatea însăși își asumă un sentiment ambiguu: alții sunt vinovați, dar nu știm foarte clar cine și ce putem face; și noi suntem de vină.

În acest complex al vinovăției se poate identifica o sursă importantă a popularității mass-media: nu neapărat înțelegerea mai bună a realității, posibilitatea de control asupra guvernării, ci un instrument compensatoriu al neputinței. Imaginea oferită de mass-media este o dramatizare a dificultăților tranziției, transformându-le în culpe morale, un cadru pentru un masochism colectiv. În condițiile în care o intervenție reală nu funcționează, se obțin rezultate satisfăcătoare prin blamarea „celorlalți” (hoție, abuzuri, corupție), complementar cu autoblamarea.

Costul autoliniștirii este asumarea vinovăției colective.

Nu mass-media au inventat acest joc național. El a fost rezultatul unei stări de spirit globale, produsul complex al acțiunii tuturor actorilor implicați - și, în primul rând, a actorilor politici.

* * *

Câteva concluzii trebuie formulate.

În momentele de criză, în care anxietatea colectivă atinge cote înalte, românul a devenit unul dintre cei mai mari consumatori de mass-media.

Se poate estima că mass-media din România se află în prezent într-un proces important de schimbare a orientării și stilului. Se prefigurează o creștere rapidă a priorității acordate funcției de cadru stimulat al dezbaterilor publice asupra opțiunilor politice fundamentale și a direcțiilor de dezvoltare. O asemenea schimbare de stil se simte tot mai clar și în modul de raportare la guvernare: o scădere a criticii fundată pe suspiciunea de principiu cu o susținere/critică selectivă.

Complementar, în ultimul timp au apărut în mass-media semne de iritare față de unele intervenții occidentale, precum și rezerve față de unele componente ale strategiei tranziției. Este predictibil că se va intra într-o fază tot mai accentuat realist-critică.

Capitolul 8

Spre o teorie explicativă a tranziției

Câteva elemente ale constituirii unei sociologii a tranziției au fost deja formulate în capitolele anterioare. Strategia tranziției este atât un construct cognitiv, cât și unul social, rezultat al interacțiunii unui larg număr de actori sociali, cu interesele, percepțiile, temerile lor.

În capitolul de față mă voi concentra asupra a două probleme: pe de o parte, analiza critică a strategiei tranziției, pe de altă parte, identificarea explicației colective a dificultăților și crizelor tranziției ca proces social. Această explicație este o parte a ideologiei tranziției, având un rol important în dinamica societății.

În ultimii ani au început să se contureze o serie de critici la adresa strategiei tranziției, inclusiv a principalelor instituții internaționale care au avut un rol crucial în elaborarea și implementarea acestora. Literatura critică s-a multiplicat rapid și sunt sigur că ea va crește în continuare, ajungând la o evaluare critică globală a strategiei tranziției și a actorilor responsabili. Cartea de față nu intenționează să intre într-o analiză detaliată a acestor critici, ci doar să deschidă o perspectivă asupra evaluării lor critice și a explorării alternativelor.

Opțiunile strategice ca factori explicativi ai eșecurilor tranziției

1. *Preluarea în strategia tranziției a spiritului neoliberalist al anilor '80.* Observația este formulată de Bob Deacon (1997) și de alții. Strategia tranziției a exprimat spiritul unei faze în evoluția capitalismului occidental: neoliberalismul. Anii '80 au fost dominați de o viziune neoliberală, ilustrată atunci de personalități politice marcante, ca, de exemplu, Margaret Thatcher și Ronald Reagan, care acum ni se pare chiar extremistă. În Europa bătea un vânt neoliberal puternic. Chiar Suedia, cu tradiția ei social-democrată consolidată, a ales, e adevărat, pentru o perioadă scurtă de timp, o guvernare liberală. În mod special Fondul Monetar Internațional, dar și „uliii” din Banca Mondială (cum erau numiți „economiiști duri” de către gruparea

adversă din aceeași instituție) exprimau precepte neoliberale radicale. E clar că dacă o asemenea opțiune este inadecvată pentru țările în tranziție reprezintă o temă important de discutat. Dar o asemenea analiză a fost puternic descurajată. În ultimii ani se produce o schimbare de atitudine față de preceptele neoliberale. Chiar autocritica stângace a FMI este ilustrativă. În raportul publicat în acest an, FMI recunoaște, de exemplu, că a greșit în puncte esențiale în politica sa față de România. Este un prim pas pe care trebuie să-l încurajăm, deși așteptăm o autocritică mai globală în ceea ce privește politica sa în țările în tranziție. Este, de asemenea, necesar răspunsul la o întrebare de importanță crucială pentru evoluția viitoare a unor instituții de acest fel: cine plătește pagubele generate de impunerea unor politici greșite?

2. *Metodele de suport al procesului tranziției, utilizate de actorii externi.* Complementar cu criticile la adresa opțiunilor strategice, încep să se formuleze semne de întrebare cu privire la metodele și procedeele utilizate de actorii occidentali în suportul oferit țărilor în tranziție. Adesea, actorii care dețineau poziții importante în orientarea procesului tranziției au căzut în capcana unor abordări idealizant-moralizatoare. Frecvent, țările în tranziție au fost criticate pentru fenomene negative care pot fi găsite și în țările occidentale. Asemenea critici par să fie disproporționate în raport cu gravitatea problemelor cu care țările în tranziție au trebuit să se confrunte într-o perioadă scurtă de timp, plină de dificultăți și de confuzii. Misionari de diferite tipuri au venit în România, cu autoritatea Occidentului, promovând, uneori cu un ton agresiv, reforme moraliste care în țările lor nu aveau un succes prea mare sau nu păreau a fi prioritare: de regulă, sub „pălăria” drepturilor omului, a drepturilor animalelor, feministe extremiste etc.

Mai grav este însă că instituțiile occidentale au deviat spre atitudini tipic paternalist-autoritare, utilizând o combinație de „morcov și băț”: împrumuturi și certificate de bună purtare condiționate de adoptarea unor decizii politice cu efecte foarte importante, amenințări cu blocarea accesului la structurile occidentale, critici adesea umilitoare. Suportul tranziției acordat de către actorii occidentali s-a transformat adesea în blocarea procesului intern de construcție mentală și instituțională.

Adoptarea de către Occident a unui rol activ accentuat în orientarea tranziției a avut efecte pozitive multiple. Complementar însă, s-a produs un sistem caracterizat printr-un *feedback diminuat*: actorii occidentali, autori ai strategiei tranziției, au tins să dezvolte o atitudine defensivă în raport cu examinarea critică a opțiunilor strategice responsabile de succesele modeste sau chiar de eșecurile tranziției. S-a produs o gravă confuzie de autoritate: autoritatea politică internă și participarea democratică *versus* autoritatea instituțiilor și actorilor occidentali care, subliniind mereu independența și completa responsabilitate a țărilor în tranziție, au dezvoltat, în fapt, un puternic control asupra deciziilor interne, nedublat însă de asumarea responsabilității pentru rezultatele politicilor adoptate.

De cele mai multe ori, relațiile dintre actorii externi și cei interni s-au bazat pe un tip de negociere în care părțile sunt sensibil inegale ca putere. Rezultatele unor astfel de negocieri au fost constant în favoarea pozițiilor occidentale, cu o anumită variație în raport cu gradul de putere a actorilor interni. În această privință, se poate formula următoare ipoteză: *cu cât slăbiciunea politică, starea de conflictualitate internă și confuzia sunt mai accentuate, cu atât puterea de negociere cu instituțiile occidentale este mai scăzută, intervenția externă fiind mai eficace și având, la rândul ei, efecte dezorganizatoare mai accentuate; și invers, cu cât coeziunea politică internă, capacitatea factorilor politici interni de a interacționa într-un mod constructiv și de a se coagula în jurul intereselor naționale sunt mai ridicate, cu atât capacitatea lor de negociere cu factorii externi e mai mare, opțiunile interne beneficiind de un grad mai înalt de coerență și de putere de promovare a schimbării. Consistența scăzută a proceselor politice interne a fracturat elementul-cheie al reușitei tranziției, dialogul constructiv și eficace cu actorii externi.*

La rândul lor, dezechilibrele din acest dialog au avut ca efect întârzierea coagulării proceselor politice interne. În acest context, a fost posibilă lansarea de către actorii externi a unor orientări strategice și teme sociale care nu au fost filtrate prin interacțiunea constructivă și corectivă a factorilor interni.

3. *Retragerea statului din restructurarea și relansarea economiei.* Orientarea fundamentală a strategiei tranziției a fost asaltul asupra rolului statului, mai ales în economie, dar și în celelalte sectoare ale vieții sociale. Este preluat aici un principiu central al neoliberalismului, formulat de Margaret Thatcher: *statul nu este soluția la problemele societății actuale, ci însăși problema*. Retragerea statului, atât din majoritatea funcțiilor de coordonare și control al economiei, cât și de furnizare a bunăstării, a fost considerată în prima perioadă ca fiind condiția obligatorie a unei tranziții reușite.

În alegerile prezidențiale din 2000, sloganul lui Theodor Stolojan a fost „economia înaintea politicii”, care prelua un principiu la modă în instituțiile internaționale de atunci: *economic driven society*. Sloganul prezintă un adevăr incontestabil: reforma economiei constituie nucleul schimbării sociale. În forma sa simplificată, el s-a dovedit a fi o sursă a eșecurilor economice: nu este posibilă construirea unei noi economii fără intervenția regulatoare a statului. În realitate, pe termen scurt, *politicul* a fost, inevitabil, elementul-cheie al tranziției. Incoerențele acestuia, combinația confuză de intervenție/neintervenție, adoptarea necritică a unor decizii, programarea secvențelor schimbării au fost sursa principală a problemelor tranziției.

Voi da câteva exemple de sustragere a rolului statului cu efecte dezastruoase. Unul dintre principiile care au dominat de la început tranziția a fost acela al trecerii rapide de la controlul statului comunist, în care legea era doar un instrument subordonat, la un „stat de drept”. Abordarea primitivă, fără a se acorda atenția necesară constituirii unui sistem instituțional suficient de elaborat, în condițiile unei

capacități sever limitate de control, este responsabilă de faptul că justiția a fost slab eficientă și foarte vulnerabilă la corupție. Așa se explică de ce marile escrocherii economice ale tranziției au fost „spălate” de justiție. Dispariția puternicei flote românești este un caz paradigmatic. Ea a fost, evident, „furată”, dar s-ar putea ca autorii să fie declarați nevinovați din punctul de vedere al legislației confuze de atunci, ei fiind exonerati de orice responsabilitate.

În prima parte a tranziției, forțele politice de opoziție au presat continuu pentru scăderea autorității guvernului. Instituții importante în realizarea programelor tranziției au fost trecute de sub autoritatea guvernului în subordinea parlamentului, care s-a dovedit a nu avea capacitatea de a exercita eficient orientarea și controlul necesare, sau în spațiul de responsabilitate al „societății civile”, ce s-a dovedit a fi o ficțiune, putând fi politic manipulat. Guvernarea din primii șapte ani ai tranziției a fost mereu supusă suspiciunii că este dominată de o tehnocrație insuficient de radicală, acuzată de a avea o mentalitate comunistă, fiind înclinată să susțină intervenția excesivă a statului. Un caz semnificativ îl reprezintă lupta pentru poziția *Fondului Proprietății de Stat (FPS)*. Acest organism era proiectat să aibă un rol esențial în administrarea și privatizarea întreprinderilor proprietate de stat. Pentru a nu deveni un instrument al guvernului utilizat împotriva opoziției, el a fost plasat sub autoritatea parlamentului, ceea ce s-a dovedit a crea un vid de autoritate, cu efecte distructive enorme și permeabil la corupție. Încercarea PDSR, în timpul guvernării sale, de a-l pune sub controlul mai eficient al guvernului a întâmpinat o rezistență extrem de puternică din partea opoziției. Noua guvernare, formată din fosta opoziție, a trecut imediat FPS-ul în subordinea guvernului.

În România, retragerea statului pare să fi fost cea mai accentuată în raport cu celelalte țări în tranziție. Indicatorul cel mai clar al retragerii statului din funcționarea tuturor sferelor societății îl reprezintă cheltuielile publice ca procent din PIB. România este țara cu cel mai scăzut nivel al cheltuielilor bugetare după Lituania și Moldova.

Este necesar să fim prudenți în a trage concluzii nete din aceste date. Clar este însă că, dincolo de acceptarea bibliei neoliberale, nu există analize complexe ale efectelor nivelului de bugetare asupra funcționării societății, mai ales în perioada tranziției. Dogma neoliberalistă conform căreia un buget scăzut stimulează creșterea economiei nu a obținut o confirmare pe termen mediu și lung. Pe de altă parte, un buget redus nu oferă posibilitatea unei politici de lansare economică și nici de reducere a pierderilor sociale.

La spiritul neoliberal aș adăuga încă o sursă probabilă a obsesiei retragerii statului: frica viscerală a Occidentului față de rolul statului în țările foste socialiste, perceput ca un posibil risc de a utiliza puterea sa în reorientarea tranziției spre o nouă alianță internațională în jurul Rusiei, bazată pe un fel nedefinit de neocomunism, și, în consecință, reproducerea scindării lumii occidentale.

Rolul statului a reprezentat o temă de discuție ideologică ascuțită în primii ani ai tranziției. Ideologia oficială, susținută puternic de actorii occidentali, s-a concentrat

Tabelul 8.1. *Cheltuielile bugetare totale*

	1990	2002
Republica Cehă	60,1	47,8
Ungaria	57,5	53,5
Polonia	39,8	45,7
Slovacia	60,1	50,2
Slovenia	49,6	43,5
Estonia	32,8	39,2
Letonia	44,0	37,5
Lituania	49,2	29,3
Bulgaria	65,9	38,9
România	39,3	33,6
Bosnia-Herțegovina	39,3 (1995)	55,0
Croația	39,0 (1991)	51,5
FRI Macedonia	40,4 (1991)	37,8
Serbia și Muntenegru		48,7
Belarus	43,9 (1991)	42,0
Moldova	24,7 (1991)	31,5
Rusia	58,4 (1992)	37,0
Ucraina	31,4	36,6 (2001)

asupra acuzației că promovarea rolului activ al statului reprezintă un reflex comunist; individul, prin efortul său, și ansamblul indivizilor, prin mecanismele pieței, sunt singurii producători ai bunăstării. Contrar ideologiei oficiale, colectivitatea se aștepta ca statul să-și asume mai multă responsabilitate în toate sferele vieții sociale, inclusiv în economie (*Barometrul de opinie publică*, 2003): 76% statul trebuie să-și asume responsabilitatea asupra proceselor social-economice *versus* 15% care consideră că acest lucru nu este recomandabil. Sectoarele în care populația consideră că statul trebuie în *primul rând să-și asume responsabilitatea*, iarăși contrare ideologiei oficiale, sunt, în ordinea preferințelor: asigurarea veniturilor (25%), a locurilor de muncă (26%), implicare socială (17%). Rolul activ al statului în controlul întreprinderilor de stat ar trebui să crească, afirmă 48%, față de 26%, care cred că ar trebui să li se acorde acestora mai multă libertate. Statul ar trebui să se implice mai mult în suportul social al săracilor: 51% total de acord, 37% mai degrabă de acord, 10% nu prea sau deloc de acord.

În ultimul timp am impresia că se acumulează tot mai multe argumente că *retragerea statului* a reprezentat o sursă importantă a multiplelor crize și a costului enorm al schimbărilor atât în economie, cât și în alte sfere ale vieții sociale.

Dacă analizăm comparativ performanțele tranziției, observăm că statele care au reușit mai bine atât economic, cât și social sunt cele ce nu au aplicat preceptele FMI.

O evaluare făcută de Banca Mondială la 10 ani de tranziție (2002) ajunge la câteva concluzii formulate în premieră, pe care însă nu le duce până la capăt. Economia țărilor în tranziție a cunoscut o adevărată prăbușire. Succesele cele mai apreciable le găsim, surprinzător, în țările ce au menținut o implicare puternică a statului în economie: China a cunoscut o creștere economică spectaculoasă în ultimii 15-20 de ani, dar și Vietnamul, care, după ce Nordul comunist a câștigat războiul, a orientat noul Vietnam spre un proces rapid de schimbare economică și politică. Elementul-cheie al succesului acestor schimbări nu este „menținerea dominării politice a comunismului”, ci o implicare puternică a statului în procesele de promovare a economiei de piață și creștere economică. Un alt caz comentat în Raportul Băncii Mondiale este Belarus. Dacă fostele republici din Uniunea Sovietică au cunoscut o prăbușire economică, procesul de readaptare la noua situație de cădere a zonei s-a dovedit a avea loc în Belarus, țara estimată a fi cel mai puțin reformată.

4. *Restructurarea economiei prin introducerea rapidă și completă a mecanismelor economiei de piață și a privatizării.* De la început strategia tranziției a rezervat statului un rol limitat în economie: crearea cadrului legal și instituțional al economiei de piață și privatizarea cvasitotală a economiei. Pentru restructurarea și relansarea economiei, s-a mizat pe două mecanisme: introducerea dintr-o dată a mecanismelor economiei de piață ca unic reglator și privatizarea completă. Din acest motiv, statul a renunțat la tentativa de a dezvolta o politică de restructurare și relansare a economiei, ea fiind adesea considerată a fi mai degrabă contraproductivă.

Piața, prin mecanismele sale, urma să asigure funcționarea normală a întreprinderilor, susținând dezvoltarea lor sănătoasă. Mecanismele economiei de piață sunt capabile să regleze suficient de bine economia, chiar dacă ea este în cea mai mare parte proprietate de stat, și să asigure totodată o relansare economică rapidă. Pariul pe capacitatea miraculoasă a forțelor spontane ale pieței a paralizat, în fapt, dezvoltarea unei strategii de relansare a economiei. Privatizarea urma să ofere o creștere a controlului intern în întreprinderi și să motiveze creșterea. Pericolul pentru o tranziție de succes a fost considerat a fi *prea mult stat, nu prea puțin*.

Față de această opțiune strategică, considerată în prima fază a tranziției un principiu mai presus de orice îndoială, au început în ultimul timp să se acumuleze tot mai multe critici. Poate cea mai devastatoare critică a politicii FMI, bazată pe acest principiu, a formulat-o Stiglitz, fostul economist-șef al Băncii Mondiale (2002).

Față de această strategie, principalele grupuri social-politice (tehnocrația și reprezentanții săi politici, partidele istorice, salariații reprezentați de sindicate) au avut atitudini mai degrabă similare.

Tehnocrația a susținut din rațiuni proprii acest program. Ea a fost în mod special interesată de eliberarea completă a întreprinderilor de controlul de stat, acordarea unei libertăți cvasitotale managerilor întreprinderilor, fapt care, inevitabil, nu se putea realiza decât printr-o economie de piață. Ea spera totodată că statul va oferi

întreprinderilor capitalul necesar restructurării și relansării lor, precum și sprijinul financiar pentru supraviețuirea în procesul de restructurare.

Acesta a fost însă *cadoul otrăvit* oferit de tehnocrați societății. Mecanismele de administrare a întreprinderilor de stat au fost înlocuite cu mecanisme cvasiprivatizate, investite cu o putere, practic, absolută. Managerii acestor întreprinderi s-au găsit în situația de a acționa într-un mediu managerial absolut liber, fără control și responsabilități, cu constrângeri bugetare laxe. O asemenea politică, paradoxal, a generat o criză profundă a economiei de stat. În ciuda bunelor intenții inițiale, managerii s-au trezit împinși în situația de a fi interesați mai mult de exploatarea distructivă a resurselor întreprinderilor decât de restructurarea și relansarea lor. Independența întreprinderilor de stat, complementar cu slăbirea controlului asupra lor, a generat corupție, ineficiență, management contraproductiv. Pornit pe această pantă, suportul financiar al statului s-a dovedit a fi o sursă a corupției și a falimentării întreprinderilor. Întreprinderile de stat au devenit rapid „găuri negre” ale economiei nu pentru că statul este un prost manager, ci pentru că el s-a retras din funcția de administrare în favoarea unui sistem de management care s-a dovedit a fi catastrofal. Eșecul administrării întreprinderilor de stat a făcut ca privatizarea păguboasă sau chiar închiderea lor să devină adesea o soluție mai bună decât menținerea și restructurarea lor. Privatizarea a devenit treptat un mod de a scăpa de economia proprietate de stat mai degrabă decât de a o converti într-o economie de piață performantă.

În condițiile în care s-a abandonat complet intenția de a pune pe baze sănătoase managementul întreprinderilor de stat, este de înțeles de ce Occidentul a insistat pe o strategie extremă: *privatizarea totală și rapidă*. O asemenea opțiune este, în sine, greu de justificat. Și în Occident există largi sectoare proprietate de stat. Ele au fost menținute în toată perioada postbelică și nici acum nu sunt complet privatizate. În România *privatizarea totală și rapidă* a devenit o dogmă pe care nimeni nu a îndrăznit să o pună public în discuție. Programul „privatizarea chiar pe un dolar” exprima o opțiune de principiu. Argumentul esențial l-a constituit necesitatea eliminării zonelor de ineficiență, care absorb resursele bugetare. Acest lucru era corect. Nu s-a pus însă niciodată problema reformei zonelor economiei de stat în așa fel încât ele să devină mai eficiente, așa cum se întâmplă în multe țări occidentale. FMI și Banca Mondială au introdus constant în condiționalitățile lor accelerarea privatizării. S-au oferit împrumuturi economice însemnate pentru privatizare, motiv pentru care unele privatizări au devenit chiar mai costisitoare decât neprivatizarea.

Insistența Occidentului asupra privatizării rapide a reprezentat o opțiune cu efecte contradictorii asupra reformelor economice. Programul de privatizare rapidă, dincolo de argumentele teoretice, s-a izbit în România de două probleme structurale. Sursele interne pentru privatizare au fost la început, practic, inexistente. Nici sursele externe nu au fost suficiente. Disponibilitățile pentru privatizare ale Occidentului, cum era firesc, au fost absorbite cu prioritate de către țările mai apropiate de granițele

acestui. Presiunea externă enormă pentru accelerarea privatizării a tins să genereze privatizări de proastă calitate, fapt care a accentuat căderea economiei.

Managerii au devenit tot mai interesați de cumpărarea întreprinderilor mai degrabă decât de restructurarea și relansarea lor. Lipsa de capital a făcut tehnocrația managerială incapabilă să cumpere, prin privatizare, întreprinderile și cu atât mai mult să investească pentru restructurarea și dezvoltarea lor. Era firesc ca uneori managementul tehnocratic să devină interesat de neprivatizarea întreprinderilor, la care ei nu puteau participa.

Spre deosebire de tehnocrație, membrii fostelor clase desființate de comunism, concentrați în partidele istorice, erau interesați necondiționat de privatizarea rapidă. Neinteresați de logica tehnocratică a restructurării economiei de stat, erau înclinați spre viziunea unui capitalism „pur”, constituit prin forțele proprii ale economiei private. Incapacitatea de a administra o economie modernă complexă, dar bolnavă a făcut ca partidele istorice să prefere distrugerea economiei de stat prin privatizare decât prin restructurarea ei de către managementul tehnocratic.

Salariații, reprezentați de sindicate, au susținut, în principiu, programul de privatizare. Procesul propriu-zis de privatizare a fost însă inevitabil supus disputelor sociale. Salariații, cei mai afectați de privatizările distructive, față de care guvernul era mai degrabă interesat de privatizarea indiferent cum, au exercitat adesea puternice presiuni pentru intervenția guvernamentală în procesele de privatizare, de multe ori pentru a reinstaura legalitatea și respectarea clauzelor contractelor de privatizare, inclusiv pentru anularea privatizărilor clar distructive. Este drept că, în procesul de negociere cu statul, în prețul de cumpărare au intrat și o serie de condiții sociale: nedisponibilizarea salariaților sau disponibilizarea lor cu compensații. Acum, la sfârșitul procesului, se poate estima că de multe ori temerile salariaților au fost întemeiate. Sloganul „Nu ne vindem țara”, față de care mulți actori occidentali au avut o reacție negativă disproporționată, trebuie înțeleasă ca expresie a unei asemenea anxietăți. Trecerea de la o întreprindere care, cel puțin politic, constituia un actor social responsabil la o întreprindere preluată de cineva care nu avea vreo responsabilitate socială, ci doar interesul economic personal nu putea să nu producă temeri justificate.

5. *Susținerea unei politici sociale minimaliste, în conformitate cu preceptele neoliberale.* Deficitul de intervenție a statului în economie a fost dublat în România de un deficit de politică socială, în toate segmentele acesteia, atât în ceea ce privește suportul social financiar pentru grupurile cu vulnerabilitate ridicată, cât și în zona serviciilor sociale fundamentale: învățământ, sănătate, asistență socială. Din acest punct de vedere, România a avut o orientare diferită de cea a celorlalte țări europene în tranziție. Și punctul de pornire a fost diferit.

Sistemul comunist, în contrast cu capitalismul, a accentuat intervenția statului nu numai în economie, ci și în protecția socială. Și, într-adevăr, majoritatea țărilor

socialiste s-au caracterizat printr-un nivel al cheltuielilor sociale publice mai ridicat decât țările capitaliste, *plasate la același nivel de dezvoltare economică*, dar nu mai mult decât țările capitaliste prospere. România a făcut excepție: nivelul cheltuielilor sociale publice a fost substanțial mai scăzut decât al celorlalte țări socialiste europene. Regimul ceaușist a acordat economiei prioritate absolută, mergându-se până la o paranoia irațională a creșterii economice. În ultimi ani, confruntându-se cu o criză cronică, regimul comunist a reușit o perioadă de timp să mențină economia pe o pantă ascendentă hrănind-o cu resurse financiare preluate din sfera socialului.

Era de așteptat ca restructurarea economiei să producă un efect dezastruos asupra standardului de viață al populației. Celelalte state europene în tranziție au tins să ducă, pentru a compensa cel puțin parțial efectele sărăcirii, *o politică socială compensatorie*, oferind un suport social mai accentuat (Zamfir, 1993, 1994, 1999). Într-o perioadă de sărăcire explozivă, România a dus o politică opusă, plasându-se, din punctul de vedere al efortului bugetar, la nivelul cel mai scăzut din Europa (tabelul 8.2).

Tabelul 8.2. *Cheltuielile sociale publice ca % din PIB:
România în comparație cu alte state europene*

	1989	1999
România	14,2	18,4
UE - 15	25,4	27,6
Bulgaria	20,3	21,2
Ungaria	22,5	23,5
Republica Cehă	21,5	24,8 (1998)

După o creștere substanțială în primul an al tranziției (1990), mai ales sub presiunea așteptărilor Revoluției, în următorii 10 ani (1991-2000) cheltuielile sociale publice ca procent din PIB au crescut cu doar 0,6 puncte procentuale (de la 16,6 în 1990 la 17,2 în 2000). O asemenea creștere este extrem de modestă în condițiile unei explozii a problemelor sociale, reprezentând, în fapt, o scădere în termeni reali, din cauza diminuării severe a PIB-ului. Rezultatul a fost o degradare mai accentuată a condițiilor de viață a colectivității. România s-a plasat, din acest punct de vedere, la o distanță sensibilă de țările UE, dar și față de celelalte țări în tranziție. *Planul Național Antisărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale*, adoptat în 1993, prevede o creștere aproape de nivelul de 25% al UE în aproximativ 7-9 ani.

De-abia din 2001 s-a produs o creștere substanțială a cheltuielilor sociale publice: de 2,2 procente în 2004 față de 2000.

Tabelul 8.3. *România: cheltuieli publice sociale*

1989	14,2	1997	15,9
1990	16,6	1998	17,3
1991	17,0	1999	18,4
1992	16,5	2000	17,2
1993	15,2	2001	18,2
1994	15,5	2002	18,1
1995	16,0	2003	18,4
1996	15,7	2004	19,4

Sursă: ICCV pe baza datelor IMC

Explicația marginalizării suportului social în România în perioada tranziției trebuie căutată în dominarea unei orientări ideologice liberaliste împărtășite de toate forțele politice. Contrar politicii din celelalte țări în tranziție și cu atât mai mult practicii din țările occidentale, s-a considerat că protecția socială în România este excesivă. În toate sferile, în raport cu explozia sărăciei și a proceselor de dezagregare socială, s-a produs o scădere a protecției sociale: în primul rând a copiilor (erodarea alocațiilor pentru copii de la aproximativ 10% din salariul mediu la 3-4%, reducerea susținerii financiare a grădinițelor și în mod special a creșelor); întârzierea cu mai bine de un deceniu a introducerii venitului minim garantat; pensionarii au fost ceva mai protejați, datorită importanței lor politice, dar și unei morale a muncii susținute de întreaga comunitate. Nici serviciile publice nu și-au ameliorat în mod suficient situația, deși s-au produs unele îmbunătățiri: creșterea cheltuielilor publice în acest domeniu a fost modestă în raport cu subfinanțarea masivă moștenită.

Sărăcirea populației a fost considerată din momentul când a început să fie recunoscută oficial ca un cost social inevitabil, care trebuie acceptat ca atare. În loc de a-i susține social pe cei sărăciți, s-a încercat mai degrabă a-i convinge că situația lor este o parte a strategiei tranziției: acceptarea de către ei a „strângerii curelei”. Singura îngrijorare a politicii tranziției se referea la *suportabilitatea socială* a procesului de reforme economice. Pentru a evita mișcările sociale care ar amenința reforma, s-a promovat o politică de „strânge/slăbește” și în sfera politicii sociale. În anumite momente, s-a mers pe o politică de austeritate excesivă, alternată cu luarea unor măsuri de protecție socială pentru a contracara mișcările sociale prezentate a fi o amenințare la adresa tranziției. FMI și Banca Mondială au promovat de la început o strategie minimalistă în acest domeniu: asigurarea unui minim foarte scăzut, de supraviețuire pentru cei mai săraci dintre săraci (este spiritul *Cartei albe a asistenței sociale*, elaborată de un grup de experți ai Băncii Mondiale în 1993), prin focalizarea severă a tuturor formelor de suport social, cu sacrificarea clasei mijlocii și în mod special a clasei mijlocii inferioare, a tuturor celor care trăiau în sărăcie, dar nu în mizerie. Politica socială a fost „generoasă” doar ca instrument de a obține acceptul

pentru disponibilizările în masă, prin plăți compensatorii, care, în fapt, i-a împins pe aceștia într-o sărăcie fără speranțe.

O componentă importantă a ideologiei retragerii statului din politica de suport social a reprezentat-o accentul pus de Occident pe preluarea funcțiilor protecției sociale de către economie și, acolo unde aceasta nu reușește satisfăcător, de către societatea civilă. În mod special guvernarea 1997-2000 a fost caracterizată prin mitologia responsabilizării societății civile - în mod special a ONG-urilor - pentru acordarea suportului social. Chiar și în prezent, un foarte important lider politic a declarat că nu este treaba statului să-i ajute pe cei săraci, ci mai mult a Bisericii.

Mitologia societății civile a paralizat parteneriatul direct dintre administrația publică și comunitate, locul formelor variate de participare a comunității fiind luat de organizații nonguvernamentale motivate puternic de accesul la resursele puse la dispoziție de către Occident.

Din punct de vedere social, strategia tranziției în România poate fi caracterizată în consecință minimalistă. Accentul a fost pus nu pe relansarea economică, ci pe privatizare și restructurare chiar cu prețul căderii economice.

6. *Deficitul de asigurare a drepturilor și securității persoanei.* Combinarea a două opțiuni ideologice - mitologia intervenției „societății civile” și a reglării prin piața liberă, cu intervenția marginală a statului în „controlul social” - a avut efecte dezastruoase pentru protecția cetățeanului.

Noua valoare a libertății a devenit rapid o ideologie justificativă a tolerării abuzurilor, escrocheriilor și corupției cărora populația le-a căzut victimă.

Înlocuirea rapidă și excesivă a mecanismelor de control specifice regimului comunist, în care politicul avea un rol-cheie, cu un alt tip de control, bazat pe statul de drept, pe domnia legii, a creat un vid de control pe o perioadă de timp excesiv de îndelungată, pentru a se produce efecte dezagregative greu de resorbit. S-a adăugat și deficitul de control al mecanismelor de control înseși. Un sistem echilibrat și eficient trebuie să răspundă la întrebarea: cine controlează pe controlor? Autonomizarea ridicată creează un *spirit de corp*, alimentând generarea lipsei de control într-un sistem de corupție generalizat.

Funcționarea instituțiilor publice de control - justiția și poliția - a constituit o componentă importantă a crizei globale a societății românești în tranziție. Penetrarea acestor instituții de către interesele individuale și de grup, dar mai ales de către cele de tip mafiot a produs procese semnificative de corupție, abuz asupra populației, a afectat negativ funcționarea colectivității.

7. *Prioritate absolută acordată politicii de reparații în raport cu protecția actuală a colectivității și orientarea resurselor spre dezvoltare.* Strategia tranziției s-a concentrat în faza inițială pe construcția viitorului: căile de schimbare a societății comuniste într-o societate capitalistă modernă, de tip occidental. Problema reparațiilor nedreptăților vechiului regim nu a fost conținută în această strategie decât într-o poziție

marginală, cu titlu mai degrabă de excepție. Ulterior, din cauza presiunilor puternice ale grupurilor de interese, susținute adesea de actorii occidentali, problema „reparațiilor” a devenit prioritară, *gestionată haotic și contraproductiv*, cu efecte neexplorate asupra altor segmente ale populației și cu atât mai puțin asupra întregului proces de dezvoltare. Marile nedreptăți produse de regimul comunist împotriva masei populației au rămas slab definite și, practic, neluate în considerare, cu mici excepții. Doar unele nedreptăți au făcut obiectul unei politici de reparație. Aceasta a avut loc în două valuri, cu susținere politică și modalități de administrare diferite.

Primul val al reparațiilor: recompensarea nedreptăților recente de care a suferit întreaga populație, dar mai ales clasa salariaților. Regimul produsese severe nedreptăți populației, în forme extrem de diferite: limitarea dreptului de circulație, încălcarea legislației muncii, neacordarea unor drepturi salariale, muncă neplătită etc. Două tipuri de reparații, cu obiective și atitudini politice distincte, pot fi identificate:

- a) *reparații colective*: s-a instaurat un consens general în jurul unor decizii politice care au avut ca efect corectarea rapidă a unor situații frustrante - suspendarea exporturilor de alimente și orientarea acestora spre consumul intern; deschiderea importurilor de bunuri de consum; respectarea cu strictețe a drepturilor salariaților, ca, de exemplu, plata orelor suplimentare; reducerea săptămânii de lucru; dreptul de circulație a tuturor cetățenilor în afara granițelor, restricții de mutare între localitățile țării. Unele măsuri s-au plasat la limita populismului, dar au fost larg acceptate: angajarea în 1990 în întreprinderile de stat a tuturor celor care nu aveau loc de muncă; vânzarea către populație, în condiții chiar excesiv de avantajoase, a locuințelor proprietate de stat; restituirea faimoaselor „părți sociale” (contribuții forțate ale salariaților la capitalizarea întreprinderilor);
- b) *ciclul reparațiilor punctuale și sectoriale*: apariția, încă din primele zile de după Revoluție, a sindicatelor a deschis un proces de revendicare privind „repararea nedreptăților trecutului”. Din pricina slăbiciunii guvernării, în prima jumătate a anului 1990 s-a declanșat un lanț de revendicări *în avalanșe*: o revendicare satisfăcută pentru un grup producea un sentiment de frustrare în celelalte segmente ale populației salariate, convertit în noi revendicări. S-a intrat într-un cerc vicios periculos al escaladării revendicărilor: unele revendicări satisfăcute/alte revendicări cerute. Multe dintre aceste revendicări puteau fi justificate, dar ele amenințau să arunce în aer întreaga economie. În plus, se inițiasse o procedură de reglementare complet opusă unei societăți organizate: presiuni asupra guvernării produse haotic din partea unui număr enorm de sindicate, a căror reprezentativitate nu era câtuși de puțin clară.

Problema acestor reparații nu constă în justificarea lor propriu-zisă, ci în efectele financiare. Statul avea inițial unele resurse financiare care s-au topit rapid în loc să fie difuzate pe criterii globale întregii populații sau utilizate pentru dezvoltare. După epuizarea acestor rezerve, ele au fost suportate de întreaga populație actuală, prin reducerea programelor sociale și, cel mai grav, prin inflație.

După instalarea noului guvern rezultat din primele alegeri din mai 1990, pe baza unui consens general în care sindicatele însele au avut o poziție constructivă, s-a instituit un *moratoriu* asupra tuturor revendicărilor. Prin consultări extinse cu sindicatele, s-a instituit un nou sistem de drepturi ale muncii, care să creeze o abordare echitabilă și echilibrată în raport cu starea reală a economiei și cu perspectivele ei de dezvoltare. Moratoriul se centra pe crearea unor noi aranjamente legale pentru viitor, renunțându-se la reparațiile față de trecut. S-a instituit un nou consens național: este contraproductiv să identifiți toate nedreptățile trecutului. Ele sunt multiple și întreaga populație a pierdut într-un fel sau altul. Noul consens era orientat spre viitor și ștergerea cu buretele, repararea nedreptăților trecutului.

Au rămas două tipuri de sisteme de reparații. În primul rând, compensarea celor care au suferit condamnări din motive politice. Drepturile compensatorii acordate acestora sunt relativ modeste. În al doilea rând, a explodat un sistem de compensare/premiere a grupului „revoluționarilor”. Victimele Revoluției au primit compensații modeste în raport cu pierderile suferite. În schimb, premiile acordate „revoluționarilor”, al căror număr se afla într-o creștere frustrantă prin comerțul cu titluri de revoluționari, a reprezentat o politică dezamăgitoare. Acordarea unor beneficii foarte atractive a fost de natură să creeze o clasă privilegiată, intrările fiind forțate prin fraudare greu de controlat.

Multe categorii sociale nu au primit nici o compensare. Este cazul țăranimii deposedate nu numai de pământ, ci și de mijlocele de muncă, care a primit doar proprietatea pământului din gospodăriile agricole colective, fiind lipsită complet de mijloacele de a-l lucra. Țăranii au pierdut și din cauza unui proces necontrolat de lichidare a CAP-urilor, ale cărui rezultate au fost distrugerii importante. Cel mai ilustrativ exemplu îl reprezintă distrugerea cvasicompletă a sistemului de irigații.

Sentimentul colectiv al necesității „ștergerii cu buretele” a unui trecut plin de datorii confuze pe care întreaga colectivitate avea să le plătească, pentru a face loc relansării unui viitor bazat pe noi principii, părea a se fi consolidat. A fost însă o iluzie. Istoria nu a vrut să meargă pe această cale.

Al doilea val de reparații a avut ca obiect restituirea proprietăților naționalizate la începutul regimului comunist. Acest proces a fost declanșat ceva mai târziu, după stingerea revendicărilor nedreptăților recente. Aceste revendicări au fost susținute de forțe sociale diferite de cele ale primului val de revendicări: partidele istorice revenite pe arena politică, mici grupuri de foști proprietari și, interesant, forțele politice externe. În sine, presiunea segmentului de foști proprietari nu era suficient de importantă pentru a impune măsuri de retrocedare a proprietății, mai ales pentru faptul că ea putea afecta advers interesele unui segment mult mai extins de populație. Intervenția forțelor politice externe în această chestiune, profitând de dorința României de integrare în lumea occidentală, a avut, se pare, mai degrabă un caracter disciplinator decât de principiu. Proiectul comunist trebuia, prin însuși fundamentul său, naționalizarea proprietății, ars cu fierul roșu.

Problema a fost separată complet de conexiunea sa cu celelalte componente ale strategiei de schimbare socială, nefiind pusă în discuție publică decât din punctul de vedere al unui „trebuie” abstract moral și juridic, și nu dintr-unul mai global, social-economic. Guvernele au cedat treptat în fața acestor presiuni, nu atât pentru că ar fi considerat că este o problemă susținută de o masă semnificativă a colectivității, ci mai de grabă sub presiunea externă.

Principiul fundamental invocat era cel de tip stric juridic: garantarea proprietății private, în condițiile în care alte tipuri de pierderi și nedreptăți produse de regimul comunist nu erau codificate juridic. O problemă de principiu suplimentară era cea a timpului istoric. Logica juridică nu lucrează pe o perioadă de timp excesiv de îndelungată, pentru că peste o nedreptate făcută în trecut se așează complexe aranjamente sociale, a căror reparare produce nedreptăți mult mai mari.

Forma de retrocedare adoptată a fost lăsarea ei pe seama justiției, dar fără o reglementare suficientă. În aceste condiții, justiția a început să funcționeze într-o situație de dezechilibru de putere între cei care solicitau proprietatea și cei de la care aceasta urma să fie preluată. Acest dezechilibru de interese și de susținere financiară a reprezentării juridice a constituit una dintre sursele cele mai importante ale corupției în sistemul administrației publice (în calitatea sa de proprietar) și în sistemul juridic. Cei care revendicau proprietățile dețineau, prin proprietățile ce urmau să fie obținute, importante resurse financiare. În jurul acestei oportunități oferite de lege și de resursele financiare potențiale s-a creat o adevărată industrie a recuperării proprietății, nu de puține ori pe temeuri fabricate. Coruperea justiției și a sistemului public a reprezentat un efect pervers al politicii retrocedării proprietăților. Reprezentanții instituțiilor publice erau ușor convinși „să nu pună suflet” în apărarea interesului public în desfășurarea litigiilor. În plus, mai ales în guvernarea 1997-2000, orientarea politică era: totul trebuie retrocedat. Judecătorii înșiși au fost supuși presiunilor politice și tentațiilor financiare ca să accepte retrocedările adesea în condițiile unor probe insuficiente sau chiar pe baza unor documente evident falsificate. Este imposibil de estimat volumul deciziilor judecătorești neîntemeiate. Intuitiv, acesta este destul de mare. La polul celălalt, pierzătorii individuali ai retrocedărilor, chiriașii locuințelor în dispută, erau, de regulă, prea săraci pentru a fi reprezentați corect în sistemul juridic și demoralizați sub presiunea politică globală care nu le dădea nici o șansă de a câștiga. Procesul juridic al retrocedării a fost clar viciat de corupție și presiune politică.

Prima încercare de retrocedare a proprietății s-a referit la proprietățile industriale naționalizate. Un asemenea obiectiv a fost abandonat din cauza dificultăților insurmontabile. Întreprinderile naționalizate la sfârșitul anilor '40 nu mai existau în fapt. Ele au fost restructurate și dezvoltate ca rezultat al investițiilor masive din ultimii 50 de ani, fapt care împingea la absurd ideea de retrocedare. Aceasta nu putea fi considerată nici a reprezenta o modalitate de privatizare. O asemenea restituire nu putea fi considerată nici o modalitate eficientă de privatizare. Rațiunea privatizării

este aceea de a produce modernizarea managementului și de a stimula investițiile. Retrocedarea întreprinderilor nu putea asigura în nici un fel un asemenea obiectiv.

Cea de-a doua direcție a retrocedării a avut ca obiectiv clădirile. După multe ezitări și reglementări confuze, s-a ajuns treptat la forma cea mai radicală cu puțință: *restitutio in integrum*. Dacă retrocedarea clădirilor care nu suferiseră, de regulă, modificări importante era posibilă, ea ridica o mulțime de alte probleme care, practic, au fost ignorate. Cea mai dificilă problemă era soarta chiriașilor săraci incapabili să cumpere/închirieze o nouă locuință. Problema a rămas nesoluționată, din pricina lipsei unui stoc - locuințe sociale. Mulți dintre chiriași au fost pur și simplu aruncați în stradă. Problema cea mai gravă este însă aceea de echitate globală. Restituția, cred că cea mai radicală în România în comparație cu celelalte țări europene în tranziție, a creat un dezechilibru moral și social: pe de o parte, raportul dintre „pierderile” suferite de populație și reparații. Pierderile suportate de populație din cauza politicii regimului comunist au fost extrem de diversificate, practic, greu de identificat și probat. Dintre acestea a fost ales doar un tip de pierderi - naționalizarea imobilelor. Ceilalți, care suferiseră alte tipuri de pierderi, nu erau compensați, dar, ca membri ai colectivității, trebuiau să contribuie, din veniturile actuale și viitoare, fără a avea vreo vină, pentru a compensa ceea ce nu putea fi retrocedat sau pentru a-i susține pe pierzătorii săraci.

Victime au fost în mod special cei cărora regimul comunist nu le-a dat șansa să-și construiască locuințe sau nu au avut șansa să cumpere apartamentele proprietate de stat în care locuiau, la prețuri extrem de avantajoase. Cei care locuiau cu chirie în locuințele retrocedate (și, pe lângă un segment ce deținea resurse suficiente pentru a putea cumpăra o altă locuință, marea majoritate se numărau printre cei săraci) au devenit plătitorii nevinovați ai unei politici de care nu erau responsabili.

Retrocedarea proprietății implică cheltuieli sociale publice foarte ridicate care sunt suportate de către generația actuală și de cele viitoare. În perioada 2005-2015, statul român trebuie să le plătească 8,8 miliarde de dolari despăgubiri proprietarilor imobilelor naționalizate care nu pot fi restituite în natură. La acestea se va adăuga și suportul pentru chiriașii care urmează a fi dați afară din locuințe. Toate acestea se adaugă la cheltuielile făcute deja. Costurile viitoare se preconizează a fi acoperite de către întreaga populație: 25% din impozitul pe cea de-a doua clădire proprietate (măsură împotriva proprietății - actualii proprietari îi despăgubesc pe foștii proprietari); 25% din vânzarea clădirilor proprietate de stat; 5% din profitul BCR (Proiect de lege pentru aplicarea Legii 10/2001 - *Capital*, nr. 50, decembrie 2003). Se încalcă astfel un principiu fundamental: reparația nedreptăților nu trebuie să fie suportată de populația nevinovată și nici să nu afecteze advers relansarea economică și socială a țării.

Din cauza puternicelor presiuni politice, s-a inhibat explorarea alternativelor: *împărțirea colectivă a costurilor socialismului și refacerea drepturilor de proprietate ca bază pentru reconstrucția socială*. S-a decuplat complet problema retrocedării

proprietăților de cea a programului de dezvoltare social-economică și de reparația celorlalte nedreptăți, neluându-se în considerare costurile sociale și economice.

În rezumat, argumentele pro și contra retrocedării proprietății clădirilor sunt următoarele:

- *argumentele pro:*
 - caracterul inviolabil al proprietății;
 - retrocedarea proprietăților trebuie privită ca un instrument natural și moral al privatizării;
 - cea mai simplă soluție a privatizării este retrocedarea ei către foștii proprietari;
- *argumente contra:*
 - alegerea doar a recompensării pentru naționalizarea proprietății reprezintă o împărțire inechitabilă a costurilor comunismului. S-a acordat, niciodată explicit, prioritate absolută acestei probleme: aici este crima cea mai mare a regimului comunist. În fapt, au fost și alte „crime”, mult mai mari, ce nu pot fi reparate: încălcarea libertăților omului, interzicerea acumulării de proprietate (principiu care este cel puțin la fel de important ca cel al violării dreptului la proprietate). S-a produs deci o prioritizare prin omisiune;
 - se deschide o problemă morală: costurile sociale și economice ale retrocedării sunt suportate de populația actuală, nu de cei vinovați. Cei care primesc proprietatea naționalizată sunt câștigătorii absoluți ai tranziției, restul trebuind, într-un mod direct sau indirect, în calitate de susținători prin taxe, să plătească retrocedarea. Mai mult decât atât, cei cărora li s-a înapoiat proprietatea au primit pe un preț mai mult simbolic și locuința în care erau chiriași;
 - efecte negative complexe: afectarea adversă a relansării economice, împingerea în sărăcire extremă și disperare a multora dintre chiriașii din imobilele retrocedate, afectarea negativă a solidarității și coeziunii sociale, producerea uneia dintre sursele cele mai importante ale corupției.

Inițial era posibilă considerarea unei varietăți de opțiuni alternative în această privință, dar care nu au fost examinate într-un spirit global și democratic:

- a) „ștergerea cu buretele” a tuturor nedreptăților ca poziție echitabilă pentru întreaga comunitate și concentrarea pe reconstrucția societății românești, cu utilizarea corectă și echitabilă a tuturor resurselor acumulate pe diferite căi în regimul comunist;
- b) compensarea în bani sau în natură, în mod moderat, complementar cu prețuri corecte pentru cumpărarea caselor naționalizate, ținând seama de valoarea reală a locuințelor: au existat în această privință proceduri inechitabile - vânzarea locuințelor naționalizate la prețuri mai mult simbolice, practic, indiferent de valoarea acestora;
- c) înapoierea caselor, *in integrum*, dar cu urmărirea atentă a corectitudinii și protecția socială a chiriașilor prin utilizarea banilor obținuți din vânzarea de la stat a locuințelor pentru construirea unor locuințe sociale, lucru care nu s-a realizat.

Abordarea ezitantă și confuză a problemei, întinsă pe mai bine de 14 ani, a fost responsabilă de rezultate greu de imaginat mai catastrofale: sacrificarea celor mai mulți dintre chiriași, împinși într-o agonie prelungită care se va sfârși prin aruncarea lor în stradă, iar pentru colectivitate, costuri imense de plătit în prezent și viitor. La aceasta se adaugă efectele perverse asupra procesului dificil de constituire a unei democrații bazate pe dialog și pe construirea consensului. Discuțiile democratice au fost umbrite de presiuni ideologice agresive: de la invocarea unor presupuse cerințe ale Occidentului la principii juridice abstracte discutabile prezentate într-o manieră mitologică sau opresivă, cu inhibarea oricăror discuții sub amenințarea taxării drept mentalități comuniste.

Elemente pentru construirea unei teorii a tranziției

Principiul pluralismului structural

O paradigmă simplistă a economiei tranziției

Devine tot mai evident că lipsește o conceptualizare adecvată a tipului de economie în perioada de tranziție.

Paradigma explicativă curentă se bazează pe *principiul unicității structurale* și pe *un evoluționism simplist*. Economia, așa cum există ea la un moment dat, reprezintă un punct pe continuumul procesului de evoluție, cu mai multă economie comunistă sau mai multă economie de piață. Există și metodologii utilizate de unele organizații internaționale pentru a identifica punctul ocupat de o economie pe acest continuum al tranziției: proporția întreprinderilor private, reglementările specifice economiei de piață adoptate etc.

Modelul celor două structuri care se presupune că se înlocuiesc treptat una pe alta este mai degrabă fals decât adevărat. Economia în tranziție nu este o economie de piață aflată într-un proces linear de constituire, ca rezultat al desființării economiei de comandă. Mulțimea proceselor economice dezagregative și aberante ale tranziției nu pot fi explicate doar ca imperfecțiuni ale noii economii de tip occidental în curs de constituire sau ca persistență a economiei comuniste. Sunt fenomene economice care nu pot fi explicate prin nici una din cele două structuri. Încă din primii ani ai tranziției (1990-1991), economia reală s-a depărtat substanțial de economia comunistă: sistemul de planificare și control al statului a fost eliminat; prețurile au fost liberalizate într-o largă măsură; întreprinderile de stat au primit statutul de independență cvasi-completă, acționând pe o piață liberă imperfectă și slab reglementată. În consecință, ele au încetat să se comporte ca întreprinderile din sistemul comunist. La rândul lor, întreprinderile private nou-apărute acționează pe o piață confuză, în care partenerii/competitorii principali sunt nu întreprinderi capitaliste, cu care să angajeze o competiție/colaborare de tip capitalist, ci întreprinderi de stat vulnerabile ce puteau fi exploatare.

Pentru a desemna această stare de tranziție a economiei, instituțiile politice occidentale au introdus în ultimii 2-3 ani un nou concept: *conomie de piață nefuncțională*. Economia de piață predominant privată a fost deja realizată, ea funcționând însă încă insuficient de eficient.

Formula „conomie de piață nefuncțională” se bazează, la o analiză mai atentă, pe schema unui evoluționism simplist. În fapt, nu este vorba despre o economie de piață care încă nu funcționează satisfăcător, ci despre o *conomie ce funcționează distorsionat*. Utilizarea schemei „stadiu de implementare a noului model” în explicarea economiei actuale nu duce decât la banalități superficiale. Mult mai productivă este identificarea structurilor distincte generate de diferitele opțiuni strategice.

Eticheta de „conomie de piață încă nefuncțională” cuprinde în ea tacit totodată și o poziție ideologică. Strategia reformei economice este bună. În ultimă instanță, variabila-cheie este *voința politică* de a promova reforma. Dificultățile economice reprezintă efectul inevitabil al unei faze a procesului complex de transformare a sistemului economic, agravat de vinovății ale clasei politice (incompetență + corupție), dar și ale populației, care are încă o mentalitate inadecvată funcționării performante a economiei de piață.

Teoria dublei tendințe structurale: economia „normală” de piață și economia „de pradă”

Sociologia clasică, având ca obiect societăți relativ bine structurate, a tins să considere că un *sistem este caracterizat de o singură structură*. Fiecare sistem social are o structură care se cristalizează în norme, reguli, modele comportamentale, instituții. În cazul societăților în tranziție, strategia de schimbare reprezintă nucleul normativ al structurii, care urmează a fi construit în timp, împingând realitatea socială într-o *direcție structurală* anume.

Un sistem social complex nu este caracterizat însă printr-o singură structură, ci prin două sau mai multe tendințe structurante care se contracarează sau se susțin reciproc. Este ceea ce am denumit în altă parte *principiul pluralismului structural* (Zamfir, 1999). Considerarea doar a unei structuri lasă neexplicate o mulțime de fenomene care reprezintă produse ale altor tendințe structurante.

Într-o societate în schimbare, pluralismul structural este mult mai evident. Economia societății noastre în proces de tranziție oferă un exemplu tipic pentru insuficiența perspectivei structurii unice și capacitatea explicativ superioară a principiului pluralismului structural.

Pentru descrierea mai adecvată a economiei tranziției, cred că ar trebui construită o altă paradigmă, compusă din mai multe structuri care s-au combinat:

- o economie proprietate de stat prost reglementată, lipsindu-i controlul proprietarului, funcționând pe o piață liberă pentru care nu avea nici capacitatea, dar

nici disciplina necesare, supusă unei exploatare continue de către ceilalți agenți economici, precum și de propriii lor manageri;

- o economie de piață emergentă, în curs de organizare și instituționalizare, încă parțial funcțională;
- o nouă economie capitalistă care funcționează într-o economie de piață confuză și slab reglementată, parazitând economia proprietate de stat și resursele bugetare ale statului prin fraudare.

Primul deceniu al tranziției în România oferă imaginea unei combinații între restructurarea aproape completă a proprietății și introducerea regulilor economiei de piață, pe de o parte, și dificultățile de instituționalizare/control al funcționării economiei de piață. În afară de privatizare și producerea bazei legale a funcționării economiei de piață, intervenția statului în reglementarea relațiilor economice și în susținerea relansării economiei poate fi estimată ca fiind confuză și insuficientă.

Strategia de constituire a economiei de piață în țările în tranziție conține un larg set de opțiuni, responsabile de reușitele și de eșecurile procesului. Promovarea economiei de piață fără o instituționalizare suficientă a generat un sistem economic distorsionat care nu a fost similar, în nici o fază a evoluției sale, cu etapele parcurse de capitalismul occidental.

Presupoziția că mecanismele pieței sunt capabile să restructureze economia și să îi asigure relansarea în condițiile unui deficit de instituționalizare, necompensat de intervenția statului în controlul proceselor economice și în susținerea relansării economiei, s-a dovedit a fi naivă (Stiglitz, Pop, 2002). La aceasta se adaugă și alte presupoziii care s-au dovedit a fi responsabile de procesele aberante ale economiei: liberalizarea rapidă a pieței, inclusiv a zonei dominate de întreprinderile de stat, acordarea acestora a unui statut cvasiindependent, cu un control foarte slab din partea statului ca proprietar; privatizarea rapidă și totală, alegerea privatizării cu orice preț, atât cu riscul înalt al distrugerii întreprinderilor privatizate, cât și cu prețul corupției. Nivelul de corupție a atins, probabil, vârful în prima parte a tranziției, fiind rezultatul unei privatizări realizate printr-o procedură birocratică slab eficientă, al unor priorități care s-au dovedit a fi defectuoase și al lipsei unui control suficient.

O formulare care desemnează mai clar o caracteristică șocantă a economiei tranziției este cea de *economie de pradă*. Această sintagmă nu este un simplu epitet, ci desemnează o structură distinctă: *o economie în care profiturile se obțin nu prin performanță, ci prin „prădarea” resurselor proprietății de stat, a bugetului și a masei de consumatori*. Ea se prezintă ca un „mod social de producție” cu propria sa logică structurală: un mod de producere a profitului care folosește mecanismele pieței libere, dar insuficient reglementate, fundamental diferit de cel al capitalismului competițional. Economia de pradă s-a constituit pe baza oportunităților de exploatare oferite de sectorul uriaș al proprietății de stat, devenit vulnerabil din cauza deficitului

în ceea ce privește controlul de către „patronul” său, statul. Un asemenea mod de producție nu poate fi descris prin standardele de normalitate ale societății capitaliste occidentale, deși și aici putem găsi tendințe ale unui asemenea mod de producere a profitului, dar mai degrabă marginale, suprimate de succesul paradigmei economiei de piață concurențiale bine reglementate, în condițiile unei societăți care se află pe o curbă ascendentă economic de mai bine de cinci decenii.

Nu voi folosi aici date despre fenomenele de corupție și deturnare de la logica funcționării sistemului economic. Există o masă mare de date disponibile, dar greu de asamblat într-o imagine integrată. Voi oferi însă declarațiile publice ale unor personalități politice din toate segmentele politice, la sfârșitul primului deceniu al tranziției. Nu este întâmplător că toți aceștia simt nevoia să utilizeze termeni deosebit de tari pentru caracterizarea funcționării economiei în tranziție.

În discuțiile electorale din 2000, Theodor Stolojan, solicitat să caracterizeze starea societății românești, a utilizat expresia: „jaf! jaf! jaf!”. Radu Vasile, în timp ce era prim-ministru, estima situația economiei cu următoarea formulă: „Nu mai e nimic de furat!”. Miron Mitrea (interviu, 19 ianuarie 2001): „Se fură mult?”. „Am senzația că se fură destul din banul public.” Iar Dan Matei Agaton, ministru în noua guvernare din 2001, estima: „Jaf la drumul mare!”.

Deturnarea resurselor economiei s-a realizat printr-o pluralitate de mecanisme: începând cu încălcarea legii, cu exploatarea legislației inadecvate și mai ales a vidului legislativ, sfârșind cu încălcarea contractelor, mai ales a celor cu statul. Profiturile disproporționate de mari sunt frecvent obținute nu prin performanță economică, ci prin speculație și corupție.

Tranziția se bazează pe un paradox în raport cu mecanismele propriu-zise ale unei economii de piață standard: *creșterea profiturilor simultan cu căderea economiei*; populația sărăcește, iar resursele economice existente sunt topite în profituri imediate; la rândul său, profitul nu se transformă suficient în investiții, ci mai degrabă în consum neproductiv, foarte adesea de tip ostentativ. O asemenea tendință structurală creează într-o măsură mai mică capital național consolidat și mai degrabă o clasă îmbogățită peste noapte, care utilizează câștigurile uriașe în consum neproductiv și ca instrument de obținere, prin corupție, a unei bogății mai mari. O pare importantă a capitaliștilor autohtoni s-au format și s-au dezvoltat prin jefuirea resurselor nu numai ale economiei de stat, ci și ale bugetului, neplata impozitelor fiind forma cea mai vizibilă. La aceasta se adaugă o mulțime de alte tipuri de fraudare.

„Economia de pradă” este o tendință structurantă care nu provine din accidente sau din factori extrinseci, ci din însăși configurația sistemului: minimizarea intervenției statului și o secvențialitate greșită a proceselor de schimbare dezvoltă, inevitabil, o structură secundară de tipul „economiei de pradă”. Atât economia proprietate de stat, cât și cea privatizată au devenit surse importante de profit nu prin performanță economică, ci prin parazitare. O economie sănătoasă și prosperă se caracterizează

prin mecanisme care asigură subordonarea profitului performanței. O economie bolnavă face posibilă creșterea profitului chiar prin distrugerea performanței.

Explicarea proceselor economice distorsionate prin comportamente individuale cumulate (escrocherie, furt, corupție) blochează înțelegerea mecanismelor structurale cu adevărat responsabile. Este ilustrativă pentru acest deficit de înțelegere formularea „avem corupție fără corupți”, utilizată frecvent în ultimii ani în lupta politică. Funcția ei este mai degrabă ideologică - de a genera o insatisfacție a populației față de funcționarea guvernului, față de lipsa sa de voință în a-i aduce în fața justiției pe cei responsabili de „jafurile” multiple din trecut. Conștiința publică a înregistrat o mulțime de cazuri de abuzuri care au ruinat întreprinderile românești. Problema tulburătoare este că imensa majoritate a cazurilor de acest fel nu sunt taxabile juridic pentru că ele au avut loc în contextul unei legislații confuze, inclusiv al lipsei de legislație și al blocajului generalizat al mecanismelor de control. E destul de probabil, de exemplu, ca „dispariția flotei”, care este un act clar de jaf iresponsabil față de interesele economiei naționale, să nu poată fi demonstrată a fi reprezentat o încălcare a legii și sancționată în consecință. Obsesia pentru identificarea responsabilităților juridice împinge în afara atenției identificarea erorilor strategice care au facilitat asemenea acte. Utilizarea justiției în asemenea cazuri s-a dovedit a fi mai degrabă un instrument de „spălare” a jafurilor prin acordarea unui mare NUP („Neînceperea urmăririi penale”) și a amnistiei morale celor care au abuzat și furat, fără să încalce legile de atunci. Adesea se confundă, în asemenea cazuri, corectitudinea social-morală cu neîncălcarea legilor, în condițiile lipsei reglementărilor juridice.

Se pot distinge, în consecință, două tipuri structurale ale economiei de piață: pe de o parte, o economie de piață funcțională, echilibrată, care, nelipsită de acte de corupție, de speculații distructive, este dominată însă de un nivel satisfăcător de congruență între performanță economică și profit; pe de altă parte, o *economie de pradă* caracterizată de o orientare spre profit ce este mai degrabă contrară sau slab legată de performanța economică. Un asemenea tip de economie îl găsim, de asemenea, în țările sărace în două condiții distincte: regimuri autoritare corupte care distorsionează echilibrele și instituțiile pieței, dar și țări cu deficite severe de reglementare, în care funcționarea pieței este distorsionată de încălcările reglementărilor și de intervenția sistemelor externe de putere.

Diferența dintre cele două tipuri de economii nu este dată de caracteristicile comportamental-morale ale populației, de comportamente delincvente, inclusiv de corupție, ci mai degrabă de un complex de factori economici, sociali și politici, interni și externi, variabila cauzală determinantă fiind *politica economică*. Economii de piață „funcționale” se caracterizează printr-un control multiplu: mecanismele competiției economiei de piață, reglementările juridice și implementate instituțional și doar secundar o „cultură a capitalismului”. Economii de piață constituite recent, caracterizate prin subdezvoltare și prin poziții de marginalitate în sistemul economic mondial, de slăbiciune în relațiile cu grupurile economice și politice externe și

interne, prezintă un risc ridicat de a nu funcționa eficient, de a nu putea intra pe o cale de dezvoltare eficientă și durabilă.

Dacă vrem să explicăm societatea românească în tranziție, este deci necesar să considerăm ambele tendințe structurante, una care să asigure o creștere durabilă pe termen lung, cealaltă, caracterizată de distorsiuni și crize puternice, care a explodat în această cută a istoriei și care, probabil, se va diminua în timp prin avansul mecanismelor sănătoase ale economiei de piață și prin creșterea capacității reglementative a statului.

Paradigma dublei tendințe structurale deschide perspective distincte în plan explicativ și acțional. Multe fenomene negative, evidente în experiența colectivității, nu mai apar ca „accidente”, „anormalități” inexplicabile, ci ca manifestări ale unei tendințe structurante. Sărăcirea nu apare doar în calitate de cost inevitabil al tranziției, ci, în mare măsură, ca produs al mecanismelor de jefuire din economie. „Corupția”, „evaziunea fiscală”, „speculația economică la limita criminalității și dincolo de ea” nu provin din simple slăbiciuni ale naturii umane sau din „caracterul poporului român”, ci din opțiunile strategice operate.

Voi menționa câteva dintre perspectivele distincte ale paradigmei „economiei de pradă” pentru explicarea exploziei sărăciei:

- *căderea dramatică a economiei, care nu poate fi explicată doar prin imperativele restructurării, ci și prin dezorganizarea economiei și transformarea resurselor productive în profituri imediate;*
- *creșterea prețurilor prin mecanisme de monopol și speculații de diferite feluri ;*
- *escrocarea prin inginerii financiare (jocuri piramidale tolerate de tipul CARITAS sau fonduri truate de investiții precum FNI) a unor segmente largi de populație ;*
- *corupția prin jefuirea cetățeanului prin intermediul diferitelor instituții publice - autorități publice, justiție etc.;*
- *diminuarea cheltuielilor sociale publice cauzată de jefuirea bugetului.*

S-a produs o adâncire tot mai dramatică a prăpastiei dintre *câștigătorii tranziției* - nu cei care în conștiința colectivă ar fi fost îndreptățiți - și *pierzătorii tranziției* - masa mare a colectivității. A fost spulberată încrederea naivă în capacitatea pieței libere de a asigura o prosperitate echilibrată și echitabilă. Insatisfacția de tip moral a populației în regimul comunist legată de faptul că veniturile nu exprimă contribuția individuală a fost înlocuită, în perioada tranziției, de un cu totul alt tip de frustrare, și mai accentuată: acumularea de avere nu a fost realizată prin mijloace moral acceptabile.

Implicațiile unei asemenea definiri a economiei tranziției deschid o nouă perspectivă și asupra *sistemului politic* în perioada tranziției. Nici acesta nu poate fi descris doar ca o democrație reprezentativă imperfectă, încă insuficient funcțională, ci totodată ca un complement structural al economiei de pradă, un instrument de promovare a acestei economii.

Corupția ca formă a economiei de pradă

Apariția recentă în prim-planul atenției publice a temei corupției generalizate reprezintă un fenomen semnificativ în dinamica procesului de tranziție. Fenomenul corupției este real, dar nu unul recent, el explodând chiar de la începutul tranziției. Ca amploare, el este în prezent, probabil, sensibil mai redus decât în anii anteriori.

Dincolo de analizele cu iz ideologic, corupția este estimată de către colectivitate, pe baza propriei experiențe, ca având o mare amploare, reprezentând o sursă importantă a demoralizării colective, alături de căderea economiei și a standardului de viață. Ea a cuprins toate sferile de autoritate.

Tabelul 8.4. *După părerea dvs., cât de răspândită este corupția printre.?*

	Aproape toți/o mare parte	O mică parte/aproape nici unul
Parlamentari	69	12
Miniștri	62	16
Judecători	60	21
Oameni de araceri	57	19
Polițiști	58	26
Primari	44	33
Consilieri locali	44	33
Funcționari la primării	44	35
Ziariști	20	55

Sursă: Barometrul de opinie publică, octombrie 2003. Restul până la 100% nonrăspunsuri, „nu pot aprecia”

Mecanismele moștenite: în explicarea acestui fenomen trebuie considerate și mecanismele de corupție moștenite din regimul comunist. Acolo sursa structurală a corupției o reprezintă o contradicție a strategiei modelului comunist.

Pe de o parte, la baza modelului comunist de societate a fost pus principiul menținerii unei diferențieri limitate a veniturilor. Dintre țările socialiste europene, cu excepția Albaniei, România a fost caracterizată prin aplicarea cea mai accentuată a acestui principiu. Două mecanisme au fost utilizate pentru a promova obiectivul egalității: în primul rând, controlul sever al diferențierii salariilor. Raportul dintre salariul cel mai mare și salariul minim a fost limitat la nivelul de 5,4/1. În al doilea rând, limitarea oportunităților de consum „de lux”, în mod special a bunurilor cu înaltă vizibilitate: case, mașini, excursii în străinătate.

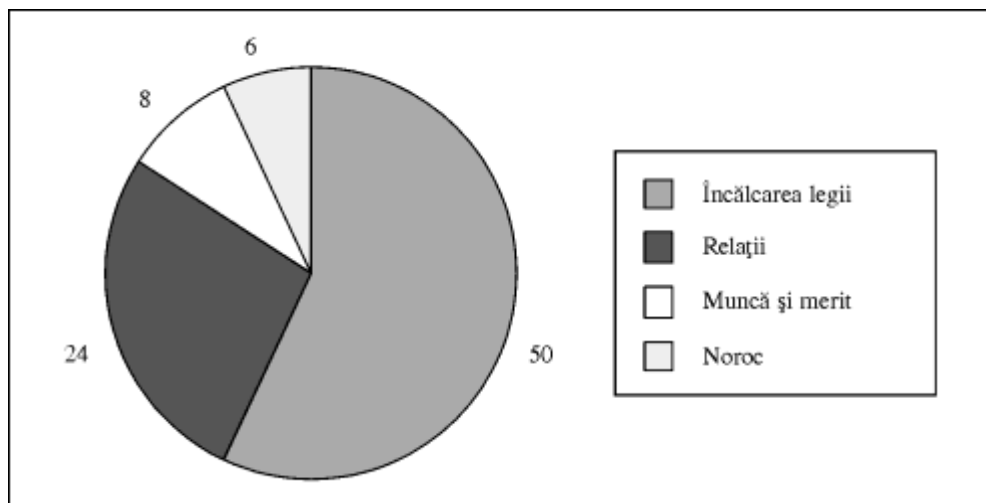
Pe de altă parte, segmentul de populație care deținea poziții de autoritate în societate sau doar poziții de control asupra distribuției către populație a bunurilor și

serviciilor a dezvoltat un sistem informal de absorbție a unui plus, adesea substanțial, de resurse, atât din sistemul de stat (direct din întreprinderi, „gratuit” sau la prețuri simbolice), cât și de la populație, pentru facilitarea accesului la bunurile și serviciile rare. Un uriaș sistem secundar de redistribuire, prin abuzul de poziție, s-a dezvoltat. Circula pe atunci o definiție glumeață: „Furtul este o modalitate de distribuție socialistă”. O cercetare realizată în 1980 asupra surselor calității vieții a identificat faptul că „apropierea de sfera serviciilor” (cei care lucrau în distribuția/accesul la serviciile și bunurile rare) reprezintă o sursă importantă a calității condițiilor de trai, a gradului de satisfacție cu viața, a optimismului, a calității percepute a vieții (Zamfir, 1984).

Sursele corupției în tranziție: tranziția a moștenit și a continuat aceste mecanisme de acces dincolo de lege la resursele publice sau la cele ale populației, la care s-au adăugat noi mecanisme. Următoarele surse structurale ale corupției pot fi identificate în însăși inima noului sistem.

a) *Corupția ca mecanism de formare a proprietății private și de echilibrare a veniturilor din sistemul public în raport cu cele din domeniul privat.* Pe fondul exploziei oportunităților de câștig și al aspirațiilor de consum, un nou dezechilibru a apărut: între veniturile în creștere rapidă din sistemul economiei private și cele sever limitate din sectorul public. Accesul cel mai ridicat la noile oportunități îl are, de altfel, normal în procesul de formare a economiei private, noua clasă a întreprinzătorilor economici. Alături de noii capitaliști, managerii din noile întreprinderi private au obținut venituri salariale și premiale mult mai mari decât cele mai înalte poziții din sistemul public. Chiar vârfurile politice - miniștrii, parlamentarii - aveau salarii mai mult decât modeste (2-300 de dolari), față de mulți manageri începători care ajungeau rapid la 800 de dolari. Frustrarea celor care ocupau poziții în sistemul public era accentuată de faptul că ei controlau în principal transferul resurselor publice în sistemul privat prin programul de privatizare și restituție a proprietăților, dar și prin organizarea licitațiilor la programele publice. A apărut un nou mecanism posibil de corupție, care a fost fructificat din plin: coaliția dintre beneficiarii privați din resursele publice și cei ce controlau acest mecanism de transfer.

Filozofia privatizării nu accentua principiul *justei plăți*, ci cel al restructurării și relansării întreprinderilor privatizate. De aici o sursă structurală a corupției: accesul la privatizarea proprietății de stat, la prețuri mici și în condiții contractuale postprivatizare convenabile, era controlat de sistemul de autoritate publică. Același lucru s-a întâmplat și în ceea ce privește controlul îndeplinirii clauzelor contractelor de privatizare. O „împărțire”, dincolo de lege, a beneficiilor privatizării între noii patroni și cei care facilitau privatizarea era favorizată de instrumentele extrem de slabe de control. În condițiile haosului creat de o liberalizare primitivă, apariția unui parteneriat privat-public în jefuirea resurselor statutului era predictibilă.

Graviceul 8.1. Cum credeți că au reușit majoritatea oamenilor care au făcut avere în România? (Barometrul de opinie publică, octombrie, 2003)

b) *Controlul ca sursă a corupției*. O sursă distinctă a corupției a reprezentat-o instituția însăși a controlului: deficitul generalizat de control a avut efecte dezorganizatoare pentru colectivitate. De asemenea, distribuirea unor bunuri publice vitale pentru populație - *dreptate, securitate, drepturi sociale* - a devenit o sursă importantă de corupție.

Câteva exemple de asemenea efecte negative: sărăcirea bugetului prin acoperirea datoriilor întreprinderilor de stat, produse printr-o rețea extinsă de fraudare prin conlucrarea managerilor din întreprinderile de stat și cele private „căpușe”; secătuirea resurselor întreprinderilor de stat, acoperirea de la buget a pagubelor produse de funcționarea deficitară a întreprinderilor de stat, dar și prin privatizarea frauduloasă sau neglijentă.

Băncile de stat au fost falimentate prin fraudă sau pur și simplu prin contracte care ignorau propriul lor interes. Prin fraudarea băncilor s-au produs nu numai sărăcirea deponenților, ci și fraudarea bugetului, nevoit să acopere datoriile. Bancorex este un caz paradigmatic.

Tolerarea criminală a jocurilor piramidale este un alt tip de corupție. Fiind susținute în mod fals de către persoane publice importante prin invocarea principiului libertății inițiativei private, statul a intervenit mult prea târziu, după ce o masă mare a populației a fost sărăcită, în unele cazuri ireversibil și dramatic. Se știa de la început care vor fi rezultatele acestor sisteme piramidale. O intervenție legislativă și de control era posibilă, dar ea a fost amânată intolerabil.

FNI a reprezentat o formă ceva mai sofisticată a jocurilor piramidale. El a fost, de asemenea, tolerat, în ciuda evidenței că profiturile inițiale excesive vor fi urmate de o cădere a sistemului.

Toate aceste modalități de fraudă au fost posibile din cauza unei complicități generalizate a sistemului public: începând cu activitatea de legiferare și sfârșind cu pozițiile-cheie ale celor care controlau aplicarea legii.

Lupta politică accentuată a fost, paradoxal, o sursă importantă a corupției în loc să fie un mecanism de limitare a ei. Mecanismele supravegherii reciproce a partidelor s-au dovedit a fi mai degrabă slabe. Pe lângă crearea unei coaliții transpartinice pentru exploatarea resurselor, lupta politică a fost un factor de dezorganizare a mecanismelor publice de control. Politizarea instituțiilor publice a fost mai puțin utilizată ca armă în lupta împotriva adversarilor politici, față de care se manifestă mai degrabă o largă toleranță, și mai mult pentru protejarea propriilor interese.

Modelul explicativ al eșecurilor tranziției

Două opțiuni strategice ale explicației

Pentru explicarea unui fenomen/proces social suficient de complex - o *analiză multifactorială* -, pot fi menționate două componente: identificarea *factorilor*, cu determinarea contribuției explicative a fiecăruia dintre ei, și un *model explicativ global* care conectează într-o structură globală factorii explicativi. În practica explicațiilor multifactoriale pot fi identificate două strategii distincte:

1. *strategia explicației „de jos în sus”, „factor cu factor”*: fiecare factor presupus a fi determinant este explorat în mod separat (*analiză unifactorială*), în speranța că pe această bază va rezulta o explicație globală, o analiză multifactorială. Această strategie se bazează pe două presupuziții asupra naturii explicației:
 - a) este posibilă determinarea contribuției explicative a fiecărui factor în parte, făcându-se abstracție de contribuția celorlalți factori. Este deci posibilă o *analiză unifactorială independentă de analiza celorlalți factori*;
 - b) o explicație multifactorială este suma explicațiilor unifactoriale;
2. *strategia explicației globaliste* pornește de la presupuziția că factorii determinanți interacționează intens, formând o *rețea determinativă globală*. În consecință, nu există explicații centrate pe un factor, realizate independent de presupuzițiile privitoare la contribuția celorlalți factori. În fapt, orice analiză unifactorială implică tacit un sistem global. Identificarea contribuției unui factor nu reprezintă prelucrarea unei informații empirice, ci parțial este explicativ.

În explicarea unui fenomen social trebuie luată, de asemenea, în considerare și *componenta ideologică*, adesea tacită. Explicația este conectată la acțiunea actorilor sociali: justifică/susține sau critică opțiunile acestora. Explicația are deci o funcție

ideologică. Din acest motiv, grupurile sociale vor exercita, inevitabil, presiuni asupra orientării explicațiilor fenomenelor sociale. Mai ales în cazul fenomenelor sociale foarte importante pentru colectivitate, explicația nu este independentă de opțiunile ideologice și politice. Trebuie deci să ne așteptăm ca explicațiile strategiei tranziției și totodată consecința logică a modelului explicativ global tacit utilizat în analiză să nu fie produse ale unui proces strict cognitiv, ci ale unui proces social-cognitiv.

Structura modelului explicativ

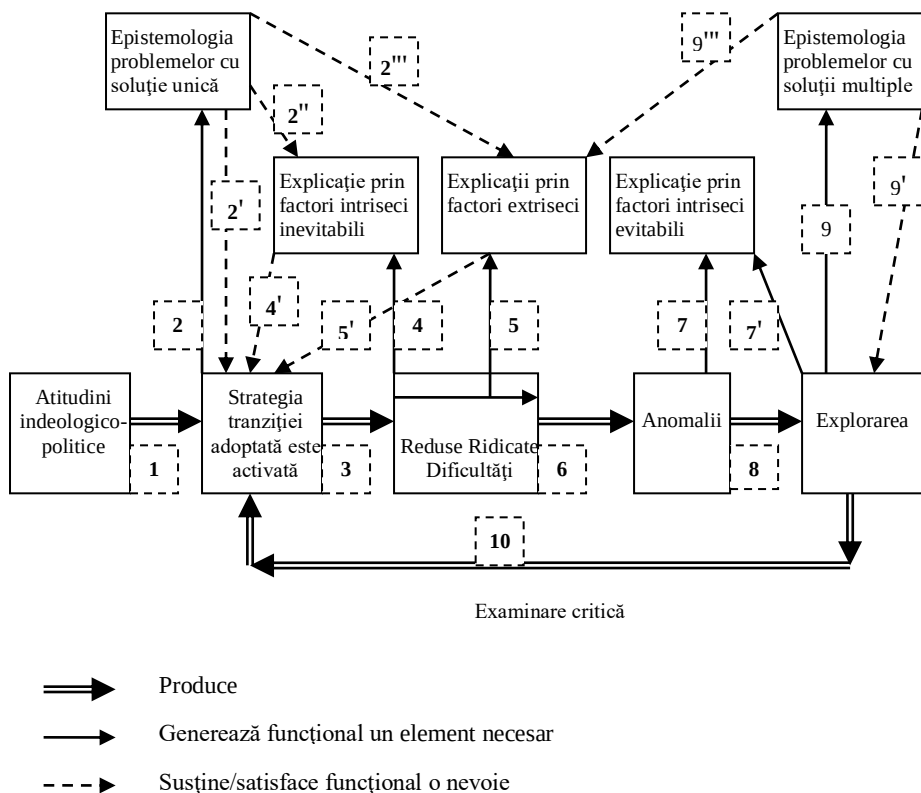

Figura 8.1. Modelul explicativ al dificultăților tranziției

Figura 8.1 oferă o schemă a principalelor articulații ale modelului explicativ al dificultăților tranziției.

1. Strategia tranziției, fiind produsul unui complex de procese sociale, este susținută ideologico-politic de actorii care au produs-o.
2. Considerarea strategiei adoptate ca fiind adecvată include tacit epistemologia problemelor cu soluție unică: dacă strategia este adecvată înseamnă că e *singura*

adecvată. Explorarea alternativelor posibile ar fi de natură să zdruncine încrederea în strategia adoptată, din acest motiv, ele sunt respinse ca inadecvate. Alegerea modelului *epistemologiei problemei cu soluție unică* prezintă o capacitate limitată de explicare a dificultăților produse în procesul tranziției, creând o anumită miopie în favorizarea doar a factorilor intrinseci inevitabili (2'') și a celor extrinseci (2''').

3. Aplicarea strategiei produce schimbările proiectate, însoțite însă de dificultăți și efecte negative.
4. Un nivel relativ redus de dificultăți este absorbit explicativ prin recursul la explicații prin factori intrinseci inevitabili: costurile normale ale unei asemenea schimbări. O asemenea schemă explicativă întărește funcțional estimarea că strategia adoptată este adecvată (4').
5. Creșterea dificultăților face mai plauzibile explicațiile extrinseci. Aceste explicații întăresc funcțional credința în corectitudinea strategiei adoptate, în ciuda marilor probleme create în cursul aplicării ei.

Procesul este circular din toate punctele de vedere. Cu cât factorii intrinseci sunt mai importanți în producerea dificultăților tranziției, investirea cu plusvaloare în strategia aleasă generează o creștere a comportamentului defensiv, care, la rândul său, mărește importanța acordată factorilor extrinseci. Nevoia de acțiune, în condițiile supraevaluării factorilor extrinseci, duce la opțiuni slab eficiente: acțiunea asupra factorilor extrinseci care, desigur, poate avea efecte pozitive, dar ocolirea acțiunii asupra factorilor intrinseci face acțiunea pe ansamblul ei puțin eficientă.

6. Peste un anumit prag, dificultățile se transformă în *anomalii*. Presupoziția că strategia adoptată este adecvată e pusă sub semnul întrebării. Anomaliile nu mai pot fi absorbite explicativ, într-o manieră justificativă pentru strategia adoptată, prin factori intrinseci inevitabili sau extrinseci.
7. Absorbția explicativă a anomaliilor nu poate fi realizată decât prin examinarea strategiei înseși ca sursă a dificultăților și problemelor care ar fi putut fi evitate prin opțiuni strategice alternative - factori intrinseci evitabili. O asemenea orientare este de natură să diminueze contribuția percepută a factorilor extrinseci.
8. Identificarea surselor crizelor opțiunilor strategice adoptate (absorbția explicativă a anomaliilor) produce, inevitabil, căutarea unor alternative strategice.
9. Explorarea alternativelor strategice produce o schimbare a modelului epistemic pe care se bazează explicația: epistemologia problemelor cu soluție unică este înlocuită cu epistemologia problemelor cu soluții multiple. Această epistemologie susține o orientare proprie: factorii intrinseci producători ai crizelor să fie considerați nu ca *inevitabili* (normali în situația în care strategia practică nu are alternative), ci factori intrinseci *evitabili* prin adoptarea unor strategii alternative mai bune.
10. Explorarea strategiilor alternative motivează examinarea critică a strategiei practicate. Epistemologia problemelor cu soluții multiple generează un alt circuit cu

autoîntărire: anomaliile motivează analiza critică a soluției practice (explorarea factorilor intrinseci) și explorarea alternativelor. Identificarea acestora ar putea, dacă problema mai este actuală, să motiveze schimbarea strategiei.

Din punctul de vedere al eficacității, este clar că modelul *epistemologiei problemelor cu soluții multiple* este într-o poziție productivă. Pe de o parte, explorarea factorilor intrinseci diminuează mecanismele defensive, deschizându-se perspectiva unei explorări realiste a contribuției diferiților factori explicativi. Pe de altă parte, explorarea factorilor intrinseci stimulează, prin însăși natura sa, explorarea alternativelor.

Schema explicativă de mai sus poate fi completată cu o serie de conexiuni externe.

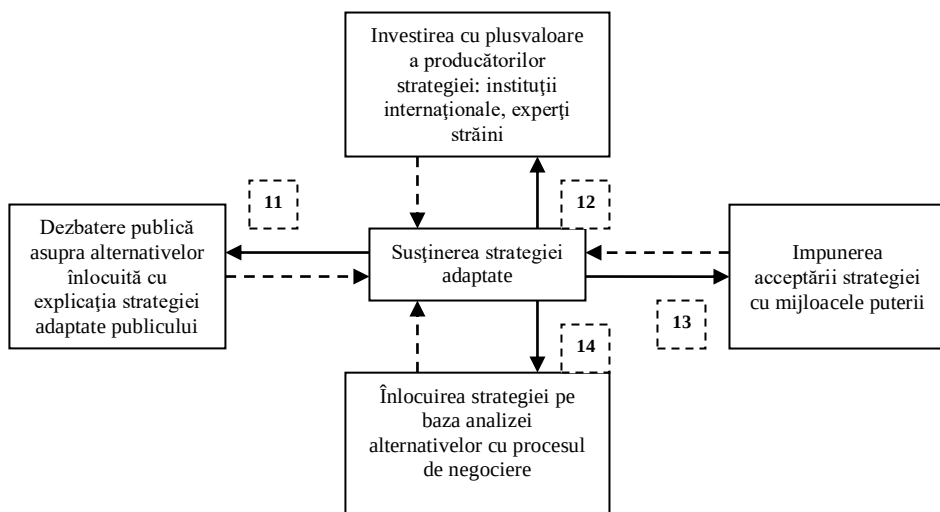

Figura 8.2. Schema interacțiunii dintre lupta politică și explicație

Interesul social-politic de a susține strategia tranziției adoptate generează o serie de circuite inevitabile.

11. Exercițiul democratic al *dezbaterii publice* tinde să fie înlocuit de un exercițiu autoritar-paternalist de „explicare” a opțiunilor strategice adoptate populației, despre care se presupune că nu le înțelege.
Explicația tranziției devine un *instrument* al luptei politice. În general, lupta politică tinde să accentueze factorii extrinseci în explicația dificultăților tranziției.
12. Investirea cu plusvaloare a producătorilor strategiei pentru a susține caracterul indiscutabil al opțiunilor făcute.
13. Impunerea acceptării strategiei cu mijloacele autorității și puterii.
14. Schimbările importante de strategie sunt asumate public de către producătorii principali: de instituțiile internaționale, mai rar de către guverne. Ele nu sunt

produse de discuții publice, ci prin decizii interne ale acestor instituții. Erorile sunt rar recunoscute public și atunci într-un mod mai degrabă general, vag și parțial, predominând susținerea ideologică a opțiunilor promovate.

Ajustarea continuă a strategiei nu este produsă prin mijloacele discuției publice asupra opțiunilor, ci mai degrabă printr-un proces de *negociere* între organismele de autoritate - guvernele și instituțiile internaționale - „în spatele ușilor închise”, lipsit de transparență publică. Dacă în discuțiile publice partenerii sunt egali, argumentele fiind decisive, în procesele de negociere, părțile nu sunt egale, diferențele de putere fiind decisive. De cele mai multe ori, negocierea nu are ca obiect opțiunea între alternative, ci mai degrabă flexibilizarea opțiunilor deja luate de către instituțiile internaționale, în raport cu condițiile concrete. Întregul proces al tranziției probează existența unei solidarități fundamentale a principalelor instituții externe implicate, în raport față de țările în tranziție. Rareori se organizează dezbateri publice între aceste instituții asupra opțiunilor strategice. Și atunci când acestea au loc, au o expunere publică limitată. Rezolvarea diferențelor de puncte de vedere se realizează prin negocieri dincolo de vizibilitatea publică.

Poziția grupurilor politice de la guvernare sau din opoziție utilizează în explicarea dificultăților tranziției scheme diferite:

- *grupurile de la putere:*
 - a) adversarii politici sabotează eforturile guvernării de a promova tranziția;
 - b) factori extrinseci, dar și factorii intrinseci inevitabili, sunt invocați cu prioritate;
 - c) masa populației este responsabilă de eșecurile tranziției din cauza atitudinii și comportamentelor sale;
- *grupurile din opoziție:*
 - a) strategia este bună (interesul de a atrage susținerea actorilor sociali externi), dar ea nu e aplicată corect de către guvernare sau este amânată. Conservatorismul, tendințele comuniste împiedică implementarea strategiei;
 - b) corupție, hoție;
 - c) colectivitatea este vinovată că nu susține politic pe cine trebuie, din pricina mentalităților sale comuniste.

Luptele interne pentru putere sporesc investirea charismatică a strategiei: opoziția utilizează critica făcută de Occident devierilor politicii guvernului de la strategia tranziției, ca argument extrinsec pentru explicarea eșecurilor tranziției. Pentru susținerea atât a opoziției politice, cât și a creșterii conformării, se produce o creștere a rigidității încrederii Occidentului în strategia produsă de el însuși. Complementar, guvernarea intră și ea în jocul politic al autorității: soluțiile sale sunt promovate cu investirea autorității occidentale pentru a tăia atât criticile opoziției interne, cât și

cele externe. Se creează astfel un cerc vicios al recurgerii la arbitrul Occidentului, prin suprimarea dezbaterei publice de fond și evitarea analizei critice a strategiei.

Cercul explicațiilor extrinseci/recursul la autoritate are efecte dezastruoase asupra moralului colectivității: pasivizare, neimplicarea în dezbaterile publice, confuzia politică, demoralizarea în raport cu sistemul politic în general și, în timp, dezvoltarea unei atitudini antioccidentale.

Cinci structuri ale explicației în funcție de etapele evoluției tranziției

Structura explicativă a dificultăților tranziției în reflecția din România este diferită în etapele evoluției tranziției înseși. Fiecare structură explicativă se construiește pe invocarea cu prioritate a unui tip de factori explicativi. Acest pattern al evoluției este, probabil, valabil și în celelalte țări europene în tranziție.

Faza 1: optimism candid asupra rezultatelor pozitive rapide. Primele momente de după Revoluție au fost caracterizate prin entuziasm și așteptări foarte optimiste. Se estima că imediat vor apărea beneficiile schimbărilor, iar într-o perioadă scurtă de timp societatea românească va fi restructurată, atingând un nivel net superior punctului de pornire al tranziției. Nu se prevedeau probleme majore în acest proces (*Schița strategiei.*, 1990; Zamfir, 1999).

Faza 2: negarea dificultăților și problemelor care au început să apară. Curând, colectivitatea a început să ia act de dificultăți importante, reacția actorilor politici responsabili fiind încă una de negare a existenței lor reale: economia în fapt nu scade, nu există o creștere a sărăciei („Ați văzut oameni pe stradă clătănându-se de foame?”) ș.a.m.d.

Faza 3: acceptarea unor efecte negative definite drept costuri, inevitabile pentru un asemenea proces. Conceptul de *cost al tranziției*, introdus după o perioadă scurtă de la inițierea procesului de schimbare, a reprezentat modalitatea de conștientizare a faptului că problemele și dificultățile tranziției sunt mult mai accentuate decât se prevedea inițial, interpretarea lor fiind însă acomodată cu orientarea optimistă. Problemele tranziției nu sunt numai cele moștenite, ci și unele noi, produse de însuși procesul tranziției. O schimbare social-economică atât de profundă nu poate evita procesele de dezorganizare. Restructurarea economiei va cunoaște o scădere inevitabilă a producției, cu efecte negative asupra colectivității. Asemenea efecte negative trebuie în consecință *acceptate* de către colectivitate ca un preț al schimbării.

Faza 4: mutarea accentului pe factorii extrinseci în explicarea dificultăților tranziției. Creșterea în magnitudine a efectelor negative și persistența excesivă a

acestora, dincolo de ceea ce se putea interpreta drept efecte inevitabile ale schimbării, aduc în prim-plan *explicațiile extrinseci*. Diferite împrejurări social-istorice ale schimbărilor, exterioare strategiei propriu-zise, au indus efecte negative, distorsionând un proces de schimbare care ar fi putut fi, în alte condiții, mult mai eficient. Responsabilitatea cade în zona unor factori independenți de soluțiile alese, nerelevanți pentru evaluarea acestora. Dacă efectele negative care apar în cursul tranziției ar fi considerate ca fiind produsele specifice ale unei strategii, deci *intrinseci* acesteia, concluzia pragmatică este: identificarea responsabilităților, investigarea alternativelor și schimbarea strategiei adoptate, dacă acest lucru mai e posibil. Dimpotrivă, invocarea unor factori explicativi extrinseci generează o altă atitudine față de strategia practică: ea este bună, iar rezultatele ei ar fi fost cele așteptate, dacă nu ar fi intervenit o serie de factori exteriori; dificultățile sunt induse din afară.

Dincolo de corectitudinea sa parțială, explicarea dificultăților prin factori extrinseci reprezintă o schemă defensiv-justificativă a strategiei adoptate, nucleul ideologic al acesteia. Centrarea pe explicații extrinseci are funcția de a absorbi incertitudinea față de calitatea strategiei alese, de a respinge criticile și a elimina explorarea alternativelor. În acest fel se realizează o acceptare colectivă a unui proces de schimbare devenit tot mai accentuat frustrant.

Faza 5: explicația prin factorii intrinseci evitabili. Devine tot mai clar că problemele complexe apărute în cursul tranziției nu pot fi explicate satisfăcător doar prin factori intrinseci inevitabili și nici prin factori extrinseci. Încep să apară tot mai multe semne de întrebare legate de adecvarea diferitelor opțiuni strategice. Nu cumva înseși opțiunile strategice sunt responsabile de o serie de procese negative și eșecuri? În primul rând al analizei trec *factorii explicativi intrinseci evitabili*. Conturarea unor asemenea întrebări împinge spre înlocuirea modelului epistemologic al problemelor cu soluție unică prin modelul problemelor cu soluție multiplă. Se deschide astfel interesul pentru explorarea alternativelor strategice posibile.

Ieșirea din dogmatismul epistemologiei problemelor cu soluție unică

Primul pas al construirii unei paradigme a cunoașterii sociologice constructive, diferită de cea spre care este înclinată cunoașterea instituțională, îl constituie o opțiune epistemologică explicită. Problemele complexe au soluții multiple care trebuie identificate și evaluate atât înaintea alegerii, cât și pe parcursul implementării soluțiilor adoptate, în vederea perfecționării/schimbării acestora.

O asemenea modificare a fundamentului epistemologic nu produce un efect punctual și cu efecte limitate, ci este de natură a schimba întregul univers cognitiv al unei societăți.

Secolul XX a fost caracterizat prin lipsa dorinței de a explora, la nivelul societăților globale, alternativele ca sursă a tuturor dogmatismelor. Din păcate, primii ani ai secolului XXI dau semne slabe de schimbare a orientării epistemologice.

Ruptura dintre cele două sisteme mondiale, capitalismul și socialismul, care a dominat secolul XX, a fost sursa profundă a dogmatismului modern. Dogmatismului sovietic i s-a opus cel occidental. Dogmatismul dezvoltat în procesul de absorbție a sistemului comunist, ca orice dogmatism, a fost caracterizat de o închidere izvorâtă din angoase iraționale.

Vorbim tot mai mult despre necesitatea trecerii spre o „societate a cunoașterii”. Primul pas al constituirii unei asemenea societăți este acceptarea alternativelor în toate zonele deciziei.

Epilog: istoria merge mai departe, dar cum?

În viitorul imediat, tranziția se va încheia. Durerile sale vor fi uitate, intrând în istorie. O perioadă de timp, în mediile academice vor continua discuțiile asupra strategiei tranziției, dar interesul se va stinge treptat. Finalizarea tranziției va face tot mai puțin interesantă analiza critică a ei.

Instituțiile internaționale vor încheia capitolul, consemnând un succes remarcabil: în 10-15 ani, o perioadă istorică scurtă, s-a realizat o transformare socială uluitoare. Privite de pe poziția succeselor ce vor veni, umbrele suferințelor se vor topi. Istoria va absorbi responsabilitățile: desigur, s-au făcut greșeli, nici nu se putea altfel, dar am învățat din propria noastră experiență. Colectivitățile care au parcurs tranziția, atât de blamate astăzi, vor fi amnistiate: au dat dovadă de dedicare, voință de schimbare, curaj, suportând cu bărbăție dificultățile care, între timp, au fost retrecute în categoria costurilor inevitabile.

Și totuși, este nevoie să învățăm ceva mai mult decât aceste fraze stereotipe care aglutinează responsabilitățile și pregătesc repetarea erorilor cu alte prilejuri pe care viitorul le va produce.

Cartea de față sugerează câteva concluzii pe care cred că trebuie să le încorporăm în viziunea viitorului.

Ce trebuie să învețe mediul academic?

El trebuie să-și dezvolte capacitatea, pe care tranziția a găsit-o sever limitată, de a proiecta și evalua construcția unei societăți. Cu alte cuvinte, este nevoie să se cristalizeze, alături de știința explicativă, o nouă știință constructivă. Cunoașterea constructivă nu trebuie, așa cum se întâmplă în prezent, să fie delegată exclusiv instituțiilor producătoare ale viitorului.

Ce trebuie să învețe instituțiile producătoare de viitor?

Dincolo de succesele/insuccesele lor, instituțiile care și-au pus ca obiectiv dezvoltarea socială se confruntă cu o nouă problemă de structură: cum să înlocuiască *autoritarismul bunelor intenții*, dezvoltat în relațiile cu colectivitățile afectate și comunitatea științifică, cu o *democrație a procesului dezvoltării sociale*.

Un parteneriat cu colectivitățile care beneficiază/suferă de pe urma suportului *instituțiilor cu vocație constructivă a devenit, evident, tot mai urgent.*

Mai ales în relațiile internaționale există un deficit de mecanisme democratice: cum pot participa colectivitățile sprijinite la elaborarea programelor de dezvoltare; cum pot ele controla implementarea programelor de dezvoltare; în ce măsură instituțiile internaționale sunt responsabile și față de cine?

Un nou parteneriat cu știința este de construit. Instituțiile actuale au obținut succese remarcabile în raport cu știința, reușind să o *internalizeze*: au angajat specialiști, au asimilat în structurile lor rezultate ale cunoașterii științifice, au comandat studii științifice. Există și în această relație un tip de autoritarism, un monopol în cunoașterea constructivă. Este vital, în momentul de față, să completeze *internalizarea științei cu externalizarea analizei științifice a opțiunilor instituțiilor*. Complementar cu asimilarea comunității științifice în structurile sale de autoritate, este nevoie de construirea unei relații de dialog în care partenerii să fie egali. În acest fel, va fi depășită practica actuală în care cunoașterea este integrată în logica autorității și în ideologia instituțiilor, anesteziind spiritul obiectiv și critic. Relația dintre instituții și cunoaștere trebuie să devină una centrală, care să asigure productivitatea efortului comun.

Ce trebuie să învețe clasa politică națională?

Să se elibereze de dependența de actorii externi și cu atât mai mult de a-i folosi pe aceștia în luptele politice interne, lucru esențial pentru a deveni cu adevărat promotoarea intereselor colectivității pe care o reprezintă.

Să pună la baza opțiunilor politice solidaritatea în jurul intereselor naționale.

Să dezvolte un parteneriat sincer și egal cu toți actorii interni, construit pe un dialog național asupra opțiunilor strategice, subordonând interesele parohiale de partid.

Ce trebuie să învețe colectivitatea?

Să depășească pasivitatea în care a fost împinsă și menținută și să-și dezvolte interesul activ pentru opțiunile strategice ale dezvoltării, în locul poziției de spectator la „meciul” dintre actorii politici.

Bibliografie selectivă

- Bădescu, Ilie *et al.*, 1999, *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*, Editura Eminescu, București.
- Bădescu, Ilie, 2004, „Dezvoltare și subdezvoltare. Contribuții la critica sociologiei tranziției”, *Sociologia Românească*, nr. 3.
- Belli, Nicolae, 2001, *Tranziția mai grea decât un război. România 1990-2000*, Editura Expert, București.
- Berevoiescu, Ionica *et. al.*, 1999, *Fețele schimbării. Românii și provocările tranziției*, Editura Nemira, București.
- Burzănescu, Ștefan, 2000, „Bovarismul instituțional și reforma românească”, în Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Cătălin Zamfir, *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București.
- CASPIS, 2004, *Raport asupra stării sărăciei 1995-2003*.
- Constantinescu, Emil, 2004, *Adevărul despre România. Un președinte în război cu mafia securisto-comunistă*, București.
- Danii, Tudor, 2004, *Republica Moldova în spațiul tranziției și costul social al reformelor*, Editura Ponots, Chișinău.
- Dăianu, Daniel, 2000, *Încotro se îndreaptă țările postcomuniste?*, Editura Polirom, Iași.
- Deacon, Bob, Hulse, M., 1997, „The Making of Post-Communist Social Policy: The Role of International Agencies”, *Journal of Social Policy*, 26, 1, pp. 43-62.
- Dobrescu, Emilian, 2000, „Romanian Transition Economy as a Weakly Structured System”, în Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Cătălin Zamfir, *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București.
- Eyal, G., Szelenyi, I., Townsley, E., 2001, *Capitalism fără capitaliști*, Editura Omega, București.
- Geană, Gheorghiță, 2000, „Ce se întâmplă acolo? Contradicții și confuzii în România”, în Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Cătălin Zamfir, *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București.
- Georgescu, Florin, 2002, *Starea economico-socială a României în anul 2000*, Editura Expert, București.
- Ghinescu, P., 2000, *Tehnocrația salvează România*, Editura Laburistă, București.
- Guvernul României, 2002, *Planul Național Antisărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale*, CASPIS.
- Ionete, Constantin, 2003, *Clasa politică postdecembristă*, Editura Expert, București.
- Krausz, Septimu, 1999, *Sociologia tranziției*, Editura Universitas, Petroșani.

- Mărginean, Ioan (coord.), 2002, *Analiza comparativă a politicilor sociale din România: țări în tranziție - țări UE*, Raport pentru Comisia Antisărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale, București.
- Mărginean, Ioan, 2000, „Politici sociale și sistemul protecției sociale în România”, în Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Cătălin Zamfir, *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București.
- Mărginean, Ioan, Bălașa, Ana (coord.), 2002, *Calitatea vieții în România*, Editura Expert, București.
- Mihăilescu, Ioan, 2003, *Transition and reform in Romania*, Editura Ars Docendi, București.
- Pasti, Vladimir, 1995, *România în tranziție*, Editura Nemira, București.
- Pasti, Vladimir, 2003, *Ultima inegalitate*, Editura Polirom, Iași.
- Pasti, Vladimir, 2004, *Sociologie politică*, Editura Ziua, București.
- Pasti, Vladimir, Miroiu, Mihaela, Codiță, Cornel, 1997, *România. Starea de fapt*, Editura Nemira, București.
- Preda, Marian, 2002, *Politica socială românească între sărăcie și globalizare*, Editura Polirom, Iași.
- Priboi, Titus, 2000, „Tranziție și restaurare”, în Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Cătălin Zamfir, *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București.
- Ruhl, Christof, Dăianu, Daniel (coord.), 1999, *Tranziția economică în România. Trecut, prezent și viitor*, lucrările conferinței „România 2000. 10 ani de tranziție - Trecut, prezent și viitor”.
- Sandu, Dumitru, 1966, *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, Editura Staff, București.
- Sandu, Dumitru, 1999, *Spațiul social al tranziției*, Editura Polirom, Iași.
- Sava, Ionel Nicu, 2000, *Zece ani de tranziție în Europa de Est*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Socol, Gheorghe, 1999, *Evoluție, involuție și tranziție în agricultura României*, I.R.L.I., București.
- Spineanu, Ulm, 2002, *Mai mult de 10 ani de dispută cu noi înșine*, Editura Expert, București.
- Spulber, Nicolas, 1997, *Redefining the State. Privatization and Welfare Reform in Industrial and Transitional Economies*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Stănculescu, Elisabeta, 2002, *Despre tranziție și universitate*, Editura Polirom, Iași.
- Stiglitz, Joseph E., 2003, *Globalizarea. Speranțe și deziluzii*, Editura Economică, București.
- Teodorescu, Alin (coord.), 2003, *Un deceniu de tranziție în România. Raportul național al dezvoltării umane. România 2001-2002*, UNDP, București.
- UNDP, 1997, *The Shrinking State: Governance and Human Development in Eastern Europe and the CIS*, A UNDP Regional Report, New York.
- UNDP, 1998, *Poverty in Transition?*, Regional Bureau for Europe and the CIS.
- Vlăsceanu, Lazăr, 2001, *Politică și dezvoltare: România încotro?*, Editura Trei, București.
- Vlăsceanu, Lazăr, Miroiu, Adrian, 2001, *Democrația ca proces: alegerile 2000*, Editura Trei, București.
- Voicu, Mălina, Voicu, Bogdan, 1999, „Programele sociale ale partidelor politice românești”, în Cătălin Zamfir (coord.), 1999, *Politici sociale în România: 1990-1999*, Editura Expert, București.
- World Bank, 2002, *Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*.

- Zamfir, Cătălin, 1981, *Filozofia istoriei*, Editura Științifică, București.
- Zamfir, Cătălin, 1990, *Incertitudinea. O perspectivă psihosociologică*, Editura Științifică, București.
- Zamfir, Cătălin, 1999, *Spre o paradigmă a gândirii sociologice*, Editura Cantes, Iași.
- Zamfir, Cătălin (coord.), 1999, *Politici sociale în România: 1990-1999*, Editura Expert, București.
- Zamfir, Cătălin, 2001, *Sociologie, etică și politică socială*, Editura Universității din Pitești.
- Zamfir, Cătălin (coord.), 2001, *Poverty in Romania: causes, anti-poverty policies, recommendations for action*, UNDP, București.
- Zamfir, Cătălin, 2003, „Direcții de dezvoltare a sociologiei ca disciplină, sistem de învățământ și profesie”, în Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Cătălin Zamfir, Floare Chișea (coord.), *Starea societății românești*, Editura Universității din Oradea.
- Zamfir, Cătălin, Pop, Marius Augustin, Zamfir, Elena, 1994, *România '89-'93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, Editura Expert, București.
- Zamfir, Elena (coord.), 2000, *Strategii antisărăcie și dezvoltare comunitară*, Editura Expert, București.
- Zamfir, Elena, Bădescu, Ilie, Zamfir, Cătălin, 2000, *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București.
- Zamfir, Elena (coord.), Preda, Marian, Dan, Adrian, 2004, *Surse ale excluziunii sociale în România*, Ministerul Muncii, Solidarității Sociale și Familiei, București.
- *** 1900, *Schiță privind înfăptuirea economiei de piață în România*, Guvernul României, mai.
- *** 2003, *Barometrul de opinie publică*, Fundația pentru o Societate Deschisă, București.

COLLEGIUM
Sociologie. Antropologie

au apărut:

Petre Andrei - *Sociologie generală*

Elisabeta Stănciulescu - *Teorii sociologice ale educației*

Ion I. Ionescu - *Sociologia școlii*

Elisabeta Stănciulescu - *Sociologia educației familiale* (vol. I, II)

Traian Rotariu, Petru Iluț - *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*

Joachim Wach - *Sociologia religiei*

Petru Iluț - *Abordarea calitativă a socioumanului*

Gilles Ferreol (coord.) - *Dicționar de sociologie*

P. Andrei - *Sociologia revoluției. Studii de sociologie politică*

Claudette Lafaye - *Sociologia organizațiilor*

Ion I. Ionescu - *Sociologii constructiviste*

Nicu Gavriluță - *Mentalități și ritualuri magico-religioase*

François de Singly, Alain Blanchet, Anne Gotman, J.-C. Kaufmann - *Metode ale anchetei sociologice: chestionarul și interviul*

G. Bădescu, I. Culic, M. Elemer, C. Mureșan, T. Rotariu (coord.) - *Metode statistice aplicate în științele sociale*

Ștefan Buzărnescu - *Sociologia civilizației tehnologice*

Jean Copans - *Introducere în etnologie și antropologie*

François Laplantine - *Descrierea etnografică*

Petru Iluț - *Iluzia localismului și localizarea iluziei. Teme actuale de psihosociologie*

Claude Riviere - *Socio-antropologia religiilor*

Gary King, Robert Keohane, Sidney Verba - *Fundamentele cercetării sociale*

Max Weber - *Teorie și metodă în științele culturii*

Ioan Mărginean - *Proiectarea cercetării sociologice*

Traian Vedinaș - *Introducere în sociologia rurală*

Petru Iluț - *Sinele și cunoașterea lui. Teme actuale de psihosociologie*

Marie-Odile Geraud, Olivier Leservoisier, Richard Pottier - *Noțiunile-cheie ale etnologiei. Analize și texte*

Marian Preda - *Politica socială românească între sărăcie și globalizare*

Emile Durkheim - *Regulile metodei sociologice*

Albert Ogien - *Sociologia devianței*

Mary Douglas - *Cum gândesc instituțiile*

Traian Rotariu - *Demografie și sociologia populației. Fenomene demografice*

Ioan Mihăilescu - *Sociologie generală. Concepte fundamentale și studii de caz*

W. Richard Scott - *Instituții și organizații*

Irina Culic - *Metode avansate în cercetarea socială. Analiza multivariată de interdependență*

Petru Iluț - *Valori, atitudini și comportamente sociale. Teme actuale de psihosociologie*

Cătălin Zamfir - *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*

în pregătire:

Gilles Ferreol, Guy Jucquois (coord.) - *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*

www.polirom.ro

Redactor: Ioana Alupoaie

Coperta: Ionuț Broșțianu

Tehnoredactor: Luminița Modoranu

Bun de tipar: noiembrie 2004. Apărut: 2004

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266, 700506, Iași

Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;

(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro

B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33 • O.P. 37, P.O. Box 1-728,
030174, București; Tel.: (021) 313.89.78, E-mail: polirom@dnt.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.

str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București

Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: lumina-lex@fx.ro

**Sociologie
Antropologie**

Cătălin Zamfir

O ANALIZĂ CRITICĂ A TRANZIȚIEI

Ce va fi „după”

Când se va încheia tranziția? Mergem în direcția bună? Ce va fi „după”? Iată doar câteva dintre întrebările la care răspunde profesorul Cătălin Zamfir în lucrarea sa. Autorul explorează realizările, dar mai ales dificultățile și eșecurile procesului de tranziție. Este analizată pe larg configurația politică externă și internă care a contribuit la modelarea opțiunilor strategice ale schimbării. O atenție specială este acordată modului în care actorii sociali încearcă ei înșiși să explice complexe probleme ale tranziției.

Tranziția ca schimbare proiectată • Evaluarea globală a tranziției: economia și standardul de viață • Rezultatele tranziției: sistemul politic și instituțiile publice • Câteva condiții epistemologice ale constituirii unei teorii științifice a societăților în tranziție • Comunalitatea strategiilor tranziției: actorii externi • Actorii interni: procesul politic în societatea românească în tranziție • Explicația dificultăților tranziției dată de actorii sociali • Spre o teorie explicativă a tranziției

Collegium

Editura POLIROM
www.polirom.ro

